

УНИВЕРЗИТЕТ У НИШУ
ПРАВНИ ФАКУЛТЕТ У НИШУ

Мс Коста Д. Митровић

**ПРАВНА ДРЖАВА
КАО ИДЕЈА И ЕТИЧКА ВРЕДНОСТ**

ДОКТОРСКА ДИСЕРТАЦИЈА

Ментор

Др Марко С. Трајковић, професор
Правног факултета Универзитета у Нишу

НИШ, 2016.

UNIVERSITY OF NIŠ
FACULTY OF LAW NIŠ

Ms Kosta D. Mitrović

**THE RULE OF LAW
AS THE IDEA AND ETHICAL VALUE**

DOCTORAL DISSERTATION

Mentor

Professor Dr. Marko S. Trajković
Faculty of Law, University of Niš

NIŠ, 2016.

ИНФОРМАЦИЈЕ О МЕНТОРУ И ЧЛАНОВИМА КОМИСИЈЕ

Ментор:

др Марко С. Трајковић, ванредни професор
Правног факултета Универзитета у Нишу

Чланови комисије:

др Гордана Вукадиновић, редовни професор
Правног факултета Универзитета у Новом Саду,

Др Драган Чорбић, редовни професор
Правног факултета Универзитета у Нишу

Др Славиша Ковачевић, ванредни професор
Правног факултета Универзитета у Нишу

Датум одбране:

ПОДАЦИ О ДОКТОРСКОЈ ДИСЕРТАЦИЈИ

Наслов докторске дисертације

ПРАВНА ДРЖАВА КАО ИДЕЈА И ЕТИЧКА ВРЕДНОСТ

Резиме

Главни циљ истраживања у овој докторској дисертацији био је да се одбрани нужна повезаност права и морала на примеру идејне и етичке утемељености правне државе, у истој мери колико и разборитост сталног наглашавања разлике између правне државе каква јесте и каква би у моралном смислу требало да буде. Други главни циљ био је да се прикаже како развој идеја доводи до етичког преображаја појава и како тај преображај, повратно, доводи до уништавања истих тих идеја у пракси, у овом случају правне државе. То је неизбежно, будући да преображај свих правних облика државе представља у неку руку наставак етичког преображаја њихових идеја које су вредносно натопљене. Само, најновији преображај правне државе више се не може сматрати етичким или некаквим другим усавршавањем њене идеје и вредности, већ заласком или идејним и практичним опадањем те појаве. Необично је да је до тог заласка дошло управо у најразвијенијим земљама Запада, јер многе друге земље у свету нису достигле ниво ни нормалне ни традиционалне правне државе.

Таква нагла промена са правном државом, која је све очигледније изражена током неколико протеклих деценија, јасно наговештава теоријски и практичан значај предложене теме за докторску дисертацију. Теоријски значај се састоји у објашњењу оног мање или недовољно објашњеног – најновијег заласка правне државе као идеје и етичке вредности, укључујући ту и разматрање разлога којима се готово по први пут за два века заговара њено напуштање (као што се, нпр., већ одавно чини са идејом националне суверености, првенством националних над наднационалним и међународним прописима итд.), а све у име некакве

универзалистичке (наднационалне или глобалистичке) идеје подржане еугеничким и трансхуманистичким идејама и програмима. Практични значај састоји се у приказивању узрока, механизма и мера којима се разара савремена правна држава, нарочито њена еманципаторска, демократска и хуманистичка улога у друштву, на рачун њеног чисто позитивистичког третирања. То је поткрепљено карактеристичним најновијим примерима.

Основни начин истраживања у докторској дисертацији је синтетичког карактера, а аналитичког у помоћној и допунској мери. Такође, основне хипотезе о идејној и етичкој страни правне државе засноване су на примени одговарајућих метода истраживања (догматичких и нормативно-правних, политиколошко-правних, социолошко-правних и историјско-правних). Наведени сазнајни методи треба да омогуће потпуније сагледавање правне државе и објашњење њеног параболног преображаја који више није пожељан.

Нарочита пажња посвећена је примени одговарајућих етичких метода који треба да оправдају умесност савремених настојања да се идеја и вредност правне државе прикажу као одреднице које су суштински важне за савремени цивилизацијски и културни развој људског друштва.

Аксиолошка страна правне државе обрађена је коришћењем односних аксиолошких метода за разматрање главних вредности (слободе, правде, једнакости, сигурности, људских права итд.) које је правна држава током свог преображаја садржала и бранила као одлучујуће. Без њихове примене не би било могуће из научног угла изнети запажања и закључке о савременој правној држави. Та запажања и закључци су у исто време нека врста њене процене и оцене.

У раду су коришћени сви потребни конвенционално дефинисани појмови, као што су: држава безакоња, законска држава, правна држава са својим бројним изведеним облицима, владавина права, нормативна законитост итд., јер циљ није био да се прихваћеним појмовима даје ново значење које је мало познато или није уобичајено, већ да се на основу прихваћених познатих значења објасни основна хипотеза: да путања правне државе иде већ неколико деценија наниже, што је лоше

барем за цивилизованији део људског рода. Настави ли се у том правцу, моћи ће да се говори о крају правне државе и владавине права.

У раду су нарочито приказане и истакнуте најновије промене у идејном и етичком смислу правне државе. То је показано ослонцем на три главне поставке:

– прво, да је постојање правне државе епизодног карактера. Осврнемо ли се на запамћену историју људског рода – то је скоро исто као трајање атинске демократије;

– друго, да се сама правна држава, почевши од краја XIX, успињала од либералне државе старијег грађанског друштва до социјалне државе благостања. То време се може сматрати њеним врхунцем, што важи и за владавину права;

– и, треће, да су након тога, правна држава и владавина права почели да се урушавају, изопачавају или чак скривено одбацују стварањем тзв. „законског неправа“. Можда је тај други и важнији преображаја могуће означити изразом „залазак правне државе“. Њега наговештава стварање тзв. „државе националне сигурности“ која се сматра заменом за правну државу.

Када је реч о увођењу у праксу државе националне сигурности, већ од седамдесетих година почињу да се праве разлике између развијених и неразвијених држава у погледу поштовања правне државе и владавине права. Затим је пажња скренута ка проблемима остваривања правне државе и владавине права. Ти проблеми су захтевали одговор, а одговор је пронађен у ограничавању традиционалних грађанских слобода и права на рачун савременог непримереног проширивања треће генерације људских слобода и права – управо у оном што је већ сада супротно изворном смислу правне државе и владавине права. Даљи корак представљало је тихо стварање правне државе националне сигурности која истрајава на неговању колективног а не индивидуалног. То је строго контролисана формално-правна организација лишена етичности. Она се не може сматрати новом врстом правне државе, већ њеном негацијом.

Запита ли се шта је то још ново у двовековном преображају правне државе и владавине права, може се запазити да је у завршном делу процес отуђивања и

обезљудивања људи. То је знатним делом постигнуто коришћењем технолошко-информатичких могућности чији се даљи развој не може до краја сагледати. Важно је истаћи да је по први пут реч о непосредном прилагођавању људи праву, а не права људима. А то води ка поробљавању људског рода увођењем образаца трансхуманог и еугеничког друштва које и није замишљено као сасвим људско, већ пре као дехуманизовано и роботизовано друштво. То ће бити малобројно и апсолутно контролисано друштво у коме су појединци „очишћени од људскости“.

Савремена правна држава и владавина права за само два века стигли су готово до поништавања својих изворних идејних и етичких садржаја. Вероватно је да ће бити задржана само форма правне државе и владавине права, док ће њихова садржина бити напуштена. Ако се то догоди, још једна добра идеја људског рода завршиће као његова историјска епизода.

Изгледа да је до такве параболчне путање правне државе и владавине права дошло понајвише захваљујући невероватно концентрованој моћи савремених светских патократа која измиче домашају права. Да ли је то наговештај једне друге, све очигледније ствари – да се идеја и етичка заснованост правне државе и владавине права одбацују у корист позитивистичке државе националне сигурности и општег етичког релативизма у коме је све допуштено. У таквој држави са прикривеним еугеничким намерама, људи престају да буду важни. У ствари, они постају сувишни, а са њима право, правна држава и владавина права.

У таквој држави би и право требало да постане обезљудено (дехуманизовано) зарад примене наводне објективности технократских идеала. Тиме би требало да се оконча свака даља врста преображаја правне државе и владавине права. Време старог друштва и његових творевина било би замењено новим друштвом и трансхуманом владавином права.

Кључне речи: *Правна држава. – Владавина права. – Људска права. – Преображаји правне државе. – Држава националне сигурности. – Међународна владавина права. – Светска владавина права.*

Научна област: Правно-теоријска

Ужа научна област: Правнотеоријска изборна листа 1 и 2

УДК број и класификациона ознака за дату научну област:

INFORMATION ABOUT DOCTORAL DISSERTATION

Title

THE RULE OF LAW AS THE IDEA AND ETICAL VALUE

Summary

The principal aim of the research in this doctoral dissertation has been to defend the unavoidable connectedness of the law and moral through the example of the ideational and ethical foundation of the rule of law, in as equal measure as the reasonableness of the constant emphasis on the difference between the rule of law as it is and as it ought to be in the moral sense. The second principal aim has been to show how the development of the ideas leads to the ethical transformation of the phenomena and how that transformation, in response, leads to the destruction of those same ideas in practice, in this case of the rule of law. It is inevitable since the transformation of all legal forms of the state is in a way the continuation of the ethical transformation of their ideas which are value-impregnated. Such transformation of the rule of law can no longer be viewed as the ethical, axiological or some other improvement on its idea, but as the wane or the ideational and practical decline of that phenomenon. As strange as it may seem, it was precisely in the most developed Western states that the decline had occurred because many other states around the world did not reach the level of either a normal or a traditional rule of law.

Such abrupt change of the rule of law, which is ever-increasingly evident over the past few decades, clearly indicates theoretical and practical significance of the proposed theme for the doctoral dissertation. Theoretical significance consists in the explanation of that less but the insufficiently explained – the latest decline of the rule of law as an idea

and ethical value, including therein also the contemplation of the reasons, which reasons almost for the first time in two centuries advocate for its abandonment (as has, for example, from long ago been the case with the idea of national sovereignty, supremacy of the international and supranational regulations over the national, etc.), and all in the name of some kind of all-permeating supranational or globalist idea supported by the appropriate eugenic and transhuman ideas and programmes. The practical importance consists in showing the cause, mechanisms and measures through which the contemporary rule of law deteriorates, and in particular its emancipating democratic and humanistic role in the society at the expense of its purely positivistic treatment. This is corroborated by the characteristic examples of international and national practices.

The basic research conducted in this doctoral dissertation is synthetical in character, and of analytical character in accessory and supplementary measure. Also, the basic hypotheses relating to the ideational and ethical aspects of the rule of law are based on the application of the relevant research methods (dogmatic and normative-legal, political-legal, sociological-legal and historical-legal). The mentioned epistemological methods should enable a more comprehensive understanding of the rule of law and the explanation of its parabolic transformation.

Special attention has been paid to the application of the relevant ethical methods which should substantiate the just contemporary endeavours to show the idea and value of the rule of law as the value intrinsic to civilisational and cultural development of the human society.

The axiological aspect of the rule of law has been dealt with by making use of the pertinent axiological methods for studying the principal values (freedom, justice, security, etc.), which values the rule of law has contained during its transformation. The lack of their application would render impossible from the scientific point of view the presentation of the observations and conclusions about the contemporary rule of law, which are at the same time a kind of its assessment and judgment.

In the work have been put to use all the required conventionally defined concepts, such as: no-law state, lawful state, rule of law, normative legality, etc., for the aim has not

been to give a new meaning to the accepted concepts which is unknown or ordinary, but to explain on the basis of the accepted known meanings the basic hypothesis: that the rule of law has been on the downward path for several decades, which is bad for the more civilised part of the humankind.

In the work we have particularly tried to show and point out the latest changes in the ideational and ethical sense of the rule of law. We shall do this by the support in the three main theses:

– Firstly, that the existence of the rule of law is of episodic character. If we look back on the recorded history of humanity – it lasts almost as long as the Athenian democracy.

– Secondly, that the rule of law itself, starting as of the end of the 19th century, moved upwards from the liberal state of the early bourgeois society to the social welfare state. That period of time can be viewed as being its peak, which also holds true for the rule of law.

– And thirdly, that following that period, the rule of law has started to deteriorate, pervert or even be covertly rejected. Perhaps, it is possible to designate that second and more important transformation with the term the “decline of the rule of law“.

Already as of the seventies started the differentiation between the developed and the undeveloped countries relating to the respect of the rule of law. Thereafter, the attention turned to problems as regards their realisation. Those problems required an answer, and the answer was found in the limitation of the traditional civil freedoms and rights at the expense of the inappropriate expansion of the third generation of human freedoms and rights – exactly in that which is already today in particular forms opposite to the original sense of the rule of law. The next step was the creation of the emergency state which persists in cultivating the collective rather than the individual. That is a strictly controlled formal-legal organisation deprived of ethics.

If a question is put as to what else is new in a two-century long transformation of the rule of law, it can be seen that the process of alienation and dehumanisation of people is in its final stage. It has been largely achieved through the employment of the

information technology possibilities, the further development of which renders it impossible to grasp the big picture. It is important to point out that for the first time it has to do with the direct adjustment of the people to the law, rather than the law to the people. And that leads to the subjugation of the humankind and the models of transhuman society which is not envisaged as the quite human. That will be a small-numbered and an absolutely controlled society in which the individuals are “purged of human qualities“.

The contemporary rule of law has in only two centuries come to almost annulling its original ideational and ethical contents. It is most likely that only the form of the rule of law will be kept, while its content will be abandoned. Should it happen, yet another good idea of the humanity will end up as its historic episode.

It seems that such parabolic path of the rule of law is largely owed to an incredibly concentrated power of the world’s pathocrats, which power helps them evade the reach of the law. Is that an indication of another, an increasingly more evident thing – that the ideational and ethical foundation of the rule of law is rejected in favour of the emergency state and general ethical relativism. In such state with the concealed eugenic intentions, people cease to be important. In effect, they become superfluous, and along with them the law and the rule of law.

In such state the law as well should become dehumanised for the sake of the alleged objectivity of the technocratic ideals. That should bring to an end any further form of transformation of the rule of law. The time of the old society and its creations would be replaced with a new society and transhuman rule of law.

Key words: *Rechtsstaat*. – *Rule of law*. – *Human rights*. – *Transformations of the rule of law*. – *Emergency state*. – *International rule of law*. – *World state and the rule of law*.

Scientific field: Legal Science

Subscientific field: Legal and Theoretical – Electors list 1 and 2

UDK number and classification on scientific field:

Да је човечанство желело правду, одавно је могло да је има.

(“If mankind had wished for what is right, they might have had it long ago.”

William Hazlitt, *The Plain Speaker*, 1826.)

САДРЖАЈ

Увод:

ЗАШТО О ПРАВНОЈ ДРЖАВИ?	1
-------------------------------	---

Прва глава:

ИДЕЈНА И ЕТИЧКА РАВАН ПРАВНЕ ДРЖАВЕ	9
---	---

1. Идејна и етичка утемељеност правне државе као пожељног правног облика државе	9
2. Идеални и најбољи облик државе	19
3. Савремена схватања о правној држави као најбољем облику државе	27

Друга глава:

РАЗВОЈ ДРЖАВЕ КАО ПРАВНЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ	32
---	----

1. Држава безакоња	33
2. Законска држава	35
3. Правна држава	38

Трећа глава:

ПОЈАМ ПРАВНЕ ДРЖАВЕ	46
---------------------------	----

1. Формални појам правне државе и начело законитости	47
2. Садржински појам правне државе и вредности владавине права	51
3. Унификација правне државе и владавине права	60

Четврта глава:

ВРСТЕ МОДЕРНИХ И САВРЕМЕНИХ ПРАВНИХ ДРЖАВА.....	70
1. Етапе у развоју модерне правне државе.....	70
2. Културна правна држава.....	78
3. Социјална правна држава.....	82

Пета глава:

САВРЕМЕНА ПРАВНА ДРЖАВА И ЉУДСКА ПРАВА.....	88
1. Људска права као изворни (аутентични) и изведени (подарени) садржаји правне државе.....	90
2. Учења о неутуђивим природним људским правима и њихово космополитско схватање.....	92
3. Правна држава и људска права у недавној и савременој пракси.....	103

Шеста глава:

УСЛОВИ, ПРИГОВОРИ И ИЗАЗОВИ САВРЕМЕНОЈ ПРАВНОЈ ДРЖАВИ.....	111
1. Услови за постојање савремене правне државе.....	111
2. Традиционални приговори правној држави.....	122
3. Стари и нови изазови савременој правној држави.....	127

Седма глава:

СТВАРАЊЕ ДРЖАВЕ НАЦИОНАЛНЕ СИГУРНОСТИ.....	142
1. Правна држава и стање државне нужде.....	143
2. Држава националне сигурности као замена	

за демократску правну државу.....	146
3. Примери ограничавања грађанских и људских слобода и владавине права у државама националне сигурности.....	153

Осма глава:

НАДНАЦИОНАЛНА ПРАВНА ДРЖАВА ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ И МЕЂУНАРОДНА ВЛАДАВИНА ПРАВА.....	158
1. Идејни образац Европске уније.....	159
2. Право и наднационална владавина права у Европској унији.....	163
3. Међународна владавина права.....	171

Девета глава:

ГЛОБАЛИЗАМ И СВЕТСКА ВЛАДАВИНА ПРАВА.....	175
1. Глобализам и светска држава.....	175
2. Светска држава и светска владавина права.....	183
3. Да ли је могуће достићи универзалну светску државу и владавину права?.....	196

Десета глава:

ПРАВНА ДРЖАВА, ВЛАДАВИНА ПРАВА И ТРАНСХУМАНО ДРУШТВО.....	205
1. Трансхуманистичка учења и дехуманизација човечанства.....	205
2. Еугеничка учења и депопулација човечанства.....	209
3. Крај правне државе и владавине права.....	215

Завршно разматрање

ИДЕЈНИ И ЕТИЧКИ ПРЕОБРАЖАЈИ ПРАВНЕ ДРЖАВЕ –

ОД НАСТАНКА ДО ЗАЛАСКА.....	221
ДОМАЋА И ИНОСТРАНА НАВЕДЕНА И КОРИШЋЕНА ЛИТЕРАТУРА.....	236
ПРАВНИ ИЗВОРИ.....	246
ИНТЕРНЕТ ИЗВОРИ.....	248
БИОГРАФИЈА АУТОРА.....	249
ИЗЈАВА О АУТОРСТВУ	
ИЗЈАВА О ИСТОВЕТНОСТИ ШТАМПАНЕ И ЕЛЕКТРОНСКЕ ВЕРЗИЈЕ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ	
ИЗЈАВА О КОРИШЋЕЊУ	

Увод

ЗАШТО О ПРАВНОЈ ДРЖАВИ?

Лични и професионални мотиви за избор теме. Циљ рада: преиспитивање смисла савремене правне државе и њено сагледавање у идејној целовитости и изворној вредности. Откривање ширег увида у улогу савремене правне државе праћењем њеног идејног и етичког преображаја. Постојаност идеје правне државе и универзалност моралног закона. Право, морал и њихова нераздвојна повезаност. Напуштање традиционалних идеја и етичких схватања о заснованост и оправданости данашње правне државе и нужност поновног доказивања незаобилазне везе између права и морала, с једне стране, и идејне и етичке утемељености правне државе, с друге стране. Извођење закључака о томе шта ће се догађати са правном државом у блиској будућности, а то је будућност барем малобројнијег и цивилизованог дела човечанства.

На идеју да изаберем за тему докторска рада *Правна држава као идеја и етичка вредност* одлучио сам се због тога што сам током општих академских студија на Правном факултету у Београду и мастер и докторских академских студија на Правном факултету у Нишу додатно заволео правну науку, а нарочито правну теорију и филозофију. Сматрам да оне представљају врхунци правничког знања и умећа.

Будући да сам годинама радио као стручни сарадник у Основном суду за прекршаје у Београду, а од пре две године и као судија за прекршаје у Градском суду за прекршаје, то сам од самог почетка био у могућности да се непосредно и практично упознам са саставом, организацијом и начином рада тог дела правосудног сектора у Србији, а од недавно и са правосудним системом Европске уније, јер сам до 2014. године по позиву био ангажован у Министарству правде и

државне управе као консултант за правосуђе и људска права у Сектору за европске интеграције и међународне пројекте Владе Републике Србије.

Додатни мотив за израду овог рада представља намера да се у бескрајни низ прописа са којима сам се сусретао и приказивао их у више наврата у Бриселу, а којима се изграђује крајње сложена зграда правне државе, унесе један јаснији идејни смисао који ће омогућити да се од „дрвећа види шума“, односно од неизмерног броја важећих прописа здање правне државе у њеној идејној целовитости и изворној вредности. А та изворна вредност је пре етичке него идејне природе. Сама идеја није довољна. Потребне су етичке вредности које је изазивају, испуњавају смислом и усмеравају.

Ти мотиви и чињенице су ме навели на закључак да би било потребно стећи и један шири додатни увид у природу савремене правне државе, што пре свих могу да пруже правно-теоријске и правно-филозофске дисциплине. Речју, само позитивно-правно знање, ма колико било корисно, није довољно као ни теоријско знање без праксе коју сам на овом пољу имао прилику да упражњавам. То важи и за изабрану тему, коју сам замислио као спој знања која пружају правна теорија и филозофија са правном праксом, што захтева да се правна држава као карактеристична тековина европске а затим и светске правне цивилизације изнова размотри и критички преиспита не само у светлу великих преображаја које је доживела током протекла два века, већ нарочито у светлу преображаја које управо сада доживљава на један крајње драматичан начин. Ти најновији преображаји не иду у прилог савременој правној држави. Они је удаљавају од изворних или традиционалних вредности и претварају у некакву нову „номократску правну државу“.

Пореди личних, и професионални мотиви су утицали да изаберем правну државу за тему докторског рада. Пре свега, правна држава представља једну од најважнијих творевина људског друштва. Упркос томе, данас је више него икад постало очигледно да је правна држава веома крхка творевина. Управо том чињеницом може да се објасни њен двовековни убрзани развој и преображај.

Невоља је у томе што се такав развој и преображај више не може сматрати само усавршавањем идеје правне државе и владавине права, како је било у протеклих век и по, до када је створена демократска социјална правна држава, већ пре њеним „заласком“ (*decline*), „сумраком“ (*development away from the rule of law*) или, још тачније, њеним етичким, идејним и практичним опадањем које је у току, а појачава се нарочито неколико последњих деценија. Необично је да је до тог заласка дошло управо у најразвијенијим земљама Запада у исто време када многе друге земље нису достигле ниво ни нормалне традиционалне правне државе или владавине права. Ту промену је у трећој деценији прошлог века запазио и описао Вилијам Џенингс (*William Jennings*) у својој књизи *Нови деспотизам*, скренувши пажњу на чињеницу да владавина права ни мало није у складу са ситуацијом каква постоји у Енглеској, земљи која је представљала узор другим земљама. Тако је настала његова позната *Anti-Rule-of-Law-Theory*, којом је скренуо пажњу јавности на себе као велики противник учења Алберта Вена Дајсија (*Albert Venn Dicey*) које је у то време било готово опште прихваћено.¹

Изгледа да је до такве параболичне путање савремене правне државе дошло понајвише захваљујући невероватно концентрованој моћи у данашњим најразвијенијим државама које се појављују као некакав нови Левијатан, способан да силом, претњом и преваром покори властите грађане.² Треба се присетити да су државе развијеног Запада постале прво либералне, па тек затим демократске. То значи да су оне усвојиле либерални уставни поредак пре него што су усвојиле опште право гласа или пре него што су настале (масовне) политичке странке које су у равноправној утакмици могле да освоје власт и омогуће доношење демократских закона. Дакле, прво је настала грађанска држава просвећеног

¹ W. I. J. Jennings (Lord Hewart of Bury) је након овог свог контроверзног али утицајног списа изабран за *Lord Chief Justice of England*. На том највишем положају био је од 1922 до 1940. године. Вид. W. I. J. Jennings, *The New Despotism*, London 1929 и A. V Dicey, *Introduction to the study of the Law of constitution*, London 1915.

² Вид. Т. Хобс, *Левијатан*, Београд 2013.

абсолютизма, после ње грађанска правна држава, а тек затим демократска правна држава и социјална правна држава данашње Западне Европе.³ Дакле, прво слобода од феудалних стега и стварање грађанског друштва, па тек затим демократија.

Данас правна држава све више поприма облик државе националне сигурности, у којој вредности сигурности и једнакости преважу над вредностима слободе и правде. Држава националне сигурности може се схватити и као прелазни облик или као средство за стварање једне Светске владе или једне Светске државе која човечанство треба да уведе у доба трансхуманизма и еугенике, тих основних одредница најављеног тзв. „Новог светског поретка“.

Сматрао сам да треба објаснити управо те најновије промене у идејној и етичкој равни правне државе. То је задатак који сам поставио себи у раду јер, изгледа, да савременој науци све више недостаје нешто веома важно – разложен заједнички морални систем. На пример, то да најјачи опстају је научна чињеница, али је она окрутна са било које тачке етичког гледишта да се посматра. То је пут звери, а не цивилизованог друштва. Закони имају ограничену моћ и морају бити засновани на заједничком моралном учењу које „однекуд“ извире. Друштвене вредности, па и вредност саме правне државе, нестају када се разгради њихов морални темељ. Правна питања нису искључиво практичне природе, већ теоријске и етичке.⁴ Од решавања свих њих зависи квалитет живота људи, па и сами њихови животи.⁵

Данас смо сведоци све чешћег напуштања или промене идеја и етичких схватања о традиционалној заснованости и оправданости данашње правне државе, нарочито оних које се тичу одбацивања њених традиционалних вредности као што су слобода, правда, опште добро, грађанска и људска права итд. До тога није дошло

³ Вид. К. von Веуме, *Сувремене политичке теорије*, Загреб 1976.

⁴ Вид. А. Мекинтајер, *Критика историје етике*, Београд 2000; М. А. Перовић, *Етика*, Нови Сад 2001.

⁵ И. Маус, *Аспекти народне суверености*, Београд 2001, 103.

одједном, већ постепено, променом и релативизовањем уврежених схватања о везама права и морала.

Релативизовање уврежених схватања омогућило је настанак великог броја различитих и међусобно несагласних схватања о везама права и морала. На пример, постоје схватања које тврде да и када право није онакво какво би у моралном смислу требало да буде, дакле, када постоји „морална исквареност појединачног закона“, да би и тада такво право требало примењивати, зато што је реч о праву а не моралу (Х. Келзен /*Hans Kelsen*/).⁶ Такође, постоје и нешто умеренија схватања према којима право увек претендује на морални ауторитет, иако се у њима не тврди да „постоји концептуална веза између права и морала, већ пре да она постоји између права и извесних декларисаних моралних уверења“ (Х. Харт /*Herbert Hart*/).⁷

Ширење таквих уверења често се чини фаворизовањем или, чак, наметањем схватања која релативизују или одбацују правну и моралну повезаност правне државе, што је у модерном добу први учинио Имануел Кант (*Immanuel Kant*) строго одвојивши право од морала,⁸ а затим и други (Џ. Остин /*J. Austin*/, Х. Перелман /*Chaim Perelman*/, Р. Поснер /*Richard Posner*/).⁹ За разлику од њих, писци као Ђорџо Дел Векио (*Giorgio Del Vecchio*) сматрају да се право не може одвојити од морала јер изнад позитивног права постоји „виши морал“ и „више право“.¹⁰ Ако и није у целости тако, право мора да садржи барем „минимум морала“ (Г. Јелинек /*Georg*

⁶ Х. Келзен, *Опита теорија права и државе*, Београд 1998, 81.

⁷ Х. Харт, *Огледи из јуриспруденције и филозофије*, Београд 2015, 17.

⁸ И. Маус, 21. Вид. И. Кант, *Метафизика ђудоређа*, Сарајево 1967.

⁹ Вид. J. Austin, *The Province of Jurisprudence Determined*, London 1954; Х. Перелман, *Право, морал и филозофија*, Београд 1983; R. A. Posner, *Problematics of Theory of Moral and Law*, Harvard Un. Press, 2002.

¹⁰ Ђ. Дел Векио, *Право, правда и држава*, Београд 1999, 51 и даље.

Jellinek/, Е. Вејл /*Erich Veil*/, Л. Фулер /*Lon Fuller*/) или барем своју „моралну димензију“ (Р. Дворкин /*Ronald Dworkin*/).¹¹

Јасно је да то што важи за право и његову везу са моралом треба да важи и за правну државу. Дакле, без нужне повезаности права и морала постојање правне државе не би било могуће. Постојала би само правна организација државе. А она није правна држава.

Будући да право и морал нису једно, али нису ни потпуно раздвојени, потребно је укратко показати у чему се састоје разлике и сличности и између њих:

- право се разликује од морала према вишем степену формализованости: правне норме су институционализоване од тренутка свог стварања до тренутка своје примене, док то најчешће није случај са моралним нормама;
- право има развијенију хијерархијску лествицу од морала. Она праву обезбеђује виши степен кохерентности, потпуности и одређености, док то није случај са моралом који такву лествицу готово да нема;
- примена правне санкције представља „обавезу надлежног органа“, док у случају морала постоји само „право да санкција буде примењена“;
- важење правних правила заснива се на вероватноћи примене физичке принуде према прекршиоцу, а моралних правила на вероватноћи примене психичке казне против прекршиоца;
- право је императивно-атрибутивна творевина, док је морал само императивна творевина;
- правна правила имају двострани, а морална правила једностранни карактер;
- право је увек друштвено, док морал може да буде и личан;
- право се односи само на друштвене радње који су једнаке радњама других према нама, док се морал односи како на спољашње тако и на унутрашње радње (акте) које не морају да буду једнаке;

¹¹ Вид. Г. Јелинек, *Борба старог права са новим правом*, Београд 1999; Е. Вејл, *Политика и филозофија*, Београд 1982; Л. Фулер, *Моралност права*, Београд 2001; Р. Дворкин, *Царство права*, Београд 2003.

– за незаконите поступке надлежно је право, а за неморалне поступке унутрашњи суд савести, морални надзори друштвеног окружења итд.¹²

Поред јасних разлика, постоје и јасне сличности између права и морала. Најважнија се састоји у томе што право и морал усмеравају људско понашање ради остварења одређених вредности, „прилагођавају се спољним утицајима и променама у друштву и теже постизању потпуног обухватања и нормирања односа на непротивречан, јасан и одређен начин“.¹³ Према том заједничком циљу, моралне норме су најближе правним. Право се нужно ослања на морал и морал се нужно ослања на право. Због те везе блискости, може се говорити не само о „моралности права“, већ и о „правности морала“.

Таква веза између права и морала је потпуно природна. Она почива на „вредносним одређењима“. Према проф. Марку Трајковићу, „тек када се вредности установе, оне се могу изразити у облику правне норме која је нужно у служби вредности... Таква правна норма формулише вредност. Али, то само по себи није довољно. Да би стекла обавезујућу снагу она мора бити логична формулација која тачно и примерено преноси садржај вредности „у савест оних који су правно обавезани“. Дакле, правна норма до чијег нам је „обавезујућег карактера“ стало, може да се „образложи само морално, само из њеног обавезујућег дејства на људску савест (чиме, међутим, не треба тврдити да су право и морал једно)... Када се боље размисли, произилази да право постаје ‚мост‘ који повезује вредности и конкретно владање. Право изражава садржај вредности и предлаже облик идеалног владања... та чињеница дозвољава да се говори о вредносној страни права као степену ‚осетљивости‘ права према вредностима или као степену остваривања вредности у праву и путем права“.¹⁴

¹² С. Троицки, *Црквено право*, Београд 2011, 19–21 и даље.

¹³ Ц. Раз, *Етика у јавном домену*, Подгорица 2005, 229.

¹⁴ М. Трајковић, „Вредносна усмереност права наспрам правног позитивизма“, *Анали Правног факултета у Београду*, Год. 62, бр. 1, Београд 2014, 109–110.

Сагласно са реченим, мој главни задатак биће да у раду браним нужну повезаност права и морала на примеру идејне и етичке утемељености правне државе, у истој мери колико и разборитост „сталног наглашавања разлике између правне државе каква јесте и каква би у моралном смислу требало да буде“.¹⁵ Ни о тој врсти преображаја у новије време није довољно писано на систематски начин, иако управо он може да назначи шта ће се са правном државом догађати у скоријој будућности. А то је будућност барем малобројнијег и цивилизованијег дела човечанства.

¹⁵ Х. Харт, 16.

Прва глава

ИДЕЈНА И ЕТИЧКА РАВАН ПРАВНЕ ДРЖАВЕ

Правни облик државе сачињава све оно што право додаје држави претварајући је у правну организацију. Истраживање правних облика државе представља и засебан део правне теорије. Она показује да облик правне организације државе није исти са обликом правне државе као посебне правне организације, јер је идеја правне државе неупоредиво старија од свог савременог значења. Веза правне државе и етичких вредности (Х. Келзен, Џ. Финис, Лон Фулер, Џ. Раз, А. Кауфман, В. Харис, Ј. Хабермас). Учења о идеалном (Платон и Русо) и најбољем правном облику државе (Аристотел, Фортескју, С. Пуфендорф, Т. Хобс, Џ. Лок, Ш. Монтескје, Ж.-Ж. Русо, И. Кант). Јустинијанова кодификација и теорија симфоније као историјски прототип правне државе (У. Бек). Новије типологије правних облика (Х. Спенсер, Е. Диркем, М. Вебер, М. Шелер, Ф. Нојман, М. Диверже, Г. Олмонд) и релативизовање правне државе. Мултидисциплинарне теорије и замерке учењима њихових представника (Чарлс Тејлор, Џозеф Раз, Мајк Сендел, Мајкл Волзер итд.). Идејни, етички и практичан преображај: опадање и залазак правне државе. Није довољно да држава постоји само као правна организација – потребно је да та организација у исто време буде испуњена вредностима и етичким смислом. Идеални и најбољи правни облик државе: меритократија и политија, односно правна држава и владавина права. Најгори правни облик: патократија и клептократија.

1. Идејна и етичка утемељеност правне државе као пожељног правног облика државе

Идеја правне државе је неупоредиво старија од свог модерног, нововековног значења. Постојано је развијана у најстаријим сачуваним учењима античких писаца, а извесно и пре тога. Они су своја учења о држави и праву развијали првенствено у равни етичких категорија и разматрања. Заједничко им је да су се

бавили истраживањем правног облика државе, нарочито њеног идеалног и најбољег облика.¹⁶

На питање шта је правни облик државе може се одговорити тако што ће се рећи да правни облик државе представља све оно што право додаје држави. На тај начин право претвара државу у правну организацију. У том најширем и најнепрецизнијем смислу, правним се могу назвати све државе. Држава не може да постоји без правних правила, а где су правна правила ту је правна организација државе, тачније владавина људи преко државе као правне организације.

Постојање правне организације показује да држава располаже својим правним обликом. То је навело један број писаца да закључе како правни облик сваку државу приказује као правну организацију, независно од тога да ли је та правна организација уређена у облику правне државе или не. Али, то је чисто позитивистичко становиште о правној држави као творевини позитивног права. Оно нетачно изједначава правну организацију државе са правном државом. Нарочито га је у првој половини XX века неговао Ханс Келзен. Он се у свом учењу није бавио етичком страном правне државе, али је снажно утицао на правнике-позитивисте који говоре о правним овлашћењима и правним обавезама као да су они изоловани од моралних вредности и тековина права и правне државе. На ту чињеницу је у новије време скренуо пажњу Џон Финис (*John Finnis*) својом процедуралном теоријом правде.¹⁷ То дозвољава да се запази како „правна“ држава може да буде не само демократска већ и бирократска, не само либерална већ и тоталитарна, односно деспотска или идеолошка.¹⁸ У прилог таквом закључку говори управо сам Келзен, по коме „оно што се тумачи као самовоља јесте само правна могућност аутократе да донесе сваку одлуку по себи, да безусловно одређује делатност подређених органа и да, у свако доба, једном постављене норме

¹⁶ Вид. З. Петери, *О правној држави*, Нови Сад 1992.

¹⁷ Вид. М. Ј. Финис, *Природно право*, Београд – Подгорица 2005.

¹⁸ Б. С. Марковић, *О праведном праву*, Београд 2014, 133–135. Вид. А. Нојман, *Демократска и ауторитарна држава*, Београд 1981.

са општим или само са посебним важењем укине или измени... потпуно је бесмислена тврдња да у деспотији не постоји никакав правни поредак, већ да влада самовоља деспота“.¹⁹ За Келзеново позитивистичко-нормативистичко учење карактеристично је и то да се у њему право своди на важеће правило, а држава на право, што Келзен сажима речима: држава је „персонификација права“.²⁰ Због таквог позитивистичког становишта које „искривљује перспективу“, одбацују се етичке и друге вредности које не само да су својствене правној држави већ јој у идејном и сазнајном смислу нужно претходе. Келзен је познат и по томе што је правду сводио на позитивно право. По њему, правда може да уђе у „правну науку једино у смислу законитости“, јер је „законитост правда ефикасног поретка“.²¹

Карактеристично је и учење поменутог Дона Финиса, које је више позитивистичко него природноправно. У њему се излаже идеја слична идеји коју брани Келзен у свом учењу: да се минималан облик праведности налази у самом појму неког општег правног правила које се непристрасно примењује на све случајеве на које се односи.²² Разлика се састоји у томе што се Финис задовољава минималним обликом праведности у праву, док се према Келзену праведност у целости утапа у право и испољава преко начела законитости. Али, када се појам правне државе веже за одређене етичке и правне вредности, слика се мења. Ту промену у правној науци је на неспоран начин извео Лон Фулер у својој чувеној књизи *Моралност права*.

У Фулеровом правном учењу главно место припада тзв. „унутрашњој моралности права“. Он покушава да превазиђе слабости правног позитивизма и природноправне теорије истицањем значаја морала за право. То, наравно, важи и за све изведене творевине права. Таквој његовој намери одговара дефиниција права, према којој право представља „подухват подређивања људског понашања

¹⁹ Н. Kelsen, *What is Justice?*, Los Angeles 1971, 58.

²⁰ Х. Келзен, *Општа теорија права и државе*, Београд 1998, 130–131 и даље.

²¹ *Ibid.*, 32.

²² М. Ј. Финис, *Аквински – морална, политичка и правна теорија*, Београд 2004, 81.

владавини правила“.²³ Али, то нису било каква правна правила, већ само она која располажу унутрашњом и спољашњом моралношћу. Када није тако, ради се о изопаченом праву. Радбрух је за означавање таквог права користио израз „незаконско право“.

На тој основи Фулер разликује две врсте морала: „морал дужности“ и „морал тежњи“. Морал тежњи полази од врха људских остварења, а морал дужности од дна. Међутим, унутрашња моралност права распростире се како на област морала дужности, тако и на област морала тежњи. Дужности се састоје у забранама, док унутрашња моралност права захтева још позитивне захтеве и њима прилагођене одговарајуће акте.

Будући да је одредио појам права као сврсисходну делатност чији је производ правни систем, Фулер наводи осам нужних захтева (услова, елемената или начела) од којих зависи постојања и остваривање права у сваком систему: општост, обнародовање, забрана злоупотребе ретроактивности, јасност, непротивречност, остваривост, стабилност правних правила и постојање сагласности између проглашених правила и начина на које се она примењују. Али, Фулерову тврдњу да од тога зависи не само постојање већ и остваривање права ипак треба схватити у смислу његовог личног убеђења у основаност и уверљивост тих захтева. Скуп тих осам захтева он означава изразом „унутрашња моралност права“. Она укључује и „моралност која право чини могућним“. Али, када се ради о предмету законодавне делатности, тада је на делу тзв. „спољашња моралност права“.²⁴

Фулер указује и на то да понекад може да дође до сукоба унутрашње и спољашње моралности, као и до сукоба унутар саме унутрашње моралности права. До тога долази или „због тога што потреба за постојаношћу закона долази у сукоб са честим изменама закона због промена конкретних околности, или због људских уверења, или због тога што чак и строго испуњавање свих осам захтева унутрашње

²³ Л. Л. Фулер, *Моралност права*, Београд 2001, 105.

²⁴ *Ibid.*, 69 и даље.

моралности права само по себи није довољно да позитивно право постане исправно будући да је веома тешко повући јасну границу између употребе и злоупотребе права“.²⁵

Поменути захтеви и мерила унутрашње моралности права првенствено су процедуралне природе. Њима се ништа поуздано не каже о циљевима права. Сматра се да су они „неутрални“ према ширем скупу етичких питања. Али, унутрашња моралност не може да буде етички неутрална када је реч о поимању човека и његових творевина, каква је творевина правна држава.

Као што може да се примети, у модерном добу појавила су се схватања која због разлика које постоје између права и морала потпуно раздвајају морал од права (од Х. Гроцијуса */Hugo Grotius/* и И. Канта до Х. Келзена и Р. Поснера). Таквим схватањима супротна су схватања која поистовећују морал са правом (Платон, Аристотел, Аквински */Thomasius Aquitanus/*, Р. Дворкин). Данас је преовладало треће, савремено схватање. Према њему, право представља „етички минимум“ (Г. Јелинек) у смислу да моралне норме неопходне за одржавање друштва постају правне. Будући да се право и морал делом „допуњавају“, а делом „одбијају“ једно од другог (Артур Кауфман */Arthur Kaufmann/*),²⁶ сматра се исправним само оно право које садржи барем „минимум моралности“ (Лон Фулер).

Треће становиште потврђује и правна пракса, која и те како води рачуна о томе да ли је нека правна норма супротна моралној и да ли је тумачење правне норме сагласно са јавним моралом.²⁷ Захваљујући томе, „Морал више не лебди изнад права... он улази у позитивно право, а да се у њему не раствара“ (Јирген Хабермас */Jürgen Habermas/*).²⁸ То не значи да су право и морал исто, већ да су

²⁵ М. Трајковић, „Моралност права, пословна етика и биоетика“ *Правни живот*, бр. 10, Београд 2012, 218.

²⁶ А. Кауфман, *Право и разумевање права*, Београд – Ваљево 1998, 176.

²⁷ Ph. Harris, *An Introduction to Law*, Cambridge Un. Press, 2007, 23–24.

²⁸ Ј. Хабермас, *Како је могућа легитимност путем легалности*, Загреб 1987, 140. Нав. према Д. Врбан, *Социологија права*, Загреб 2006, 149.

повезани и упућени једно на друго. Али, однос права и морала се може строже одредити, тако што ће се рећи да је право готово увек испод морала, а не само испод правде.²⁹ У том смислу, морал се може сматрати извориштем права. Како год било, напуштање метаетичких истраживања средином прошлог века није представљало крај интересовања за моралне обрасце и проблеме, већ је прво довело до преласка „са метаетике на нормативну етику“, а убрзо затим и до истраживања у „примењеној етици“ (амбијентална етика, пословна етика, биоетика, биојуристика итд.).³⁰ За то је великим делом заслужно управо учење Лона Фулера о унутрашњој и спољашњој моралности права.³¹

Полазећи од Фулеровог етичко-правног учења, може се закључити да идентификовање средишњег значења правне државе као оног што је не само правно одређено већ и морално легитимно (јер је усмерено на опште добро као симбол слободе, правде, просперитета итд.) заправо представља исправан пут да се правна држава сагледа и објасни у својој целовитости. Можда је ту идеју о вези „легитимитета“ и „моралитета“ успешно сажео Тома Аквински, много пре Канта и других писаца. По њему, право није ништа друго до „пропис разума усмерен на опште добро“.³²

Може се закључити и то како се правно спровођење конвенционалног друштвеног морала, једнако као и морално спровођење конвенционалних правних правила, може захтевати и оправдати само као средство за очување људски „подношљивог друштва“ од распада и пропасти.³³

Најзад, може се закључити како се на тај начин добијају препознатљива два обрасца правне државе: образац правне државе као правне организације (владавине

²⁹ Ph. Harris, 19 и даље.

³⁰ Вид. К. William, *Етика*, Загреб 1998.

³¹ М. Трајковић, 219.

³² Нав. према Х. Харт, *Огледи из јуриспруденције и филозофије*, 19.

³³ Х. Харт, 20. Вид. N. MacCormic, *Rethoric and the Rule of Law – A Theory of Legal Reasoning*, Oxford Un. Press, 2009.

људи) и образац правне државе као посебне правне организације (владавине права). У првом случају, циљ државе требало би да буде остваривање права, макар оно представљало разобручену силу. У другом случају, циљ правне државе требало би да буде досезање људске правде исправним понашањем, тј. владањем по моралном закону а не само по правном закону: дакле, и по једном, и по другом. Само се овај други образац може сматрати погодним за разматрање правне државе у етичком смислу. Он се јасно разликује од правне организације државе, на шта се односи први образац.³⁴

Наглашавање разлике између наведена два обрасца нема за циљ да направи некакву одсечну или потпуну разлику између првог обрасца као апсолутно лошег и другог обрасца као апсолутно доброг. Такав избора било би могуће оспорити тврдњом да ако нема добра или зла, онда нема смисла расправљати у корист етичности или неетичности образаца правне државе. Такође, ако нема добра и зла, тј. моралног закона, тада су сва сазнања и сви закључци о правној држави етички релативни, а тиме и неважни.

Одустајање од истрајавања на постојању апсолутне разлике између наведена два правна обрасца државе одређено је нечим другим. Наиме, показало се да су правне и моралне норме у различитим културама толико међусобно различите да понекад попримају изненађујуће правне облике, а они су нестални, тј. променљиви. То запажање наводи на закључак да је примереније првом обрасцу (владавини људи) приписати својство „морално лошијег“ и „мање правног“, а другом својство (владавини права) „морално бољег“ и „више правног“. Будући да су више и мање „незвани гости у праву“, треба бити опрезан приликом разматрања разлика између ових образаца јер оне могу оживети стару збрку између правне организације

³⁴ Вид. Б. С. Марковић, *О праведном праву*, Београд 1993; Г. Вукадиновић, *Правна држава*, Нови Сад 1995; Д. Митровић, *Начело законитости – појам, садржина, облици*, Београд 1996; С. Благојевић, *Грађанско друштво, политичка држава, правна држава*, Подгорица 2002; М. Трајковић, *Етичка димензија права – правнотеоријски аспект*, докторски рад, Нови Сад 2008.

државе и правне државе као посебне врсте правне организације, упркос томе што су те разлике подесне пре за критиковање првог обрасца у корист другог.

И данас правна држава представља најпожељнији облик организовања државе и друштва. Она у несмањеној мери представља узор и циљ државама које су тек на путу ка успостављању правне државе. То је додатни разлог зашто истраживање облика државе треба уврстити у засебан део или засебну врсту правне теорије. Њен општи задатак требало би да буде пружање апстрактних, пре свега основних и општих знања о облицима државе. Њен посебан задатак требало би да буде пружање одговора на једно од најстаријих питања које је давно разматрано у радовима Платона и Аристотела: постоји ли идеални облик државе и који је облик државе најбољи.

Ова два последња питања правну теорију облика државе још једном непосредно доводе у везу са етичким разматрањем правне државе. То је неизбежно, будући да преображај правних облика државе увек представља наставак етичког преображаја њихових идеја. Једино, откривање идеалног облика може се повезати са постојањем етички апсолутно исправне (добре) правне државе, а откривање најбољег облика са постојањем најбоље релативно исправне (добре) правне државе. У првом случају, разматрање етичке стране правне државе нужно се одвија у равни постојања апсолутног добра или апсолутног зла. У другом случају, то разматрање се одвија у равни постојања релативног добра и релативног зла.³⁵ Први приступ се може сматрати креационистичким, а други еволуционистичким.

Да је прво настала држава као правна организација, а тек затим њена правна организација унапређена до облика правне државе, потврђују сачувани, готово архетипски предлошци мање-више еволуционистички уобличене идеје правне државе. Они се никако не могу сматрати модерним јер су правно изражени много пре донетих грађанских декларација, петиција, *habeas corpus*-а, *bill*-ова, устава,

³⁵ М Трајковић, „Право у свету вредности“, *Зборник радова Правног факултета*, Год. 46, бр. 1, Нови Сад 2012, 391.

закона итд.³⁶ Сви су сачувани у писаним правним споменицима свога доба.³⁷ Вреди поменути барем неке најстарије и најважније.

Најстарију уставну декларацију представља Киров цилиндар, најузвишенији персијски правни артефакт чији се оригинал налази у Британском музеју у Лондону, а верна копија у седишту Уједињених нација у Њујорку. Може се описати следећим речима: „Подсећа на глинени клип кукуруза. На њему су клинастим писмом урезане одредбе које се сматрају првом повељом људских права уопште. Одредбе садрже позив на верску и етничку слободу, забрањују ропство и сваку врсту угњетавања, одузимање власништва насилнице или без надокнаде, укључујући чак и право држава-чланица тадашњег Персијског царства да саме одлуче хоће ли или не да се подвргну Кировој владавини“,³⁸ што је посведочено његом изјавом у повељи: „Ја се никад не одлучујем за рат да бих владао“. ³⁹ Такође, треба подсетити и на одредбе Законика краља Липит-Иштара, владара који је одговоран за стварање једног од најранијих познатих законика, вероватно почетком XIX века пре н. е.; Хамурабијевог законика, краља Вавилона у XVIII веку пре н. е., познатог колико по својим освајањима толико и по свом законнику; Јустинијановог *Corpus iuris civilis*-а из VI века; Василика Лава VI Мудрог у Византији с краја IX и почетка X века; Велике повеље о слободама (*Magna carta libertatum*) из 1215. године или Душановог законика донетог у Скопљу 1349. и допуњеног у Серу 1354. године.⁴⁰ Интересантно је да је Душанов законик коришћен заједно са раније донетим Законоправилом св. Саве у Србији (Крмчијом, најстарији сачуван је његов Иловачки препис из 1262. године).⁴¹

³⁶ Вид. М. Bevir, *The Logic of the History of Ideas*, Cambridge 2002; J. K. Bluntschli, *The Theory of the State* 2001.

³⁷ Вид. *Темељи модерне демократије. Избор декларација и повеља о људским правима (1215–1989)*, Београд 2011; J. C. Holt, *Magna Carta*, Cambridge Un. Press, 1992.

³⁸ Нав. према Д. Митровић, *Теорија државе и права*, Београд 2010, 409.

³⁹ *Ibid.*, 410.

⁴⁰ *Id.*, 555.

⁴¹ Вид. А. В. Соловјев, *Постанак и значај Душановог законика*, Београд 2001.

У свим наведеним правним документима налазе се одредбе које дозвољавају да се закључи како идеја правне државе није била непозната, односно да су постојали барем рудиментарни зачеци правне државе који су понекад, као у наведеним примерима, одскакали од прихваћеног обрасца државе као пуке правне организације. Угледни савремени немачки историчар Урлих Бек (*Ulrich Bek*) сматра да је правна држава уобличена у VI веку у Јустинијановим *Digesta*. Што је још важније, може се утврдити да је већ тада прављена разлика између облик правне организације државе и облика правне државе која се прижељкивала.

Из реченог се додатно може закључити да је свака држава правна организација, али да свака правна организација није правна држава. За то је потребно такво идејно и етичко утемељење које тежи ка постизању општег друштвеног добра заснованог на етичкој исправности управљача, стремљењу ка вредностима слободе, правде, сигурности, реда и мира, и постављају поузданих правних механизма који треба да осујете одустајање од таквог циља.⁴² Али, до тога је тек требало стићи.

Најзад, идејно и етичко утемељење правне државе као пожељног облика правне организације државе и друштва одвијало се упоредо са уобличавањем њене идеје и другачијим схватањем моралног закона. Те промене се у модерним назнакама сусрећу у Западној Европи већ од доба Ренесансе (Препорода). Од тада се идеја правне државе заснива на уверењу у нужност постојања „деперсонализованог закона“. У континуитету су је развијали мислиоци који нису били правници по образовању, већ филозофи и научници (Ј. Кеплер *Johannes Kepler*, Г. Галилеј *Galileo Galilei*, И. Гроцијус, Волтер *François Marie-Arue* *Voltaire*, Сен-Симон *Claude-Henri de Rouvroy Saint-Simon*, И. Кант, К. Маркс *Karl Marx* и други, све до данас). Друга идеја, која првенствено припада етичкој области, а коју изражава постојање моралног закона, заснива се на уверењу да је човек слободан ако више не мора да се поковава људима већ само законима. И то

⁴² Вид. Y. Barzel, *A Theory of the State*, Washington 2002; P. J. Steinberger, *The Idea of the State*, 2005.

не било каквим законима, на пример, „законима који изражавају вољу некаквог личног бога или монарха по милости божјој“, већ законима чија су правила „уздигнута изнад сваке воље и сваке самовоље“.⁴³ Ова друга идеја је нарочито важна јер је управо она по први пут, како је то истакао класик идеала правне државе Вилхелм фон Хумболт (*Wilhelm von Humboldt*), омогућила успостављање „извесности законске слободе“.⁴⁴

2. Идеални и најбољи правни облик државе

На питање који је облик државе идеалан први је одговорио Платон, антички филозоф-идеалиста. Он је изложио учење по коме је идеална она држава на чијем је челу владар-филозоф.⁴⁵ Држећи се свог учења, покушао је у два-три наврата да га преточи у праксу, у Сиракузи, напредној грчкој колонији на Сицилији којом је владао прво Дионисије Старији, а затим његов син Дионисије Млађи.

Платонове покушаји да уреди државу према свом учењу су неславно пропали. Ипак, он није променио своје интересовање већ поруке. Под старост је развио учење да уместо људи треба да владају закони. Идеална је она држава, сматрао је, у којој „владају они закони који у највишем могућем степену стварају потпуно јединство у држави“.⁴⁶ Такву идеалну државу у којој власт врше најзаслужнији, најмудрији, најспособнији: речју, најбољи, Платон назива меритократија.

У свом спису *Закони*, Платон бележи следеће своје размишљање у корист владавине закона: „Нужно је да људи имају законе и да према њима живе или да се нимало не разликују од потпуно дивљих животиња. Узрок је томе што се ниједан

⁴³ Х. Хелер, *Правна држава или диктатура*, Београд 2011, 10.

⁴⁴ *Ibid.*, 11. Вид. В. фон Хумболт, *Идеје за покушај одређивања граница делотворности државе*, Сремски Карловци 1997.

⁴⁵ Платон, *Држава*, Београд 1969, IV, 7–8.

⁴⁶ Платон, *Закони*, Београд 1990, 180–181.

човек не рађа с природеном способношћу да спозна шта је људима у државном животу корисно, нити, ако схвати шта је за њих најбоље, да буде кадар и ваљан увек да то извршава... Заиста, када би се икада нашао човек, рођен божанским усудом, који би био способан да то схвати, не би му нимало требало закона да њиме владају. Ни закон наине нити икакав поредак није вреднији од знања, па није право да ум буде ичему подложен и да робује, него да влада свиме, ако је заиста по својој природи истинит и слободан. Сада, на жалост, нигде није тако или је само у ограниченој мери. Стога треба одабрати то друго, наине закон и поредак који додуше виде и примећују пуно тога, али ипак не могу све“.⁴⁷

Интересантно је и следеће важно Платоново запажање које се нужно надовезује на претходно. Наине, када не могу да буду филозофи, владари треба да буду слуге закона. О томе Платон каже: „Они који се обично називају управљачима назвао сам сада слугама закона не из жеље да градим нове називе, него јер сам уверен да од тога више него од ичега другог зависи и одржање и пропаст. Таквој наине држави у којој је закон подвргнут власти и нема снаге, видим да је спремна пропаст. Оној напротив, где је закон господар управљача, а они његове слуге, осигурано је, јасно видим, и одржање и све благодети, које богови дадоше државама“.⁴⁸

Упркос Платоновом утицајном учењу, у науци се одавно сматра да је први Аристотел покушао да систематски разврста облике државе и да одговори на питање који је облик најбољи, а не који је облик идеалан, како је учинио Платон. Аристотел је закључио да „облик државе има предност над њеном материјом“. Он под формом „није сматрао спољашњи или покретачки облик предмета“, како се данас чини, већ „стваралачко начело које образује предмет“. То је учинио полазећи од предности форме (облика) над материјом. Форма је „активна и због тога је важнија, док је материја трема и мање важна“.⁴⁹ Закључио је да је облик државе

⁴⁷ *Ibid.*, 13.

⁴⁸ *Id.*, 7.

⁴⁹ Д. Митровић, 131.

(њена власт) важнији од њене материје (територије и становништва). Сматрао је да ко има власт, тај територију и становништво претвара у државу.⁵⁰

Аристотел је затим разврстао државе према облику њихове власти користећи два мерила. Према првом мерилу – разлогу због кога се управља, тј. да ли се власт врши због општег добра или сопствене користи, он је државе делио на нормалне (добре) и изопачене (лоше). Ако се државама влада због општег добра, такве државе су нормалне, а обрнуто, изопачене су. Према другом мерилу – броју лица која управљају државом, нормалне и изопачене државе се међусобно разликују према томе да ли влада један (монархија и тиранида), неколицина (аристократија и олигархија) или већина (политија и демократија).⁵¹ Аристотел је у нормалне облике државе убрајао монархију, аристократију и политију, а у изопачене тираниду, олигархију и демократију. Када већина управља државом у општем интересу, тада постоји облик који он сматра најбољим и назива га политија.⁵²

Аристотелово учење да „облик државе ствара и мења њену материју, дозвољава да се закључи како у држави нема успореног развоја, да се државни облици мењају нагло“, и то тако да се свака нормална држава на крају претвара у изопачену. Али, и његова класификација, вековима прихваћена као најважнија, доживела је измене. Једну од првих запажених измена унели су Полибије (*Polybios*) и Цицерон (*Marcus Tullius Cicero*). Они су у постојећу поделу увели римску републику као мешовит државни облик, тврдећи да је у њој монархија садржана у конзулској власти, аристократија у сенату, а политија у народној скупштини. Упркос томе, Аристотелова класификација је још „дуго времена представљала мерило за средњовековну теократију, феудални империјализам, апсолутизам и конституционализам, и то све до XVIII века“.⁵³

⁵⁰ Аристотел, *Политика*, Београд 1975, 46.

⁵¹ Упор. Е. Спекторски, *Историја социјалне филозофије*, Београд – Подгорица 1997, 62–64 и *Држава и њен живот*, Београд 2000, 85.

⁵² Е. Спекторски, *Историја социјалне филозофије*, 65.

⁵³ Д. Митровић, 132.

Треба скренути пажњу и на изузетно важна Аристотелова запажања о законима и улози владара, јер од тога зависи о каквом је правном облику државе реч. Он бележи следеће: „Законе, наиме, треба доносити према државном уређењу, а не да се државно уређење управља према закону, јер државно уређење је организација власти у држави, начин на који је власт распоређена; државним уређењем одређено је ко је носилац државне власти у држави и шта је циљ сваке поједине државне заједнице. Закони су, напротив, одвојени од оног што одређује једно државно уређење као такво, по њима треба да владају они у чијим је рукама власт и да сузбију оне који крше законе“.⁵⁴ Говорећи о владару, Аристотел примећује да сами закони нису довољни за отклањање самовоље појединца, али да ће слободе, правде и законитости бити више ако закон подједнако обавезује и оног који по њему треба да влада и оног који о томе одлучује. Због тога је боље да се све регулише законом него се предати самовољи судија, док ће чиновници, „било један или више њих, једино о оним стварима смети одлучивати где закони не могу дати никакву тачну одлуку, јер није лако да се општим одредбама обухвате такође сви појединачни случајеви“.⁵⁵ Чувена је његова мисао у спису *Политика*: „Захтевати да влада закон значи захтевати да влада бог и ум, а захтевати да влада човек значи допустити и животињи да влада, јер пожуда је нешто животињско, а страст квари и најбоље људе који су на власти. Стога закон представља разум без прохтева... Они који траже правду траже средину, а закон је средина“.⁵⁶

После Платона и Аристотела није било сличних дела таквог значаја. Недостатак су попуниле мање-више успешне разраде Платонових и Аристотелових размишљања и поставки изложених пре свега у *Држави*, *Законима* и *Политици*. На пример, стоици су учили да вечни закони делују као судбина, да су природни закони мерило позитивних закона, да је велика она држава са једним устројством и једним законом итд. Идеал је да се такав закон поистовети са морално-правним

⁵⁴ Аристотел, 115.

⁵⁵ *Ibidem*.

⁵⁶ *Ibid.*, 74.

законом (Епикур са Самоса /*Ephikuros*/, Сенека /*Lucius Annaeus Seneca*/, Марко Аурелије /*Marcus Aurelius*/). Цицерон је учио да поред „закона који владају људима“ постоје и „вечни закони“ који су израз природе, а Улпијан (*Domitius Ulpianus*) да је јуриспруденција познавање о ономе што је праведно и неправедно.

Иста идеја је у VI веку унета у Јустинијанов чувени законик под називом *Corpus iuris civilis*. У његовом делу под називом *Digesta*, природно право је одређено као оно чему је природа научила све животиње, а *ius gentium* (право народа) као оно које користе сви народи.⁵⁷ Треба нагласити да је за римске правнике природно право одувек било „облик позитивног права, а не идеал права, или граница ваљаности позитивног права“.⁵⁸ Такво схватање и данас негују бројни правници позитивисти када правну државу изједначавају са правном организацијом државе.

У Јустинијановом законнику, и то треба истаћи, у шестој новели из 535. године, први пут је одређена теорија симфоније (склада између цркве и државе), која је затим прихваћена у целој Византији и простору под њеним световним и духовним утицајем.⁵⁹ Многи савремени правни писци и историчари, као Урлих Бек данас, добрим делом захваљујући управо теорији симфоније а мање учењу римских правника о природном праву, закључили су како је већ у Јустинијановом законнику записан будући модеран појам правне државе, односно владавине права.⁶⁰

⁵⁷ Вид. *Јустинијанова Дигеста*, Београд 1997.

⁵⁸ Љ. Тадић, *Филозофија права*, Београд 1996, 46.

⁵⁹ Суштина теорије симфоније састоји се у следећем: „у међусобном односу цркве и државе постоје два крајње неприродна стања. То су цезаропапизам, када је владар врховна власт у цркви и држави, и папоцезаризам, када духовни поглавар има и духовну и државну власт“. Будући да су оба стања неприхватљива за цркву и државу, а рђава за друштво, „најбоље је да постоје две власти: црквена и државна, као два круга који се међусобно секу и чине три области: чисто црквену, чисто државну и заједничку. Зато је најбољи онај облик државе, сматрано је, у коме постоји симфонија државне и црквене власти“. Д. Перић, *Црквено право*, Београд 1997, 165.

⁶⁰ У. Бек, *Византијски миленијум*, Бања Лука 1998, 53.

Почев од XV века, учења о облицима државе све више су прилагођавана текућим политичким потребама времена у коме су се појавила. На пример, у XV веку, Џон Фортескју (*John Fortescue*) је одредио Енглеску као спој Аристотелове политије и монархије, док је у XVII веку Самуел Пуфендорф (*Samuel von Puffendorf*) „Свето римско царство“ прогласио „политичком наказом“ (будући да није спадало ни у један Аристотелов облик државе). У истом XVII веку, Томас Хобс (*Thomas Hobbes*) је избацио из класификације изопачене облике државе, јер је сваки облик државе природан чим постоји.⁶¹

У XVIII веку је теорија облика државе знатно промењена, а тиме и схватање о најбољем облику државе. До тога је дошло понајпре захваљујући радовима Џона Лока (*John Locke*), Шарла Монтескјеа (*Charles-Louis de Secondat Montesquieu*), Жан Жак Русоа (*Jean-Jacques Rousseau*), Имануела Канта и других писаца.

Џон Лок је створио учење по коме облици државе зависе од тога како је уређена врховна власт доношења закона, а то је законодавна власт, због чега постоје три главна облика државе: демократија, олигархија и монархија. Демократија, и то „савршена, постоји када друштвена већина употреби целокупну власт да повремено доноси законе за заједницу и извршава те законе“.⁶² На тај начин је Лок наговестио не само идеју поделе власти, по којој је познатији, већ и идеју да воља друштвене већине треба да представља подлогу будуће модерне правне државе чији се долазак предосећао.⁶³

Под утицајем Локовог учења, Шарл Монтескје је такође разврстао главне облике државе на умерене (републиканске и монархијске) и самовољне (деспотске). Тиме је ударен научни темељ подели држава на уставне и неуставне. Монтескјеова идеја се и данас сасвим згодно уклапа у поделу држава на правне организације и правне државе.

⁶¹ Е. Спекторски, *Држава и њен живот*, 86.

⁶² Џ. Лок, *Две расправе о влади*, II, Београд 1979, 74.

⁶³ *Ibid.*, 122.

Локове и Монтескјеове идеје прихватио је и на оригиналан начин развио Жан-Жак Русо. И он је одредио три главна облика државе: демократију, аристократију и монархију. Демократија постоји када суверен завешта власт целом народу или највећем делу народа. Али то није идеалан облик државе. За Русоа идеална је тек она држава у којој би појединци, одобливши законе, установили „уважене трибунале“ и „бирани из године у годину најспособније и најнепорочније од својих суграђана“ да деле правду и владају државом.⁶⁴ У таквој држави, „неспоразуми који би могли да поремете јавну слогу, чак и у случају сукоба, могли би да се уклоне доказима умерености, узајамног уважавања и заједничким поштовањем закона, тим знамењима и јемствима искреног и трајног измирења“.⁶⁵ То значи да је за сваку државу (а не само за Русоову идеалну државу) нужно да буду испуњени не само правни, већ у исто време вредносни и етички услови. Није довољно да држава постоји само као правна организација. Потребно је да у исто време као правна организација буде испуњена етичким вредностима.

За Русоа је карактеристична и стално присутна идеја о променљивости правних облика државе. Те промене показују да се идејни, вредносни и етички смисао у тим облицима временом мењао. Русо ту своју замисао објашњава следећим речима: „одувек се много расправљало о најбољем облику владавине, при чему се није узимало у обзир да је сваки од њих најбољи у одређеном случају, а најгори у неком другом“.⁶⁶ По њему, први исказ неједнакости било је „установљавање закона и права власништва, други успостављање магистратуре, а трећи и последњи претварање законите власти у самовлашће“ (деспотизам). У деспотизму, који представља крајњи облик неједнакости и његов коначан ступањ, сви појединци постају „поново једнаки“. Произилази да је трећи ступањ крајња тачка у којој људи „више нису ништа“ и „једина врлина која преостаје робовима

⁶⁴ Ж.-Ж. Русо, *О поријеклу и основама неједнакости међу људима*, Загреб 1977, 18–19.

⁶⁵ *Ibid.*, 68.

⁶⁶ *Id.*, 67–69.

јесте слепа послушност“.⁶⁷ Тај Русоов готово пророчки исказ данас се може применити на државу националне сигурности у настајању. Русоу је до тога дошао ослањајући се на суштинску непроменљивост и фаталну задатост људске природе.⁶⁸

На самом крају XVIII и почетку XIX века Имануел Кант је успешније од својих претходника истакао поделу облика државе на уставне и неуставне према томе да ли је законодавна власт одвојена од извршне.⁶⁹ Направио је и важну разлику између облика владавине (аутократија, аристократија и демократија) и облика управљања (република и деспотија). Такође, истакао је да држава мора садржати три главне врсте власти сједињених у њеној трострукој личности: законодавну (суверен), извршну (владар) и правосудну (судија). Прва је неоспорива, друга неодољива, а трећа непроменљива. Све три власти заједно сачињавају државу, то „уједињење гомиле људи под правним законима“.⁷⁰ Оне су координиране, јер допуњавају једна другу, и међусобно су подређене једна другој, јер ниједна не може да узурпира власт друге. Кант је у тој чињеници пронашао смисао за успостављање уставне државе која му је послужила као подлога за утемељење модерног појма правне државе.⁷¹

Када је реч о самој правној држави, и ту је Кантов допринос изузетан. Он је први у модерном добу јасно нагласио значај слободе као највише вредности за успостављање правне државе. Али, та слобода („легалитет“) није обична самовоља. Слобода се односи на човеково спољашње деловање сагласно општем закону, јер сви су „под постојећим јавним законима слободни и једнаки“.⁷² Поред легалитета, који се односи на формални појам правне државе, слобода постоји и као

⁶⁷ *Id.*, 132–133.

⁶⁸ Вид. Г. Вукадиновић, *Жан-Жак Русо и природно право*, Нови Сад 1995.

⁶⁹ И. Кант, 118–119, 122.

⁷⁰ *Ibid.*, 122.

⁷¹ *Id.*, 118–119.

⁷² *Id.*, 32, 119.

„моралитет“, који се односи на садржински појам правне државе. У том свом значењу, слобода се односи на деловање човека у складу са законом због самог закона, због његове „умности“. Очигледно, лагалитет и моралитет у Кантовом учењу представљају две стране исте ствари – слободе, којој су супротни безакоње, терор и деспотија.⁷³

Приказана идејно-теоријска припрема појачана је током друге половине XVIII века. Она је послужила као идејна и етичка подлога за усвајање првих политичко-правних докумената нових грађанских власти (на самом почетку XIX века), што је довело до брзог успостављања и функционисања правне државе.⁷⁴ Тиме је обезбеђено да у новооснованим грађанским друштвима најважније место припадне вредностима слободе и правде, без којих не би било могуће успостављање грађанског облика правне државе. Тако је било све до краја XIX века, када су постепено превагнуле вредности једнакости и сигурности.⁷⁵

3. Савремена схватања о правној држави као најбољем облику државе

Почетком XX века у друштвеним наукама појавила су се нова учења о облицима државе. До тога је дошло пошто су социолошке и политиколошке дисциплине преузеле првенство од правних наука.

Последњих деценија XX и почетком XXI века држава и право се све више истражују мултидисциплинарно. Тиме су створени услови за значајно проширење

⁷³ Љ. Тадић, 122.

⁷⁴ Карактеристични су првобитни документи, као што су *Agreement of People, Body of Liberties* и *Law of Liberties*, а касније, *Bill of Rights* државе Вирџиније од 12. јуна 1776. године, Декларација о независности Сједињених Америчких Држава од 4. јула 1776. године, Декларација права човека и грађанина из 1789 и 1793. године итд.

⁷⁵ Љ. Тадић, 133.

интересовања на различите друштвене појаве као и за сагледавање правних појава из угла који није чисто правни или чисто неправни.

Данас су све утицајније студије конституционализма, феминистичке студије и студије женског права, критичке правне студије, мултикултурализма, комунитаризама, социолошко-антрополошки правног плурализма итд.⁷⁶ Њихово препознатљиво обележје чини уношење вредносно и морално релативних садржаја у традиционалне правне појмове, институте и творевине.

То је случај и са правном државом. За поједине од њих карактеристично је да садржај правне државе све више „разблажују“ и релативизирају њеним везивањем за најшире постојање и поштовање људских слобода и права у мултикултуралистичком и комунитаристичком смислу (Чарлс Тејлор /*Charles Taylor*/, Џозеф Раз /*Joseph Raz*/, Мајк Сендел /*Mike Sandel*/, Мајкл Волзер /*Michael Voltzer*/, Р. Поснер и други).⁷⁷ Тиме је произведена неприродна разлика између загарантованих традиционалних грађанских слобода и права, који се сужавају, и све бројнијих људских слобода и права, која се претерано проширују. Често се то чини на рачун крњења заједничког осећаја за толеранцију чланова бројних друштвених заједница, и то према „обрнутом“ правилу: мање и малобројније је важније од већег и многобројнијег.

У исто време, правна држава се све отвореније оспорава и сматра излишном пошто она, наводно, одавно више не може да одговори новим технолошким, еколошким, информатичким и другим изазовима. Због тога се тихо заговара нека врста просвећеног апсолутизма и разматра могућност увођења ванредног стања

⁷⁶ Д. Митровић, 338–344.

⁷⁷ Вид. М. Sandel, *Liberalism and Limits of Justice*, Cambridge Un. Press, 1982; Ч. Тејлор, *Призивање грађанског друштва*, Београд 2000; М. Волзер, *Подручје правде*, Београд 2000; Џ. Раз, *Етика у јавном домену, Погледи из моралности права и политике*, Београд – Подгорица, 2005; *Моралност слободе*, Загреб 2007 и *Морал и прљаве руке*, Београд 2010; А. Мекингајер, *Критика историје етике*, Београд 2000; В. Кимлика, *Мултикултурално грађанство. Либерална теорија мањинских права*, Нови Сад 2002; R. A. Posner, *Problematics of Theory of Moral and Law*, Harvard Un. Press, 2002.

које би у једном кризном тренутку могло да прерасте у редовно стање државе и друштва.

Ипак, најинтересантнији је недоследан став мултидисциплинарних теорија према етичким проблемима који се „или искључују тамо где је позитивистички усмерена научна апаратура развијена и поуздана у својим границама, или пренаглашавају у изнудици и недостатку такве научне апаратуре, или релативизују када се резултати не подударују са унапред постављеним циљевима“.⁷⁸

Захваљујући мултидисциплинарним теоријама и учењима њихових најизразитијих представника, правна држава је почела убрзано идејно и етички да се преображава у последњим деценијама прошлог и првим деценијама овог века. Једино, тај преображај више није водио ка учвршћивању и усавршавању правне државе, већ ка њеном релативизовању и напуштању њеног традиционалног облика. Треба запазити да се то није догодило први пут. Сличан преображај је започет непосредно по стварању правних држава у Западној Европи. Једино, када се то догодило први пут, циљ је представљало учвршћивање и усавршавање правне државе. Али, ни тадашња државна власт правну државу није схватила као некакав „народни одговор у апсолутном смислу“. Уместо тога, они који су то могли, и када год су то могли, мењали су изворно идејно и етичко значење правне државе према својим жељама и потребама.

Поменимо само неке карактеристичне примере тог преображаја током протекла два века, о којима ће посебно бити речи: либерална грађанска (старија и новија) правна држава, културна правна држава, правна држава социјалне сигурности, социјалистичка правна држава, неолоберална правна држава, наднационална правна држава и међународна владавина права, све до могуће светске правне државе и владавине права које се најављују заједно са успостављањем трансхуманог друштва надахнутог еугеничким идеалима. Стиче се

⁷⁸ Нав. према Vukadinović, G. – Mitrović, D.: „Contemporary Multidisciplinary Legal Theories and the World State“, 24th IVR World Congress: *Global Harmony and Rule of Law*, Beijing 2009, *Annals of the Faculty of Law in Belgrade*. Belgrade Law Review, 3/2009, 160.

утисак као да се круг некако затвара. А за то је требало тек нешто више од два века практиковања тих идеја у најразвијенијим земљама света. Очигледно је да су правна држава и владавина права и даље крхке творевине.

Убрзани преображај правне државе последње две деценије, а управо то забрињава, више се не може сматрати само етичким или неким другим усавршавањем идеје правне државе, већ пре њеним заласком, тј. њеним идејним, етичким и вредносним опадањем. Још једном треба нагласити како је веома необично да је до тога дошло управо у најразвијенијим земљама Запада, будући да многе друге земље нису достигле ниво нормалне традиционалне правне државе и владавине права.

Такав најновији идејни и етички преображај правне државе нужно доводи до недоумица и намеће питање: како је то данас уопште могуће, односно у чему је проблем савременог света? Тако настаје нови интелектуални изазов. Он се овом приликом састоји у могућности да се покаже како замена вредности прекрајањем њиховог редоследа и другачије тумачење појмова добра и зла доводи до идејног преображаја појава и како тај преображај доводи до уништавања истих тих идеја, вредности и добара у пракси, у овом случају правне државе и владавине права. Та чињеница дозвољава да се традиционални правни облици државе разврстају према другачијим мерилима која некада нису сматрана одлучујућим. Али, важније је следеће: коришћење тих мерила, подржаних њиховим неутемељеним и некритички пропагирањем, омогућава да се створе и наметну сасвим нове класификације правних облика, а не само класификације према квантитативном саставу владања, степену обезбеђења заједничког добра, зајемченим индивидуалним слободама, разлици у културном стању и саставу друштвених елемената итд..⁷⁹ На тај начин се долази до парадоксалне ситуације да у исто време може да се замисли више различитих идеалних и најбољих правних облика државе. Такав правни и етички

⁷⁹ Ђ. Пођи, у: *Политичка теорија Слободана Јовановића*, Београд 1996, 46 и даље.

релативизам доводи до пометње, због које и даље нема потпуне сагласности око тога који је облик државе идеалан, а који најбољи.

Упркос таквој пометњи, може се устврдити да идеалан облик државе и даље представља Платонова меритократија, а најбољи Аристотелова политија. Таквој идеалној и најбољој етички заснованој држави супротна је патократија. Користи се за означавање владавине „психопатске мањине над заједницом нормалних људи“.⁸⁰ Све чешће се користи и у савременој правној и политиколошкој литератури за означавање најгорих држава.

⁸⁰ Вид. А. Лобачевски, *Политичка понерологија. Научна студија о природи зла прилагођеног за политичке сврхе*, Београд 2011, 9–25.

Друга глава

РАЗВОЈ ДРЖАВЕ КАО ПРАВНЕ ОРГАНИЗАЦИЈЕ

Владавина права, а не владавина људи, као основ за додатно разликовање држава. Класификација правних облика државе према Ентони Алоту. Држава безакоња (Улпијан, просвећени апсолутизам, полицијска држава). Законска држава (Велика повеља слобода, Волтер, Ф. Тарановски). Правна држава (развој и уобличавање модерне идеје правне државе: Душанов законик, Џ. Лок, Ш. Монтескје, Ж.-Ж. Русо, И. Кант, Ј. Г. Фихте, браћа Грујовић, К. де Малбер итд.). Две постојане идеје правне државе: општа нормативна обавезаност и садржинска испуњеност вредностима правде, слободе, једнакости и сигурности. Тренутак када је правна држава почела да се везује за демократију и социјалну правду. Економско, политичко и организационо значење правне државе. И данас актуелна еманципаторска етичка и природно-правна црта правне државе.

Захваљујући одговору да је владавина права боља од владавине људи, могуће је направити још једну разлику између правних облика државе. Реч је о разлици између државе безакоња (*No-law State*), законске државе (*Lawful State*) и правне државе (*Rechtsstaat*), односно владавине права (*Rule of Law*). Поменути класификацију први је саставио енглески правник Ентони Алот (*Antony Allott*).⁸¹ Сличну поделу у француској правној теорији направио је Каре де Малбер (*R. Carré de Malberg*) разликујући полицијску државу од законске и правне државе, односно владавине права.⁸² Та разлика се нешто другачије може изразити следећим речима: „тамо, где је уместо демократије аутократија, уместо поделе власти њено јединство оличено у личности владара, уместо рационалне државе са функционалном бирократијом свемоћна држава са неодговорном бирократијом, тамо је држава

⁸¹ A. Allott, *The limits of Law*, London 1980, 237–259.

⁸² Вид. C. de Malberg, *La Contribution à la théorie générale d'État*, I-II, Paris 1920–1922.

безакоња; тамо, где је власт подељена а управа подређена, иако не потпуно обавезана законима, тамо је законска држава; тамо, пак, где је уместо аутократије демократија, уместо јединства власти њена подела, уместо етатизма и бирократизма рационална држава са функционалном бирократијом и политичком одговорношћу носилаца јавне власти, тамо је правна држава, односно држава владавине права“.⁸³

Произилази да је најгори облик држава безакоња, а најбољи правна држава, односно владавина права. Наведено разликовање показује још једну важну ствар: да државе нису правне само зато што су правне организације. Правна организација државе није исто што и правна држава. То дозвољава да се устврди како је правна држава и данас најбољи облик правне организације државе. Захваљујући правној држави, „Слободан човек слуша, а не служи. Он има шефове, али нема господара. Он слуша само законе. Захваљујући законима он се покоравља људима“.⁸⁴

1. Држава безакоња

Држава безакоња или безаконска држава односи се готово без изузетака на све државе до грађанских револуција у XVI и XVIII веку, од држава Старог века и позних средњовековних држава до доба просвећеног апсолутизма. Заједничко им је да постоје закони, али да нема законитости. У држави безакоња утицај права на државу је најмањи.

У држави безакоња право и закон постоје, али је њихов извор и узор суверен чија је воља „изнад“ и „изван“ права. Владар је тај који одређује шта је право, а шта не. У њој се правна правила схватају као „корективно средство начела целисходности, у смислу воље владоца“.⁸⁵

⁸³ Нав. према Д. Митровић, 227. Вид. Ch. Pierson, *The Modern State*, London – New York 2004.

⁸⁴ Ж.-Ж. Русо, *Друштвени уговор*, Београд 1959, 46.

⁸⁵ C. de Malberg, I, 490.

Нарочито је државама просвећеног апсолутизма заједничка „опширност државних задатака, свеprisутност државне силе, строга централизација државног апарата успостављеног на строгим хијерархијским основама и иста таква хијерархијска структура друштва, укидање посредништва између власти и народа и непосредан однос владара према поданицима, моћна и неодговорна управа и подређено и контролисано судство“.⁸⁶ У таквој држави задатак владара је да „усрећи“ поданике. Он себе назива „првим слугом државе“, упркос томе што доношење и примена правила и даље зависе од његове воље и спремности да „усрећи“ своје поданике.⁸⁷

Није тешко наведена својства државе безакоња препознати у данашњим скривеним аутократијама. Њихова је препознатљива особеност привидно усвајање и истицање демократских облика управљања, а не њихово одбацавање. Очигледно, рафинирани начини контроле и утицаја, као и могућност стварања и обликовања јавног мњења и анимирања маса коришћењем свеprisутних медија (тих савремених „рибара људских душа“, по којима је Ђ. Шушњић назвао своју чувену књигу) омогућавају да се у надлежност преведу чак и послови који традиционално припадају породици, грађанима или њиховим удружењима, тј. ономе што данас спада у тзв. „цивилно друштво“. Због тога и у савременим порецима право може да постане средство за спровођење озакоњеног насиља над грађанима упркос њиховом повлашћеном номиналном правном третману.

Може се закључити да је у држави безакоња „утицај права на државу незнатан, јер је право ствар процене појединца или елите концентрисане у државном апарату и око њега. У држави безакоња постоји право, али се оно не односи на његове творце или се не односи на све једнако“.⁸⁸ За једне је такво право „привилегија“, а за друге „обавеза“.⁸⁹ У држави са законима „постоји правна

⁸⁶ Д. Аранђеловић, *Принципи државног уређења у скорој прошлости и садашњости*, 5–7.

⁸⁷ *Ibid.*, 8.

⁸⁸ Нав. према Д. Митровић, *Начело законитости*, 96.

⁸⁹ С. de Malberg, I, 489 и даље.

организација, али нема опште правне обавезаности. У њој постоје закони, али нема законитости. У држави са законима утицај права на државу је најмањи“.⁹⁰ Можда такву надмоћ државе над правом или владавине људи над владавином права најбоље илуструју две Улпијанове (*Domitius Ulpianus*) изреке: „Закон важи јер тако хоће владалац“ (*Quod principi placuit, legis habet vigorem*) и „Владалац је слободан од законске одговорности“ (*Princeps legibus solutus est*).⁹¹

2. Законска држава

Изгледа да се зачеци законске државе на тлу Европе први пут сусрећу у Великој повељи слобода из 1215. године, у чијем се чл. 39 гарантује заштита личности и власништва као и свако уплитање у област утврђен том повељом. Описујући борбу око Велике повеље, Џејмс Брајс (*James Bryce*) каже да су барони и прелати „отели“ Повељу од краља, оптужујући га за тиранске поступке и насртаје на давнашња права грађана, њихову личност и својину, незаконит рад судова, неправедно одмерене глобе, намете итд.⁹² После Повеље, све више се прихватало схватање да се изнад самог владара налази закон кога и он мора да се придржава. Алберт Вен Дајси и Ђулијано Васали (*Giuliano Vassalli*) су нарочито истицали како је већ у доба Хенрија VI закон представљао „највише наслеђе које је краљ имао, јер он сам и сви његови поданици владају се по закону, и ако не буде закона, ниједног краља и ниједног наслеђа неће бити“.⁹³

Уобличена идеја владавине закона у средњем веку јасно је формулисана у Законику цара Душана из XIV века. У чл. 171 овог Законика стоји: „Ако успише писмо царства ми, или из срцбе, или из љубави, или из милости за некога, а то

⁹⁰ Нав. према Д. Митровић, 96.

⁹¹ Нав. према Љ. Тадић, 43.

⁹² Џ. Брајс, *Савремене демократије*, I, Београд 1931, 78 и даље.

⁹³ A. V. Dicey, *Introduction to the study of the Law of constitution*, 179. Вид. G. Vassalli, *Nullum crimen sine lege*, Torino 1939.

писмо ружи Законик, није по правди и закону, како Законик пише, судије том писму да не верују, него да суде и извршавају како је по правди“, а у чл. 172: „Све судије да суде по Закону, право како пише у Законнику, а да не суде по страху од царства ми“. ⁹⁴ Иако су у Законнику само два члана непосредно посвећена законитости, несумњиво је да је реч о правном документу који је у много чему предњачио над другим сличним законцима свога доба. У Душановом законнику је готово на афористичан начин правно одређена идеја начела законитости и владавине права, и то скоро два и по века пре него што ће у Западној Европи да отпочне борба за начело законитости какво је већ било записано у Душановом законнику.

Будући да су зачеци појаве једна ствар, а њен настанак, постојање и развој сасвим друга, као и да између зачетка и настанка не мора да постоји аутоматизам будући да између њих може да се протегне дуг временски период без очекиваног наставка исте појаве, може се сматрати да је законска држава настала на самом крају XVIII века и да је постојала све до краја XIX века, иако се њени рудиментарни зачеци сусрећу у XIII и XIV веку. Како год било, њено постојање не треба умањивати, иако је временски још краћега трајања од правне државе.

За законску државу је карактеристично ограничавање државне власти, нарочито њене управне власти. До тога је дошло истрајавањем на захтеву за једнакошћу свих пред законом. Тим захтевом је истакнут значај уставног положај парламента који је успео да управу стави под своје законе.

Ограничавање власти управе законима парламента убрзо је довело до раскида са праксом полицијске државе развијене у доба просвећеног апсолутизма и успостављања модерног грађанског друштва. У средишту тог интересовања више се није налазио само проблем изналажења средстава за ограничавање слободног деловања управе већ и проблем изналажења средстава за успостављање независног судства. ⁹⁵ Решење је пронађено у обрасцу законске државе. Док је у полицијској

⁹⁴ Душанов законик, прир. Н. Радојчић, Београд 1960, 134–135.

⁹⁵ И. Крбек, *О дискреционој оцјени*, Загреб 1937, 386.

држави просвећеног апсолутизма управа била невезана законима, у законској држави она је везана законима и одговара за свој рад. У полицијској држави власт управног органа представљала је средство за постизање постављеног циља, а у законској држави средство за „постизање извесног циља који је предвиђен правним поретком“.⁹⁶ Контроли рада у законској држави такође је допринело увођење установа уставно-судске контроле, управног спора, предузимање на закону заснованих процесуалних и материјалних радњи приликом примене закона итд.⁹⁷

У несумњиве друге важне успехе законске државе спада да су појединци постали грађани, да су установљена савремена демократска начела правне једнакости и сигурности, да је снажно истакнут општеобавезни карактер закона и значај законитости, да је другачије уређен однос између основних облика државне власти, истакнут демократски карактер парламента у систему поделе власти, правно гарантована подређеност управе законима, независност судова итд.⁹⁸

Према Феодору Тарановском, главни задатак законске државе био је „остваривање заједничког добра“, што значи да радње свих државних органа треба да буду „строго подређене поштовању права“ због постизања тог циља.⁹⁹ Ако закони не обавезују државне органе нити одговарају „народним потребама“, тада ни најстроже старање о поштовању правила неће моћи да обезбеди владавину права у друштву.¹⁰⁰ Али, ни законска држава није могла да спречи две крајности у вези са радом управе: „једанпут управу са широким овлашћењима у закону, а други пут управу ограничену више него што је то захтевала природа послова који су јој

⁹⁶ М. Ч. Марковић, *Правна држава*, Београд 1939, 22.

⁹⁷ С. de Malberg, 293.

⁹⁸ Вид. М. Трајковић, „Законодавна етика савремене правне државе“, *Правни живот*, VI, бр. 14, Београд 2008, 549–560.

⁹⁹ Ф. Тарановски, *Енциклопедија права*, Београд 2003, 64.

¹⁰⁰ *Ibidem*. Вид. Ђ. Тасић, „Проблеми законитости у правној држави“, *Летопис Матице Српске*, бр. 306 (2–3), Нови Сад 1929.

стављени у задатак“.¹⁰¹ Та околност натерала је многе правне писце, као што је Рејмон Бонар (*Raymond Bonnard*), да законску државу прогласе „шупљом законском формом“.¹⁰² Требало је да прође готово цео век да би се начело законитости рада управе учврстило и развило до облика правне државе.

3. Правна држава

У најширем смислу идеја владавине закона уобличена је у античкој Грчкој.¹⁰³ Али, после Платона и Аристотела више није било значајнијих дела. Шта више, у римској правној мисли, уместо владавине закона, јасно је уобличена идеја о владавини људи.¹⁰⁴ Такво стање трајало је до Ренесансе, у којој је право поново почело да се одређује на световни и позитивистички начин. Извор позитивног права више није био Бог него народ, док је законе уобличавала и спроводила држава. Закон је постајао заповест једне воље упућена другој вољи. Та воља почивала је на световним санкцијама о чијој се примени старала држава.¹⁰⁵

За уобличавање модерног појма владавине права у облику правне државе нарочито су значајни мислиоци који су живели у позном средњем веку али су духовно припадали новонастајућем грађанском друштву (Николо Макијавели /*Nicoló Machievelli*/, Томас Мор /*Thomas Morus*/, Мишел де Монтењ /*Michael Eyquem de Montaigne*/ и други).¹⁰⁶ Важно место припадало је и монархомасима (борцима против монарха). Најпознатији су Франсис Хотман (*François Hotman*), Стефан Јунијус Брутус (*Stephanus Junius Brutus*), Џорџ Бјуканан (*George*

¹⁰¹ И. Крбек, *Законитост управе*, Загреб 1936, 16.

¹⁰² R. Bonard, *Précis élémentaire du droit administratif*, Paris 1935, 81.

¹⁰³ Платон, *Закони*, 1957, 13; Аристотел, *Политика*, 2–6, 115.

¹⁰⁴ Љ. Гадић, 43.

¹⁰⁵ Р. Лукић, *Историја правних и политичких теорија, I књига. Од антике до почетка XVII века*, Београд 1965, 204–205 и даље.

¹⁰⁶ Упор. N. Machiavelli, *Opere complete*, Zagreb, 1977, 856; Т. Мор, *Утонија*, Београд 1964, 169; M. de Montaigne, *Essais*, I, Paris 1879, 23.

Buchanan).¹⁰⁷ Припадницима овог покрета, окупљеним око идеје о ограничавању владарске власти законима због одбране од владарских самовоља и злоупотреба, заједничка је била тврдња да закони постоје да би их краљ извршавао као и да народ има право на побуну против владара који не поштује законе. Ако тиранија постоји, оправдано је тираноубиство (тираноцид), јер је „боље живети у друштву где влада безакоње, него у ономе у коме је све допуштено“.¹⁰⁸

Ширењем рационализма у науци и филозофији, владавина закона се све чешће везивала за познату римску изреку *Nullum crimen sine lege, nulla poene sine lege*. На челу тог новонасталог европског покрета, нарочито активног у другој половини XVIII века, налазио се чувени француски филозоф Волтер.¹⁰⁹ Понајвише захваљујући њему, обновљено је интересовање за начело законитости, поготово у кривичном праву. Изворна идеја изреке *Nullum crimen sine lege...* проширена је постепено на све важније области права. У исто време, искоришћена је као идејни замајак за „борбу против самовоље и за успостављање владавине закона и права“.¹¹⁰

Борбу против самовоље и за успостављање владавине закона и права наставили су други познати мислиоци, као што су Франсис Бекон (*Sir Francis Bacon*), Томас Хобс, Барух де Спиноза (*Baruch Benedictus de Spinoza*), Џон Лок, Имануел Кант, Јохан Готлиб Фихте (*Johann Gottlieb Fichte*) и други. У средишту њихових учења налазиле су се идеје о урођеним природним правима људи, слободи, подели власти, демократији итд. Те идеје су омогућиле даље идејно, вредносно и етичко убличавања грађанске правне државе и владавине права. Вреди их укратко још једном представити, као и њихове заговорнике.

Џон Лок је сматрао да политичка власт у држави мора истовремено бити ограничена и подељена. Власт је ограничена природним законима и постојећим

¹⁰⁷ Р. Лукић, *Историја правних и политичких теорија*, 326–333. Вид.

¹⁰⁸ *Ibid.*, 333.

¹⁰⁹ М. Чубински, *Волтер и кривично правосуђе*, Београд 1936, 16.

¹¹⁰ G. Vassalli, *Nullum crimen sine lege*, 21.

правом, а подељена је, дакле, опет ограничена, раздвајањем извршне од законодавне власти и проглашавањем законодавне власти (парламента) за врховни државни орган. Због такве организације власти, позитивни закони морају да буду општи. Тек такви, они омогућавају да се у систему владавине права поштују људске слободе, урођена природна права човека и друга добра својствена цивилизованим и добро уређеним друштвима.¹¹¹

Шарл Монтескје је истицао да се правна држава односи на слободу која увек постоји кад су закони усклађени. Монтескје је узрок успостављања правне државе налазио у вечној истини да је „сваки човек који има власт склон да је злоупотреби све док не нађе границе“. Позната је његова изрека да само „власт зауставља власт“.¹¹² Слобода за грађане и ограничавање власти њеном поделом, очигледно, и за Монтескјеа су представљали услов за успостављање и функционисање правне државе. Био је надахнут тадашњим уређењем Енглеске и показаном узајамном толеранцијом са чијим се примерима сусретао током свог боравка у Лондону. Може се сматрати да његово учење о подели и равнотежи власти представља организациону основу правне државе.

За Жан-Жак Русоа, духовног оца народне суверености и демократије, човек остварује своју друштвену слободу само зато што слуша законе који су израз опште воље. Законима треба да се покоравају како они који их доносе, тако и они који их спроводе. У таквој држави сви морају једнако да буду обавезани законима. Државни органи законито поступају и легитимни су само када поштују и примењују законе као грађани. У противном, народ има право на побуну. Русо је сматрао да народ добро чини док се покорава, али чини још веће добро када може да збаци јарам моћника.¹¹³

Имануел Кант, творац модерне грађанске правне државе, човекову слободу је проглашавао за основну вредност, али је правну државу везивао за спољашње

¹¹¹ Ц. Лок, II, 75–82, 122–123.

¹¹² Ш. Монтескје, *О духу закона*, I, 65–66, 84.

¹¹³ Ж.-Ж. Русо, *Друштвени уговор*, 9, 46–47.

човеково понашање, тј. за област легалитета, које једино може да буде предмет права. Будући да су у грађанском друштву сви „под постојећим јавним законима слободни и једнаки“, то је само у таквим друштвима појединцима обезбеђена слобода. Очигледно, Кант је у правној држави уочио средство за успостављање човекове спољашње слободе.¹¹⁴ Само, његова правна држава није ништа више од пуког скупа појединаца којима препоручује ту своју грађанску идеју. Тај недостатак он је допунио својим чувеним моралним законом (тзв. „категоричким императивом“) који није образац само за морално понашање, већ у исто време упутство о томе шта не треба чинити да би се било који грађанин могао сматрати моралном личношћу. Најпознатија верзија тог моралног закона гласи: „Поступај тако да максима твоје воље увек може истовремено важити као принцип свеопштег законодавства“.¹¹⁵

Исту идеју о неприкосновености човекове личне слободе истицао је и Јохан Готлиб Фихте. Према њему, основ личне слободе почива на неутуђивој индивидуалној слободи. Та индивидуална слобода представља основ политичке слободе и разлог за образовање државе као неке врсте „осигуравајуће силе“. У њој закони представљају израз општег пристанка индивидуалних воља јер зависе од слободе појединаца да се опредељују. Такви закони треба да су практично усмерени, док је задатак државе да обезбеди правну заштиту грађанима и позива на одговорност сваког ко прекрши преузете обавезе. Држава то може да чини, јер је сила која је изнад сагласности појединаца. Али, то је не ослобађа обавезе да поступа по начелима која важе за правну државу.¹¹⁶

Ни у некадашњој устаничкој Србији, на почетку XIX века и у Кантово време, није била непозната идеја правне државе. Њу је први изразио 1811. године приликом израде српског устава (са Младеном Миловановићем) у својој беседи Михаило Грујовић, други секретар Правитељствујушћег совјета (по смрти свог

¹¹⁴ И. Кант, 119.

¹¹⁵ И. Кант, *Критика практичног ума*, Београд 1979, 53.

¹¹⁶ Вид. Ј. Г. Фихте, *Затворена трговачка држава*, Београд 1980.

брата Божицара – Боже Грујовића /Теодора Филиповића, првог секретара Правитељсвујушчег совјета) следећим речима: „Гди је добра конституција, тј. гди је добро уређена власт под законима, ту је слобода, ту је вољност, а гди један или више по својој вољи заповедају, законе не слушају, но оно што хоће чине: ту је умрео вилајет, ту нема слоободe, нема сигурности, нема добра, већ је онде пуштаилук и ајдуклук, само под другим именом“. Закон и његово поштовање су за Грујовића „воља вилајетска која вилајету цјелом и сваком добру заповеда а зло запречава“. Закон је „први господар и судија вилајету... Под законом мораду и господари, и поглавари и Совјет правитељствујушчи (обшча канцеларија), и свјашченство, и воинство, сав народ бити; и то под једним и тим истим законом“.¹¹⁷ Та идеја је актуелна и данас, више од двеста година касније, али не зато што је оригинална или нова, већ зато што до данас није довољно уврежена у свести и пракси.¹¹⁸

Идејна и теоријска припрема за претварање правне државе из идеје у правну праксу и искуство била је нарочито појачана крајем XVIII века. Већ први правно-политички документи нових власти на самом почетку XIX века омогућили су убрзану примену и развијање правне државе. Захваљујући уобличеној идеји и моралној вредности схватања слободe и правде као највећих добара, правна држава је одиграла изванредну улогу у преобликовању укупне свести људи о месту и улози појединца и државе у друштву. Према Каре де Малберу, правна држава је настала првенствено у интересу грађана. Њена је нарочита сврха да обезбеди заштиту

¹¹⁷ М. Ђорђевић, „Уставни развитак Србије у Првом српском устанку“, у: *Зборник радова о судству и законитости у Првом српском устанку*, Београд 1979, 31–32.

¹¹⁸ Вид. *О судству и законитости у Првом српском устанку*, зборник радова, и *150. година од доношења Сретењског устава*, зборник радова; *Правна држава, људска права и владавина права, правнотеоријски аспекти*, Београд 1989; *Правна држава – порекло и будућност једне идеје*, зборник радова, Београд 1991; *Уставност и владавина права*, зборник радова, Београд 2000; З. Јеж, *Принципи демократске правне државе*, Нови Сад 2002; М. С. Трајковић, „Законодавна етика савремене правне државе“, *Правни живот*, т. VI, бр. 14, Београд 2008, 549–560 и „Вредносни приступ савременој правној држави“, *Правни живот*, т. VI, бр. 14, Београд 2009, 347–358.

грађанских слобода и права.¹¹⁹ Можда је то тренутак од кога је правна држава почела одистински да се везује за постојање демократског грађанског поретка. Тек касније, правна држава је почела да се везује за културне вредности и вредности друштва социјалне правде.

Правној држави је својствена и једна природно-правна црта која се заснива на учењу о неутуђивом карактеру људских права. Та ослободилачка црта у правној држави, нарочито средином прошлог века, довођена је у везу са унапређивањем материјалних, политичких, правних и других услова, развијањем правно-техничких установа, средстава, поступака и даљим проширивањем списка грађанских и људских слобода и права.¹²⁰ Та црта и способност за усавршавање правне државе и данас почива на идеји и уверењу да у добро уређеном друштву треба да владају закони а не људи.

Као што може да се примети, правна држава се појавила у пракси на самом почетку XIX века. Упркос свом довековном трајању и преображају, у правној држави основно начело и даље представља да сва правна правила, када су донета и све док важе, имају подједнаку обавезну снагу како за оне који управљају тако и за оне којима се управља. На тај начин се у једно спајају две важне идеје: општа нормативна правна обавезност и садржинска испуњеност вредностима. Прва идеја важна је за одређивање формалног појма правне државе, а друга за одређивање њеног садржинског појма.

Поред правног, постоје и друга значења: етичко, економско, политичко и организационо значење правне државе.

У етичком смислу, правна држава представља једно морално добро за себе и по себи надахнуто хуманистичким вредностима слободе, правде, људских права, једнакости итд. које имају за циљ постизање општег друштвеног добра.¹²¹

¹¹⁹ C. de Malberg, I, 489.

¹²⁰ М. Трајковић, „Вредносни приступ савременој правној држави“, 351.

¹²¹ Вид. С. Благојевић, *Грађанско друштво, политичка држава, правна држава*, Подгорица 2002. и „Стварање права и правне државе“, *Правни живот*, бр. 12, Београд 1997.

За економску теорију, правна држава је пре свега једна „организациона форма слободног тржишта на којем се сусрећу слободна предузећа, слободна радна снага, ‚слободан капитал‘ и предузетништво“, речју „један неутрални државни механизам“.¹²² Ту идеју је својевремено успешно пласирао Јохан Готлиб Фихте у свом делу *Затворена трговачка држава*.

За политичку теорију, правна држава представља једну уравнотежену „организацију власти“ засновану на систему поделе власти подржаног децентрализацијом и демократизацијом. Често се за правну државу у том смислу каже да је за њу најважније успостављање првенства законодавне над судском и извршном влашћу, исто као и политичког плурализма изниклог на тековинама изградње демократских институција, а не политичког монопола заснованог на једнумљу.¹²³

Најзад, према организационим теоријама, а истакнуто место припада системској теорији Никласа Лумана (*Niklas Luhmann*) заснованој на појму „нормативног очекивања“, право је „систем... целина састављена од елемената, правних прописа, повезана захтевом међусобне непротивречности. Као целина, право је одвојено од своје околине, јасно обележено системским границама, са сразмерно високим степеном аутономије. Ова аутономија почива на темељима правне државе, односно на услову да сваки правни пропис изводи своју законитост из другог правног прописа и тако, у том логичком низу, све до основне норме – важећег устава. Право је такође самореферентно, јер правни систем упућује сам на себе, а посебно на своје јединство постулатом сразмерне сталности, тј. правне сигурности, условом економичности, идеалом праведности“. Оно је и рефлексивно, јер се састоји из процедуралног и правно-моралног дела. Први део има за циљ да одговори на питање према каквом се поступку стварају правне норме, а други какве

¹²² Г. Вукадиновић, *Теорија државе и права I*, Нови Сад 2007, 119. Вид. Г. Вукадиновић, „Повратак правној држави“, *Правни живот*, бр. 12, Београд 1997.

¹²³ М. Трајковић, „Законодавна етика савремене правне државе“, 551.

правне норме уопште смеју да се стварају.¹²⁴ Оба дела спадају у раван идејног и етичког разматрања правне државе.

У теорији се често истиче да тек заједно узета, наведена значења омогућавају стварање савременог појма правне државе која може да „штити права појединаца“ (У. Карпен /*Ulrich Karpen*/) и да буде „орган права“ (А. Албрехт /*Alfred Albrecht*/). У њој треба да владају „право и закони“ (Е. Денингер /*Erhard Deninger*/) јер „нико не може да буде изнад закона, па ни законодавац“ (У. Пројс /*Ulrich Preuss*/).¹²⁵ Другим речима, „држава је позвана да доноси законе само под условом да и себе сматра везаном сопственим законима“.¹²⁶ Тиме се потврђује главна идеја: да је задатак правне државе да ограничи државну власт, демократизује је и рационализује, деперсонализује је и удахне јој етички смисао. Само се за такву демократску правну државу може рећи да је натопљена етичким вредностима.

¹²⁴ Нав. према Н. Луман, *Теорија система. Сврсисходност и рационалност*, Београд 1998, 189 и даље. Вид. Е. Пусић, *Друштвена регулација*, Загреб 1999, 11–12, 16.

¹²⁵ Нав. према Г. Вукадиновић, *Теорија државе и права I*, 120.

¹²⁶ З. Жеж, *Принципи демократске правне државе*, Нови Сад 2002, 5.

Трећа глава

ПОЈАМ ПРАВНЕ ДРЖАВЕ

Израз правна држава (Р. фон Мол). Правна држава у формалном смислу и идеја опште и једнаке обавезаности правом (Р. фон Јеринг, П. Лабанд, К. Лутолд, Г. Аншуц, Г. Јелинек, Л. фон Штајн, Ф. Штал, А. Меркел, О. Гирке, Х. Келзен, Л. Диги, Р. Бонар, Ш. Ајзенман, Ж. Ведел, А. де Лобадер, Ј. Хабермас). Правна држава и начело законитости (Р. Лукић). Правна држава у садржинском смислу и вредности које треба да изражава: слобода (И. Кант, Ц. Ролс), правда (Г. Радбрух), људске слободе и права (Ф. Гарнер), друштвено благостање (Ф. Хајек), једнакост (П. Гоудер). Негирање правне државе (К. Шмит, К. Келеројтер, Е. Хубер, Ф. Ниче). Унификација правне државе и владавине права: почетне разлике између европског-континенталног и англо-саксонског система права, расправе између правника (К. Ј. Хамсон vs. Х. Келзен), међународни документи (Декларација чикашког колоквијума Међународног удружења за правне науке из 1957, Делхијска декларација из 1959, Лагошки документ из 1961.) и општи закључак: правна држава истиче формалну страну владавине права, а владавина права садржинску страну правне државе. Правна држава и владавина права под правом (*sub lege*) и посредством права (*per leges*). Најновија одступања од унификованог појма правне државе и владавине права: *thick and thin rule of law*.

Сматра се да је израз „правна држава“ (*Rechtsstaat*) у ужем и модерном смислу први у науку о држави и праву увео Роберт фон Мол (*Rudolph von Mohl*), у једном свом делу из 1832–1834. године,¹²⁷ иако је већ пре њега у немачкој правној теорији постепено почело да се развија засебно учење о правној држави, различито од позитивистичког учења о нормативном начелу законитости (*Legalität, Gesetzmässigkeit*).¹²⁸

¹²⁷ Г. Фасо, *Историја филозофије права*, Београд – Подгорица, 2007, 546.

¹²⁸ Вид. Д. Баста, „Начела правне државе“, *Гледишта*, бр. 10-12, Београд 1989; „Шта није правна држава“, *Гледишта*, бр. 10-12, Београд 1989; Д. Стојановић, *Правна држава*, Ниш 1989.

1. Формални појам правне државе и начело законитости

Правна држава у формалном смислу представља правни облик у коме су сви једнако обавезани правом. Будући да у правној држави треба да влада право, а не закони, то се њено основно руководно начело састоји у томе да сва правна правила, када су донета, и све док важе, „имају подједнаку обавезну снагу како за оне који управљају, тако и за оне којима се управља“.¹²⁹ О томе Рудолф Јеринг (*Rudolph von Ihering*) у својој познатој књизи *Циљ у праву* каже: „Повињавање закону је прва врлина судијина“.¹³⁰ Правна држава је „благо за које као и за свако друго благо вреди да се боримо ако желимо његову корист, иако морамо да се помиримо са његовим злоупотребама“.¹³¹

О формалном појму правне државе у наведеном смислу писали су и други немачки писци, као што су Пол Лабанд (*Paul Laband*), Карл Лутолд (*Karl Edwin Luthold*), Фридрих Јулиус Штал (*Friedrich Jullius Stahl*), Ото Бер (*Otto Beer*), Рикард Тома (*Richrad Thoma*), Урлих Карспен (*Urlich Karспен*), Ото Мајер (*Otto Mayer*). Према Лабанду и Лутолду, правна је само она држава у којој постоји изграђен систем правних норми, независно судство, законодавац који суверено доноси законе и управа која се у свом раду руководи начелом законитости, док према Фридриху Шталу, „Држава мора бити држава права... Она мора путеве и границе свог деловања, као и слободну сферу својих грађана, на начин права тачно одредити и безусловно осигурати те моралне идеје државне... То је појам правне државе, а нипошто то да држава рукује правним поретком без административних намера...“.¹³²

¹²⁹ И. Крбек, *Законитост управе*, 18.

¹³⁰ Р. Јеринг, *Циљ у праву*, II, Београд 1894, 292.

¹³¹ *Ibid.*, 382, 384.

¹³² Нав. према Ф. фон Нојман, *Демократска и ауторитарна држава*, Београд 1981, 63.

Писци се такође слажу да правна правила, када су једном постављена, траже „строги и доследни режим правних норми“. То је за Герхарда Аншуца (*Gerhard Anschütz*) нарочита сврха правне државе и начела законитости,¹³³ док је за Георга Јелинека правна само она држава „где је баш сама управа сведена на строги правни поредак и где се ова начелно руководи правним нормама као и судство“.¹³⁴ Шта више, тврди Јелинек, „подвести управу под правни поредак и развити је као строго правну појаву не значи само завести господство правне норме (начело законитости управе), него укључује и друге идеје, а посебно деловање управе посредством формалног управног акта који је корелат судској пресуди, као и спровођење судске контроле“.¹³⁵

Такво схватање је веома блиско одређењу законске државе и нормативног начела законитости. Требало је да протекне још неколико деценија да се нормативно начело законитости у формалном и садржинском смислу раздвоји од позитивног појма правне државе у формалном и садржинском смислу.

Појам правне државе, како је поменуто, одређен је први пут јасно у немачкој правној литератури. У исто време су га независно један од другог одредили немачки правници Пол Лабанд и Карл Лутолд. Рудолф фон Јеринг и Георг Јелинек сматрају да се то догодило 1873. године. По узору на њих, и остали немачки писци почели су да развијају учења о правној држави, почев од Лоренца фон Штајна (*Lorenz von Stein*), Адолфа Меркела (*Adolf Merkel*), Георга Јелинека и Ота Гиркеа (*Otto Gierke*). То су касније чинили чак и писци који су првобитно посумњали у вредност правне државе, сматрајући, као касније Ханс Келзен, да и правна држава, а не само правда, може да уђе у „правну науку једино у смислу законитости“, јер је „законитост правда ефикасног поретка“.¹³⁶

¹³³ G. Anschütz, *Die Verfassung des Deutschen Reiches*, Berlin 1933, 87.

¹³⁴ Г. Јелинек, *Управно право*, I, Београд 1927, 79.

¹³⁵ Г. Јелинек, *Борба старог права са новим правом*, 78–81.

¹³⁶ Х. Келзен, *Опита теорија права и државе*, 122 и даље.

Према Келзену, свака држава је правна када је „спозната као правни поредак“. Али, у посебном значењу, правна је само она држава која одговара захтевима демократије и правне сигурности. У том специфичном смислу, правна држава представља „један релативно централизован правни поредак по којем су правосуђе и управа везани законима, тј. општим нормама које доноси парламент изабран од народа, уз суделовање или без суделовања државног поглавара који се налази на челу владе, по којем су чланови владе одговорни за своје акте, судови независни, а извесне слободе и права грађана, особито слобода савести и религије и слобода изражавања мишљења, зајемчени“.¹³⁷

На нешто другачији позитивно-правни и нормативни начин учење о правној држави излагано је у француској правној теорији, само у ублаженом, суженом и претежно формалном облику. Према Леону Дигију (*Leon Duguit*), Рејмону Бонару, Жоржу Веделу (*Georges Vedel*), Андре де Лобадеру (*André de Lobadère*) и другим познатим француским правницима, правна држава означава постојање и примену начела формалне и материјалне законитости.¹³⁸ Док формално начело законитости обезбеђује сагласност свих нижих правних аката и људског понашања са вишим правним актима, нарочито сагласност појединачних правних аката са законом, при чему се законом сматра „сваки општи акт, а не само закон у материјалном смислу“, дотле материјално начело законитости представља „један политички појам“ који изражава садржину и одређује материјални појам правне државе (П. Бирдо /*Pierre Bourdieu*).¹³⁹ Такво истрајавање, више на формално-правној а мање на садржинској а пре свега политичкој димензији правне државе, представља препознатљиво обележје француске правне теорије.

¹³⁷ *Ibid.*, 241.

¹³⁸ Вид. J. L. Bergel, *Théorie générale du droit*, Paris 1985.

¹³⁹ P. Birdeau, *Droit constitutionnel et institutions politiques*, Paris 1980, 81.

У српској правној теорији познато је нормативно учење Радомира Лукића о начелу законитости и правној држави, које је веома слично схватањима поменутих француских правника, нарочито Пјера Бирдоа.¹⁴⁰

Изузетак од учења поменутих писаца представља учење Каре де Малбера, који је у француској правној науци готово непознат појам правне државе (у смислу немачког израза *Rechtsstaat*) под називом *État de droit* први увео у француску правну науку. За њим су затим истим путем кренули Анри Капитан (*Henri de Capitant*), Пјер Бирдо, Шарл Ајзенман (*Charles Eisenmann*) и други.¹⁴¹

Упркос међусобним разликама, наведени писци – и не само они – слажу се да општа обавезаност правом, која улази у појам правне државе у облику опште нормативности, има предност над њеним другим странама. Такво схватање формални појам правне државе приближава начелу законитости које, такође, захтева строг поредак правних аката и понашање људи по њима. До таквог приближавања ових појмова дошло је зато што увођење правне државе није био једнократан акт, већ историјски процес започет у неповољним околностима. То потврђује у свом учењу Феодор Тарановски, према коме правна држава представља пре квантитативно проширивање задатака законске државе него квалитативно нов правни образац државе.¹⁴² Ипак, из тог проширивања настао је нов квалитет, који се данас приписује правној, а не законској држави.

Истицање формалне над садржинском страном правне државе има још један важан недостатак: таква правна држава не мора увек да буде везана обимом државне интервенције (Ј. Ф. Штал /*Joseph von Stahl*/, Б. С. Марковић). У тој тврдњи има истине јер је, на пример, Аустро-Угарска монархија функционисала као

¹⁴⁰ Р. Лукић, *Уставност и законитост у Југославији*, Београд 1966, 10, 51–56; Г. Вукадиновић, *Правна држава. Схватања српских писаца о правној држави у првој половини двадесетог века*, Нови Сад 1995, 77–85.

¹⁴¹ Ж. Шевалије, „Теорија правне државе“, *Правни живот*, IV, Београд 1995, 488–490.

¹⁴² Ф. Тарановски, 64.

бирокупатска правна држава са значајним и бројним ингеренцијама чији обим није увек прецизно био одређен.

Из реченог се може не сасвим тачно закључити да је правна држава тек нешто више од пуког процедуралног облика. А то „нешто више“ сачињава садржински појам правне државе. Када не постоји то „нешто више“ писци, као Џозеф Раз, такву државу сматрају обичним захтевом за остваривање формалне правде или „правдом бирокупатског модела владавине права“.¹⁴³ На исту ту чињеницу пажњу скреће и Јирген Хабермас. По њему, суштина савремене политичке власти и њено одвајање од првобитних „морално-политичких“ темеља, довела је до ширење права као преовлађујућег облика нормативног регулисања,¹⁴⁴ а тиме и до давања предности формалној страни правне државе. На тај начин је у савременим правним државама успостављена владавина правника-позитивиста. Херман Хелер (*Hermann Heller*) такву владавину правничке струке једноставно назива: „номократија“.¹⁴⁵

2. Садржински појам правне државе и вредности владавине права

Одређивање појма правне државе у садржинском смислу изазива неупоредиво већа спорења међу писцима од питања која је страна – формална или садржинска, претежнија у појму правне државе. До неслагања међу писцима који одлучујућом сматрају садржинску страну правне државе долази нарочито у погледу одређивања етичких, друштвених и правних вредности које правна држава треба да садржи и штити.

Када је реч о садржинском појму правне државе, очигледно је да се не ради само о материји правне државе већ и о циљу правног поретка са правном државом.

¹⁴³ Ц. Раз, 404.

¹⁴⁴ J. Habermas, *Theorie des kommunikativen Handelns*, Bd. II, Frankfurt am Main 1981, 263, 521.

¹⁴⁵ Х. Хелер, 15.

А тај циљ, према проф. Марку Трајковићу, није ништа друго до слика вредносног пута права. У ствари, тај пут није ништа друго до „борба за право“. Вредносни пут права „потребан је да би се уклониле магле које су толико дуго стајале на путу разумевања права. Сагласно са тим, није могуће прихватити позитивистичке тврдње да ће правна стварност истиснути правне вредности. Нарочито је важно да правна наука описује, објашњава, критички оцењује и предлаже вредносне садржаје правног поретка, а не да то остави случају или вољи власти и тиме одбаци свако правно вредновање. Ни данас, правно вредновање и вредносно посматрање нису у ништа мањој мери филозофска потреба и темељ права“.¹⁴⁶

Када је реч о писацима који припадају европској континенталној правној традицији, може се запазити, од Канта и Фихтеа до данас, да се слободи придаје централно место. Поред слободе, истицане су вредности једнакости, сигурности, општости закона, непристрасности приликом примене права итд. На пример, Роберт фон Мол правну државу одређује као удружење у коме грађани имају право „пре свега на једнакост пред законом, тј. на вођење рачуна о животним циљевима свих без разлике у погледу личних прилика и на објективну примену општих норми без обзира на ранг, сталеж итд. појединаца“.¹⁴⁷ Ипак, тек је средином XX века остварено оно зашта се фон Мол залагао. До тога је дошло великим делом захваљујући подстицајном учењу Густава Радбруха (*Gustav Radbruch*), изложеном у његовом најважнијем спису *Филозофија права*.

За Радбруха право се састоји из идеја правде, сврсисходности и правне сигурности. Правда се састоји у „једнаком поступању са једнакима“, сврсисходност у оном „што користи народу“, а правна сигурност у „позитивности права“ и „искључењу произвољности“. Све три Радбрухове идеје се налазе у променљивој равнотежи. Узете заједно, оне стварају право као један „отворен систем“.¹⁴⁸ С друге стране, Радбрух истиче да главна идеја права не може да буде ништа друго до

¹⁴⁶ М. Трајковић, „Вредносна усмереност права наспрам правног позитивизма“, 111–112.

¹⁴⁷ Нав. према Х. Хелер, 12.

¹⁴⁸ Г. Радбрух, *Филозофија права*, Београд 1980, 36.

правда, док правна сигурност као посредник између правде и сврсисходности постоји само када право регулише једнако поступање са једнакима. Дакле, да би постало вредност, свако право мора да оваплоти барем један „минимум правде“.¹⁴⁹

Реченом треба додати како Радбрух правну државу не посматра само у равни вредности правде, већ и у равни вредности друштвене и правне сигурности. Он сматра неопходним да буду испуњена четири важна услова како би правна држава била сачувана упркос свеопштој позитивизацији права. Прво, право мора да буде позитивно, тј. законито право. Друго, тако створено право мора да буде сигурно, тј. утемељено на чињеницама, као и да судију претерано не упућује на властите вредносне судове у појединачним случајевима. Треће, све чињенице које утемељују право треба да у што већој мери буду установљене без забуне, тако да у пракси могу несумњиво да се утврде. И четврто, нужно је да се гарантује правна сигурност, што значи да позитивно право не сме олако да се мења тако што ће се препустити законодавству. Додатну гаранцију за успостављање правне сигурности представљају систем „теже и противтеже“, учење о подели власти, тешка покретљивост парламентарног апарата итд.¹⁵⁰

За разматрање правне државе важно је и Радбрухово разликовање „законског неправда“ од „надзаконског права“. О томе Радбрух каже: „Ни у ком случају право није оно што >користи народу<, него народу у крајњој линији користи само оно што представља право, што ствара правну сигурност и тежи за правдом... када се чак и не тежи за правдом, када се једнакост, која чини језгро правде, приликом доношења прописа позитивног права свесно оспорава, онда закон није, рецимо, само >неисправно право<, он шта више уопште нема правну природу. Јер право, па ни позитивно право, не може другачије да се дефинише него као поредак и прописивање, одређени по свом смислу да служе правди“.¹⁵¹

¹⁴⁹ Ф. Радбрух, 38–39.

¹⁵⁰ *Ibid.*, 94–101, 230–238.

¹⁵¹ *Id.*, 287–289.

И други познати правни писци истичу вредност правде за право и правну државу. На пример, Ђорђо Дел Векио је нарочиту вредност придавао дистрибутивној правди, која се изражава као једнакост сразмерна заслугама (доприносима), чиме се потврђује да сваком треба да припадне оно што је заслужио,¹⁵² док су Александар Кожев (*Александар Кожев*) и Хаим Перелман правду сматрали самим основом права.¹⁵³

Када је реч о писцима који припадају англо-саксонској правној традицији, коју је у области владавине права коначно уобличио Алберт Дајси 1885. године,¹⁵⁴ њихова главна пажња усмерена је на садржинску а не на формалну страну владавине права. Нарочито су били усредсређени на конституционалистичку идеју и одређивање садржаја владавине права која је сасвим згодно допуњавала учења већине европских правника са Континента о формалној страни правне државе. У почетку је централно место у њиховим учењима припадало слободи као вредности, па тек затим правди и једнакости као вредностима. И то не било каквој „слободи појединаца од државе“, већ „слободи и правима у држави“.¹⁵⁵

Можда је вредност слободе за правну државу, изложену у облику учења о праведној владавини права, најбоље изразио Џон Ролс (*John Rawles*) у свом делу *Теорија правде*. Према Ролсу, „владавина права је очигледно тесно повезана са слободом“.¹⁵⁶ Слободу сачињава „комплекс права и дужности одређених установама“. Она има „чврст основ у сагласности рационалних особа да за себе успоставе највећу слободу“ захваљујући институцијама које функционишу. Такво

¹⁵² Ђ. Дел Векио, *Право, правда и држава*, 59–60.

¹⁵³ Вид. А. Кожев, *Феноменологија права*, Београд 1984; Х. Перелман, *Право, морал и филозофија*, Београд 1983; В. Z. Tamanaha, *On the Rule of Law: History, Politics, Theory*, Cambridge Un. Press, 2006.

¹⁵⁴ А. V. Dicey, *Introduction to the study of the Law of constitution*, 161 и даље.

¹⁵⁵ W. I. J. Jennings, *The Law and the Constitution*, London 1933, 33–34. Вид. Т. Bingham, *The Rule of Law*, London 2011.

¹⁵⁶ Х. Ролс, *Теорија правде*, Београд – Подгорица 1998, 221–222.

„начело слободе води до начела одговорности“, а не до личне самовоље и друштвеног безвлашћа.¹⁵⁷

Ролс своје поставке објашњава разматрајући појам правног система који представља „принудни поредак јавних правила насловљених на рационалне особе са циљем да уреди њихово понашање и обезбеди оквир за друштвену сарадњу“. Када су ова правила праведна, она установљавају основ за легитимна очекивања и њихову повезаност са прописима који одређују правду као правилност. Али, када су „основе ових захтева несигурне, несигурне су и границе слобода људи“.¹⁵⁸

Ролс сматра да је за владавину права потребно да буде испуњено неколико услова. Пре свих, услов да „све делатности које захтевају и забрањују правила права треба да су од такве врсте да се разумно може очекивати да ће их људи вршити и избегавати“. Владавина права исто тако захтева „да слични случајеви буду третирани слично“. У њен састав улази и начело да „нема прекршаја без закона“ (*Nullum crimen sine lege...*), као и правила која одређују „појам природне правде“. Сви ти услови треба да осигурају да се правни поредак непристрасно и правилно одржава.¹⁵⁹

Будући да начело слободе доводи до начела одговорности, Ролс одређује везу слободе као вредности са вредношћу владавине права. Он тврди да „аргументи за ограничавање слободе проистичу из самог начела слободе“. Увек приликом примене „начела легалитета морамо имати на уму целовитост права и дужности који уређују слободе и прикладно прилагођавају њене захтеве“.¹⁶⁰

Може се рећи да је захваљујући Ролсу још једном снажно истакнута идејна и етичка вредност слободе као највећег добра. Дакле, увек слобода. Али не било каква, на пример, „једнакост слобода“ какву право обично налаже, јер би се таква држава са владавином права убрзо преотворила у своју супротност. Томе иде у

¹⁵⁷ *Ibid.*, 224–227.

¹⁵⁸ *Id.*, 221.

¹⁵⁹ *Id.*, 222–223.

¹⁶⁰ *Id.*, 228.

прилог и тврдња да је дистрибутивна правда једина права врста људске правде. Будући да је њена суштина у сразмерности, може се у крајњем сматрати да иста та сразмерност постоји и у комунитативној правди јер је и једнако сразмерно. Из реченог се може закључити и то да правна држава, тј. владавина права, може да постоји само тамо где је слобода проглашена за основну (природну, урођену, генеричку) људску вредност. То је нешто што се осећа, што је опипљиво. Захваљујући тој вредности, правна држава је одиграла изванредну улогу у преобликовању укупне друштвене свести о месту грађанина и задацима државе.¹⁶¹

С друге стране, постоје писци који сматрају да неке друге етичке или правне вредности претежу над вредношћу слободе за одређивање садржинског појма правне државе, односно владавине права, или у целости негирају првенство вредности слободе.¹⁶²

Када је реч о писцима који сматрају да су неке друге етичке и правне вредности одлучујуће за одређивање садржинског појма правне државе, односно владавине права, треба издвојити учења Франсиса Гарнера (*Jonh Francis Garner*) и Фридриха Хајека (*Freidrich Augustus von Hayek*). Први је истицао вредност људских слобода и права, а други благостање као крајњи циљ владавине права. То благостање започиње у економској области демократизацијом рада и производње.

За Гарнера владавина права представља „нешто више од пуког закона и реда“. Наиме, „човек је од памтивека тежио да достигне нешто више него што је само право (закон), које је он сам измислио, било да је то природно право старих Римљана, божански средњовековни закон или друштвено и природно право Хобса, Лока или Русоа, а и ми данас покушавамо да одредимо законитост као норму или као идеал који закони свих земаља желе да достигну... јер сваки закон мора да задовољи неку сврху“.¹⁶³ Та сврха се састоји у постојању и гарантовању људских слобода и права. Али, није довољно само да се нађу одговарајући „чувари који ће

¹⁶¹ Вид. Ц. Ролс, *Политички либерализам*, Београд 1998 и *Право народа*, Београд 2003.

¹⁶² Вид. *The Rule of Law – History, Theory and Criticism*, Dordrecht 2007.

¹⁶³ F. A. Garner, *Administrative Law*, London 1979, 17–19, 21.

да се старају да администрација не злоупотреби власт“, већ је потребно да постоји „ефикасна влада... која је у стању да одржи закон и ред и да обезбеди друштвене и политичке услове за живот у друштву“. ¹⁶⁴ Своје гледиште Гарнер објашњава чињеницом да је човек „друштвена животиња и да је живећи у друштву сам морао да изгради законе и остале инструменте власти... што је морало да ограничи и његове слободе“. ¹⁶⁵

Од Гарнеровог је познатије Хајеково учење. У својој књизи *Основи слободе* Хајек, као и Гарнер, запажа да је општепрокламовани циљ владавине права заштита слобода и права човека. Али, наставља, „закон сам не може да влада“, јер „само људи могу да имају моћ над другим људима“. Због тога би ипак највећу вредност међу људима требало да представља „благостање“ а не слобода. Оно за Хајека представља „крајњи циљ права и закона“. ¹⁶⁶

Ту своју тврдњу Хајек заснива на чињеници да људи нису једнаки. Из тога закључује да се „једнакост пред законом и стварна једнакост искључују“. Да би се неједнакост на неки начин ублажила, потребно је да се успостави „демократија на пољу рада“. У противном, садржина владавине права ће се свести на „формално мерило које обезбеђује употребу одговарајућих мера... “. ¹⁶⁷ Шта више, владавина права са слободом „нема никакве везе“, јер слобода доводи до неједнакости а неједнакост до „стања арбитрерне тираније“. ¹⁶⁸ У исто време, владавина права у ширем смислу за Хајека представља „правило о ономе што би закон требало да буде, једну мета-правну доктрину или политички идеал“. Можда је Хајекова најважнија мисао да ће владавина права важити „све док буде морални део заједнице“, а морални део заједнице може да буде само у демократији. ¹⁶⁹

¹⁶⁴ *Ibid.*, 20.

¹⁶⁵ *Id.*, 21.

¹⁶⁶ F. A. Hayek, *The Constitution of Liberty*, Chicago 1979, 19.

¹⁶⁷ *Ibid.*, 185.

¹⁶⁸ *Id.*, 222.

¹⁶⁹ *Id.*

Поред вредности слободe, људских права, благостања, правде, сигурности итд., савремени писци, као Пол Гоудер (*Paul Gowder*), сматрају да је за владавину права најважнија једнакост као основна вредност. По њему, владавина права треба да представља „координисану контролу моћи и њеног испољавања у систему владавине права која треба да има за свој циљ стварање и заштиту друштвене једнокости у држави“.¹⁷⁰ Али, може се запитати: чему једнакост без слободe. Једнакост може да буде корективно средство слободe, док слобода не може да буде корективно средство једнакости. Слобода је генеричко човеково својство, док једнакост то није. Једнакост није сагласна ни са природом, у којој је све невероватно неједнако, односно невероватно различито и разнолико (нпр., у природи не постоје геометријски облици који се своде на једнакост страница, правилних углова итд.). Таква природна неједнакост се пресликава у друштво, даје му стваралачки замајац и омогућава му да се развија. Гоудерова вредност једнакости се у ужем смислу може одредити и као жеља изједначених у потчињености законима или људима.

Треба поменути и писце који су садржај правне државе „окренули наглавачке“. Желели су да њен садржај испуне национал-социјалистичким и фашистичким идеалима. То је пример како изопачена морална аргументација може да изопачи право и пружи прилику властодршцима да неконтролисано прописују нове моралне стандарде у друштву и праву. Најпознатији покушај је у четвртој деценији прошлог века учинио Карл Шмит (*Karl Schmidt*) у свом спису *Законитост и легитимност*.¹⁷¹ Сагласно са идеологијом национал-социјалистичког и фашистичког учења, за Шмита правни поредак представља „јединствено биће“ које се делимично покреће правилима, али који пре свега сам покреће правила као „фигуре на игралишту“. Правила су пре „објект или средство правног поретка, неголи елемент његове структуре“.¹⁷² Такође, критикујући

¹⁷⁰ P. Gowder, *Rule of Law in the Real World*, Cambridge 2015, 24.

¹⁷¹ C. Schmitt, *Legalität und Legitimität*, München und Leipzig 1932, 35, 91 и даље.

¹⁷² И. Крбек, 20.

одредбе Вајмарског устава, Шмит је покушао да одреди појам тзв. „национал-социјалистичке“, тј. нацистичке правне државе која би у целости била ослобођена „либералистичких примеса“ које наводно „затамњују“ истинску садржину правне државе. Таква „национал-социјалистичка правна држава“, као супротност „либералној правној држави“, требало би да обезбеди ред и дисциплину, речју, реформисану правду.¹⁷³

Неки други писци (К. Келеројтер /*Karl Kelereuter*/, Е. Хубер /*Eugen Huber*/) отишли су још даље: они су тврдили да управо диктатура означава посебан модеран облик државе, док правна држава представља „један застарео уставни клише“. ¹⁷⁴ Тај „ирационални и неофеудални“ став одбојности према законима и правној држави¹⁷⁵ претходно је јасно изразио и оставио својим духовним наследницима Фридрих Ниче (*Friedrich Wilhelm Nietzsche*). За Ничеа закон има смисла само као „техника човека-господара за кроћење стада... везивање за закон било би везивање за стадо“. ¹⁷⁶

На трагу Ничеових идеја правна држава је у доба фашизма и национал-социјализма проглашена „конвенционалном лажи“, исто као и демократија и парламентаризам. Заборављено је да „без извесности законске слободе изражавања мишљења, слободе вероисповести, привреде, уметности и штампе, без правно-државних обезбеђења од произвољних хапшења и произвољних осуда од стране диктаторски зависних судија, без принципа законитости управе, грађанство не може живети ни духовно ни економски“. ¹⁷⁷

Пропашћу националсоцијализма, поново су у Немачкој обновљене идеје о правној држави либералног типа. Истицано је да правна држава може постојати само у демократским порецима који су „најближи слободи“. Том приликом,

¹⁷³ Вид. D. Schönbrun, *New York Times Magazine*, 14. фебруар 1960.

¹⁷⁴ Х. Хелер, 5.

¹⁷⁵ И. Маус, 95–96.

¹⁷⁶ Ф. Ниче, *С оне стране добра и зла – Генеологија морала*, Београд 1993, 253.

¹⁷⁷ Х. Хелер, 31.

допуштено је да утицај државне власти у правној држави може обимом да буде ужи или шири, под условом да се не угрожавају прокламоване демократске слободе и права грађана. На жалост, симптоматична тврдња из времена национал-социјализма о сувишности правне државе ни данас није ишчезла. Уместо да традиционална правна држава јача и усавршава се, данас се иста тврдња о сувишности правне државе (из мрачног периода европског XX века) поново тихо заговара у најразвијенијем делу света под изговором нужности стварања „државе националне сигурности“ због исто тако самопрокламоване угрожености савремених друштава.¹⁷⁸

Изгледа да правна држава и владавина права, посматрани у својој „принципијелној чистоти“, исто као и демократија, представљају „пре једно жељено друштвено стање“ него „једну стварност која траје или можда крајњу сврху друштвеног развића“.¹⁷⁹

3. Унификација правне државе и владавине права

У савременој правној теорији постоје два главна значења правне државе и владавине права. Она одговарају главним савременим светским системима права. Прво значење је европско-континентално (римско-германско). Засновано је на сачуваној традицији класичне римске јуриспруденције. Друго значење је англо-саксонско (и острвско-европско).¹⁸⁰ Оба учења сажимају и изражавају најбоља искуства оба велика система права. Унутар сваког развила су се учења или о правној држави, или о владавини права, упркос различитим околностима (географским, историјским, националним, културним итд.) и путањама којима су се кретала ова два појма.

¹⁷⁸ Вид. R. P. George, *Natural Law, Liberalism and Morality*, Oxford 2001; А. Гиденс, *Последице модерности*, Београд 1998.

¹⁷⁹ Б. С. Марковић, *Начела демократије*, Београд 1937, 10.

¹⁸⁰ Г. Вукадиновић, 116.

Европско континентално значење је веома старо. Настало је из теоријских поставки и праксе засноване на римској јуриспруденцији као и радовима највећих и најпознатијих европских мислилаца и правника, припадника посебног цивилизацијског и културног круга на Континенту. Снажна тежња да се изгради право на хијерархијски уређеним основама, као и тежња да се створи логички усклађен правни систем, налик на систем који су створили римски правници, оставили су неизбрисив траг у схватањима бројних генерација правника, и то најбољих. Од римске јуриспруденције, преко учења егзегетичке правне школе, све до најновијих нормативних и нормативистичких учења о праву, усађено је у свест да закони треба да се примењују, док држава треба да обезбеди њихову примену. Такво схватање је омогућило настанак читавог низа државно-правних институција и средстава која и у модерном добу треба да омогуће што успешније функционисање правне државе. Нарочито је у немачкој теорији прављена разлика између израза *Legalität*, *Gesetzmässigkeit* и *Rechtsstaat*. Наведени изрази јасно показују разлику између два главна значења: формалног и садржинског појма начела законитости и формалног и садржинског појма правне државе. Прво значење, коме одговара формални појам законитости, сматра се позитивистичким и догматичко-нормативистичким, а друго значење, коме одговара појам правне државе, социолошко-политичким и етичким. Оба значења се супротстављају једно другом, због чега се доживљавају као опречна.

Англо-саксонско значење је имало сасвим другачију путању. Настало је као мешавина римске јуриспруденције и родовских норми бројних племена која су настањивала просторе данашње Велике Британије. Упоредо са порастом империјалних настојања и колонизовањем бројних делова света, а оно је започето за време владавине Елизабете I победом Енглеза 1588. године над „Срећном и непобедивом шпанском армадом“, ширило се и локално учење, све док није прерасло у други велики и модеран светски систем права. Због тога се у англо-саксонском систему права уместо немачког израза за правну државу користи израз *rule of law*, који у ужем смислу означава „владавину закона“, а у ширем „владавину

права“. Поред њега, као основног, користе се и други изрази са посебним значењем, као што су: *government under law*, који у ужем смислу означава владу ограничену законом (правом), а у ширем смислу „администрацију (управу) ограничену законом (правом)“, и *due process*, који представља поступак за заштиту људских права и слобода који у правном систему одређују или народ или држава.¹⁸¹

Интересантно је да англо-саксонски правници правну државу одређују следећим изразима: *state of law*, *constitutional state*, *nation of law* или *state under the rule of law*. Тиме показују да немају јединствено мишљење или став не само о значењу свог израза *rule of law*, већ ни о тачном значењу немачког израза *Rechtsstaat*.

Посматрано са становишта европског континенталног правног система, односно правника који му припадају, *rule of law* се односи само на законитост у материјалном смислу, односно на политички појам законитости. Али, посматрано са становишта англо-саксонског права, управо је *rule of law* оно право значење, док је законитост у смислу који јој придају правници на Континенту „сувише уско схваћена“, оптерећена „позитивизмом“, „формализмом“ и „догматизмом“.¹⁸² Не треба да чуди што је међу правницима, учесницима чикашког колоквијума Међународног удружења за правне науке, сагласност постигнута само око тога да појму владавине права може да одговара појам правне државе, који чак у немачкој правној теорији има посебно а не опште значење.¹⁸³

На поменутом скупу, поред жучних расправа око израза и значења начела законитости и владавине права, слична расправа је вођена и око методологије коју треба користити приликом одређивања ових појмова. Чак су образоване две групе гледишта око овог методолошког проблема. Према првој групи правника, појам правне државе и владавине права може да се одреди издвајањем заједничких

¹⁸¹ Д. Митровић, *Начело законитости*, 10.

¹⁸² Вид. *Quolloquium on the Rule of Law as understood in the West*, Chicago 1957, 11 и даље.

¹⁸³ Вид. L. Hueschling, *État de droit, Rechtsstaat, Rule of Law*, Paris 2002.

елемената из низа узорака једне исте појаве и њиховим уопштавањем. Према другој групи, чији је главни заступник и референт на скупу био К. Џ. Хамсон (*C. J. Hamson*), професор Универзитета у Кембриџу, у различитим правним системима изрази се разликују због значења која обухватају различите елементе исте појаве. Дакле, појам правне државе и владавине права може се одредити тек испитивањем и упоредном анализом сврхе различитих правних система и средстава помоћу којих се та сврха остварује. Само на тај начин могу да се утврде сличности и разлике међу правним системима.¹⁸⁴ Хамсон је таквим својим залагањем у правом тренутку истакао значај упоредне правне теорије за превладавање различитости између различитих националних правних система. Неколико деценија касније Џозеф Раз је запазио да је такав приступ традиционалан, а тиме и недовољан, јер се своди на наглашавање оних страна правне државе и владавине права који зависе од „јаког и независног судства, коме је поверена највећа одговорност за контролисање и обликовање правца у коме се развија право“. По њему, предност треба дати законодавству, а не судству. Средиште идеје о владавини права своди се на „принципијелну, поуздану примену закона“.¹⁸⁵

Резултат поменутих расправа на Чикашком колоквијуму саопштен је као заједнички став свих учесника. По њима, правна држава и владавина права представљају начела које се састоје из постојања традиционалних права и слобода (укључујући ту и средства за њихову заштиту), систематизованих општих норми које обавезују управу и судство, обезбеђеног независног и сталног судства, непристрасног судског поступка, правног основа за управне акте и судског надзора над управним органима.

Синтетички приступ, који је преовладао на Чикашком колоквијуму, убрзо је на нов начин формулисан као став Међународне комисије правника у Делхијској декларацији, у којој је записано: „Основна функција законодавства у слободном

¹⁸⁴ К. Ј. Хамсон, „Проблем законитости у западним земљама“, *Страни правни живот*, бр. 14, Београд 1958, 11, 55.

¹⁸⁵ Џ. Раз, 404, 407.

друштву које подлеже законитости, јесте да се створе и одрже услови који ће одржати понос човека као индивидуе. Овај понос захтева не само одређено признавање његових грађанских и политичких права, већ и стварање друштвених, економских, образовних и културних услова који су неопходни за развој његове личности“. Такође, у Делхијској декларацији стоји да законитост подразумева и остваривање „одговарајућих услова за развој људског достојанства“.¹⁸⁶

Закључак из Делхијске декларације поновљен је и прецизиран у Лагошком документу из 1961. године, у коме је истакнуто да правна држава и владавина права постоје ако су испуњена следећа три услова: „постојање ефикасне владе која је у стању да одржи закон и ред и да обезбеди друштвене и економске услове живота у друштву“, „независно судство“ и „могућност да се они који крше законитост лише положаја, угледа и сличних друштвених добара“.¹⁸⁷ Готово да нема ни речи о улози законодавства за владавину права. Његов значај јер касније истакао Џозеф Раз својим ставовима о важности принципијелне и поуздане примене закона.

Упркос постигнутом договору, код писаца који припадају традицији англо-саксонског права није угасла жеља за успостављањем превласти владавине права над правном државом. То је разлог зашто су наставили са критиковањем ставова правних писаца који припадају континенталној правној традицији и пракси. Англо-саксонски правници су нарочито радо истицали да закон у европском континенталном праву „представља првенствено израз смишљеног стварања“, као и да формални третман законитости представља главни узрок несугласицама и разликама између њих и правника на Континенту. На пример, у Њу Делхију 1959. и Лагосу 1961. године, оштро је нападнута Келзенова „чиста теорија права“, нарочито онај њен део који се односио на учење о логичкој затворености права као система. Према критичарима Келзенове теорије, законитост није само захтев за формалном сагласношћу и тачношћу са односним законом, већ и „захтев за

¹⁸⁶ Нав. према F. A. Garner, 20.

¹⁸⁷ *Ibid.*, 21.

сагласношћу закона и одлука са вредностима које се постављају као неопходне за постојање „слободног друштва“.¹⁸⁸ Наравно, европски правници оспоравали су такве тврдње својих англо-саксонских колега истрајавајући на супротном – да је основно формално и нормативно значење, док се садржинско и етичко значење своди на промењиви однос политичких снага.

Крајњи резултат поменутих расправа представљало је усвајање заједничког закључка у Лагошком акту, према коме између правне државе и владавине права више не постоје суштинске разлике. Будући да су наведеним документом коначно унификовани правна држава и владавина права,¹⁸⁹ закључено је да управо то дозвољава да се убудуће равноправно користе оба израза, јер се ради о истој појави. Једино се изразом правна држава више истиче формална страна владавине права, док се изразом владавина права више истиче материјална страна правне државе.¹⁹⁰ Дакле, када се каже правна држава у формалном смислу, мисли се на начело законитости. Када се каже правна држава у садржинском смислу, мисли се на етичку и природноправну утемељеност владавине права, а не на политички променљив однос снага у друштву. И обрнуто, када се каже владавина права у формалном смислу, мисли се на спољашње, формално-правне институте и механизме за заштиту поретка од огрешења о правна правила и друштвени морал. Такође, када се каже владавина права у садржинском смислу, опет се мисли на етичке, друштвене и правне вредности које треба да буду остварене владавином права. Једино, те вредности нису унификоване до краја. Као што је поменуто, неки писци сматрају да само слобода може да обезбеди опште добро, други да је кључ у друштвеној једнакости или једнакости на пољу рада, благостању, сигурности итд.

¹⁸⁸ Falk and S. I. Shuman, *The Bellagio Congrengence on Legal Positivism*, 1956, 9.

¹⁸⁹ Вид. *Quolloquium on the Rule of Law as understood in the West*, Chicago, 1957; *The Rule of Law in a Free Society. A Report on the International Congress of Jurists*, New Delhi, 1959, у: *Annales de la faculté de droit d'Istanbul*, No. 12, 1959.

¹⁹⁰ Г. Вукадиновић, Д. Митровић, М. Трајковић, *Увод у право*, Нови Сад – Београд – Ниш 2012, 303–305.

Значај поменутих докумената није усахнуо до данас. Они су одлучујуће утицали на савремена схватања и правну праксу. Али и тада, како је речено, треба разликовати владавину „под правом“ (*sub lege*) од владавине „посредством права“ (*per leges*). У првом случају, „забрањује се или спречава злоупотреба власти, а у другом обезбеђује примена општих и апстрактних правних норми уместо индивидуалних и конкретних заповести. Оба захтева не противрече један другом и нису надређени један другом, независно од тога да ли је реч о раду законодавца или судије“.¹⁹¹

Очигледно, свакој политичкој власти организованој у облику правне државе, односно владавине права, потребан је један барем минималан друштвени и етички консензус. Према проф. Гордани Вукадиновић, тај минималан захтев овако схваћене „правне државе који је изједначава са владавином права, односно демократском уставном државом, испољава се у следећим уставно-политичким обележјима: уместо неограничене власти која настаје уз помоћ права, мора се успоставити правом ограничена власт; уместо претежно политички структурираног друштва, успоставља се правно институционализована заједница; на место свемоћне партијске државе која својим пореклом легитимише ограничавање и кршење слобода и права човека, успоставља се држава у којој су слободе и права мера њене правности“. И закључује се: „правна држава или владавина права подразумева демократски установљену, правом ограничену и контролисану политичку власт у којој права и слободе делују као кључни елемент демократског легалитета“.¹⁹²

Постоји још један разлог који оспорава успех постигнуте унификације. Наиме, у англо-саксонској теорији, нарочито у теорији међународног права, почела је од пре неколико деценија да се прави и све снажније истиче разлика између *thick* и *thin rule of law*. Прва („дебела“, „густа“) врста владавине права, карактеристична

¹⁹¹ Нав. према Д. Митровић, *Теорија државе и права*, 234.

¹⁹² Нав. према Г. Вукадиновић, 118–119.

наводно за западне демократије, садржи поред суштинских правних, још моралне и вредносне састојке, док то није барем у толикој мери случај са другом („мршавом“, „танком“) врстом владавине права, карактеристичном за земље у транзицији. Наведено разликовање не важи за појам правне државе, јер не постоје „густа“ и „танка“ правна држава.

Овом поделом започет је нови спор не само око оправданости употребе израза „међународна владавина права“ и његове примене у наведеном смислу *thick* и *thin rule of law*, већ и спор око даљег важења унификованих појмова правне државе и владавине права.¹⁹³

Може се запазити како су идеје правне државе и владавине права доживеле свој врхунац тренутком њиховог унификовања средином прошлог века. Али, већ у осмој деценији истог века разматрају се могућности и стварају услови за идејно и практично ограничавање правне државе и владавине права. Такав напор је на самом измаку истог века у најразвијенијим земљама Запада довео до ограничавања грађанских слобода упркос номиналном заклињању у њихову неприкосновеност. То се додатно појачава у овом веку. Због тога се умесно може поставити питање: да ли се више уопште може говорити о правној држави, односно владавини права у смислу који им је одређен у унификационим документима као што су *The Bellagio Congregence on Legal Positivism* (Bellagio 1956), *Quolloquium on the Rule of Law as understood in the West* (Chicago 1957), *The Rule of Law in a Free Society. A Report on the International Congress of Jurists* (New Delhi 1959) и *Act of Lagos* из 1961. године? Шта више, поменути разликовањем и ограничавањима, изведеним најчешће изван пажње и знања јавности, створени су услови за стварање државе националне сигурности. Само, то се сада чини због нових опасности у данашњем „ризичном друштву“. Следећи корак, логично, представља удруживање пред таквом опасношћу због заштите владавине права и безбедности нације. Али, то

¹⁹³ Д. Аврамовић, „Владавина права – међународно призната вредност?“, реферат на међународном скупу: *Европска заједница народа и универзалне вредности*, Сремски Карловци, 2010, 86–95. Вид. R. Faupel, „The Rule of Law“, *Страни правни живот*, бр. 2, Београд 2009.

удруживање се више не одвија под окриљем неког традиционалног савеза националних држава, већ непосредним ангажовањем наднационалних и међународних заједница са истим таквим органима и службама, као што су на пример Уједињене нације или Европска унија, НАТО, оружане снаге ЕУ или њихове државе-савезнице. Тиме је покренуто још једно питање. Односи се на могућност постојања наднационалне владавине права, као и питање њеног односа са међународном владавином права. Прва је, како јој име наговештава, наднационална, а друга интернационална, што није исто, иако су обе универзалистички засноване.

Данас је сасвим очигледно да појмови правне државе и владавине права више немају исто значење као пре педесет и више година. Због тога је оправданије говорити о додирним тачкама између правне државе и владавине права. Оне несумњиво постоје и распознају се према неколико ствари.

Прво, правна држава и владавина права имају заједничко извориште. Оно се налази у либералној грађанској држави. Због тога је првобитно схватање правне државе било много ближе схватању владавине права него што је то данас случај, упркос њиховој унификацији.

Друго, оба обрасца истичу ауторитет и неприкосновеност закона и права, чиме се постиже толико потребна правна сигурност у друштвеном поретку.

Треће, оба обрасца изворно истичу вредност слободе, али се ослањају и на друге вредности (нпр., вредност једнакости или сигурности) којима понекад дају предност над вредношћу слободе. Већ та чињеница дозвољава да се говори о еволуцији и преображајима правне државе.

Четврто, ни за један образац правне државе не може тачно да се утврди његова садржина, што доводи до лутања у теорији и злоупотреба у политичкој и друштвеној пракси.

Али, постоје и очигледне разлике између образаца правне државе и владавине права које нису везане искључиво за њихово порекло, путању,

разликовање *thick* од *thin rule of law* или националне од наднационалне и међународне владавине права.

Прво, док правна држава под изразитим утицајем правног позитивизма завршава у формализованој општости закона, дотле владавина права почива на захтевима за слободом, правдом, једнакошћу или неким другим вредностима као чиниоцима одлуке и контроле.

Друго, док правна држава полази од претпоставке нужне природне везе између државе и права, дотле владавина права полази од претпоставке о непостојању нужне природне везе између државе и права.

Треће, владавина права је чисто либералистичка доктрина, док то не мора да буде случај са правном државом, која може да буде егалитаристичка или чисто етатистичка доктрина.

Четврто, док је теорија правне државе претежно позитивистички утемељена, управо то није случај са владавином права.¹⁹⁴

Наведене разлике показују да је владавина права прилагодљивији механизам. Та чињеница је омогућила да савремени системи владавине права почну да стичу превласт у међународном праву над системима националне правне државе.¹⁹⁵

¹⁹⁴ З. Јеж, 46–47.

¹⁹⁵ Н. Бобио, *Будућност демократије. Одбрана правила игре*, Београд 1990, 167–168.

Четврта глава
ВРСТЕ МОДЕРНИХ И САВРЕМЕНИХ
ПРАВНИХ ДРЖАВА

Правна држава као део историјског процеса, а не као последица једнократног акта. Четири етапе у развоју правне државе: грађанска држава просвећеног апсолутизма са бирократском правном државом, грађанска држава са законском (правном) државом и грађанска демократска правна држава са два облика: културна правна држава и социјална правна држава данашње Западне Европе (Ј. Хабермас). Културна правна држава као либерална демократска правна држава која на себе преузима вршење културних друштвених задатака подржаних постојањем ефикасних средстава за контролу и заштиту грађанских и људских слобода и права (Ј. Колер, Г. Радбрух, Имануел Кант, Јохан Готлиб Фихте и Фридрих Вилхелм Јозеф Шелинг, Самуел Пуфендорф, Георг Вилхелм Фридрих Хегел, Лоренцом фон Штајн, Јозеф Биндер). Моћ и немоћ културне правне државе. Ширење културних образаца. Социјална правна држава (Г. Вукадиновић, В. Бевериц): западноевропски (држава благостања и друштво обиља) и источноевропски (социјалистичка правна држава). Усредсређеност социјалне правне државе на питања економске и социјалне демократије у области рада (радничка и друге врсте партиципације). Социјалистичка правна држава као „виши“ облик остваривања задатака социјалне правне државе (С. С. Алексејев). Најновије промене у развијеним либерално-демократским друштвима и идеја глобализма. Изигравање и заобилажење демократије у најразвијенијим демократским друштвима.

1. Етапе у развоју модерне правне државе

Будући да је увођење правне државе историјски процес а не једнократни акт, тај процес се одвијао постепено, у четири етапе: грађанска држава просвећеног апсолутизма са бирократском правном државом, грађанска држава са законском

(правном) државом и грађанска демократска правна држава са два облика: после грађанских револуција и социјална правна држава данашње Западне Европе.

Према наведеној класификацији, чији је творац Јирген Хабермас, у првој етапи – грађанској држави просвећеног апсолутизма, приватно право има задатак да регулише промет између индивидуалних власника роба као правних лица „која поступају стратешки и склапају уговоре“, док јавно право овлашћује суверену државну власт као „једини извор законитог владања“.

У другој етапи – грађанској законској (правној) држави, која је карактеристична нарочито за подручје савремене немачке државе на почетку XIX века, „грађани као приватници стичу утужива субјективна права према суверену“.

У трећој етапи – демократској правној држави после грађанских револуција, долази до „правног уобличавања процеса легитимисања у облику општег и једнаког изборног права и признања слободе организовања за политичка удружења и странке“.

На крају, у четвртој етапи – демократској и социјалној правној држави замаља Западне Европе, уводе се „социјална права“ која се односе на давања и услуге према потребама. Та права у исто време постају „гаранција слободе и одузимања слободе“ због зависности корисника од државних правних прописа и бирократије у јавним службама.¹⁹⁶

Постоји и неколико под-етапа у развоју грађанске демократске правне државе, нарочито у њеној трећој и четвртој етапи.¹⁹⁷ Али, постоји и пета етапа, коју Хабермас не одређује, а односи се на опадање правне државе и њену замену државом националне сигурности или наднационалном владавином права у добу

¹⁹⁶ J. Habermas, *Theorie des kommunikativen Handelns*, I, 366. Вид. J. Хабермас, „Проблеми легитимације у модерној држави“, *Гледишта*, бр. 10, Београд 1979; А. Лијпхарт, *Модел демократије*, Београд – Подгорица 2003. Вид. Љ. Тадић, *Метаморфозе правне државе. Правна држава. Rule of Law. Rechtsstaat. L'Etat de droit*, Београд 1991.

¹⁹⁷ Вид. М. Ђурковић, *Капитализам, либерализам, држава*, Београд 2001; Ц. Ч. Греј, *Либерализам*, Београд – Подгорица 1999; З. Покровац, *Грађанско друштво и држава*, Загреб 1991.

проглашеног Новог светског поретка, тог симбола глобалног друштва са истом таквом владавином права.

Готово одмах по образовању првих грађанских држава, у доба тзв. „државе старијег либерализма“, модерна демократска правна држава је „изграђивана у условима у којима је човек правно одређиван као темељна друштвена вредност. То је доба декларација, устава и повеља, као и великих законика и најпотпунијих кодификација којима се у привреди прокламује начело слободне конкуренције, као врхунац либерализма истиче обезбеђивање личних слобода грађана, држава ограничава начелом поделе власти и њеним демократским устројством, омогућава превласт парламента и подвргавање управе владавини права и законитости, слобода схвата као основа превласти права над државом а новостворена државна организација користи као подлога за остваривање прокламованих правних начела слободе и једнакости“.¹⁹⁸ Завршни резултат састојао се у успостављању обрасца либералне демократске правне државе. Тај образац је схваћен као средство за остваривање широко прокламованог начела слободе подржаног либерално надахнутим начелима законитости и владавине права.

У доба тзв. „државе млађег либерализма“, а то је друга половина XIX века, демократска правна држава се приклонила остварењу начела једнакости као свом главном циљу. На тај начин је „идеал грађанске слободе и либералне демократије замењен идеалом грађанске једнакости и егалитарне демократије. Томе одговарају спроведене политичке и правне мере: укинута је имовински цензус, обезбеђено је једнако право гласа, промењено је унутрашње устројство парламента у духу схватања да је меродавна само народна воља, изједначени су домови у парламенту, постављена је јасна разлика између делокруга рада управе и правосуђа итд. Упоредо са наведеним променама, мењало се схватање о друштвеном задатку либералне правне државе“.¹⁹⁹ Она се више није схватала само као „ноћни чувар“, већ и као активни учесник у обављању најважнијих друштвених задатака.

¹⁹⁸ Нав. према Д. Митровић, *Теорија државе и права*, 162.

¹⁹⁹ *Ibidem*.

Поред традиционалних задатака који се односе на организацију политичког система и удео политичких странака у вршењу власти, правна држава млађег либерализма је све више преузимала на себе обављање „различитих социјалних, образовних и културних задатака који су дотле били ствар породице или приватне иницијативе (такозвана културна мисија државе)“.²⁰⁰ Због тога правна држава млађег либерализма није представљала само „одбор власника капитала, већ и савез најбогатијег грађанског слоја са државном бирократијом. Па ипак, у држави млађег либерализма друштвени сукоби нису имали она обележја која ће касније да добију, вероватно због тога што су за појединце закони у таквој држави и даље изгледали као некаква самостална сила која невидљивим нитима прожима и повезују цело друштво“.²⁰¹ Таква снага закона и законитости објашњавала се „снагом нових идеала“, због чега је систем представничке демократије доживљаван као „оличење хомогенизоване и снажне грађанске државе“.²⁰²

Почетком XX века интервенционизам државе млађег либерализма прерастао је у нескривени империјализам. Погодовало му је развијено конституционалистичко и милитантно схватање демократије и правне државе, пред којим је уступало класично схватање демократије и правне државе. Шта више, у појединим развијеним грађанским државама демократско начело је почело прикривено или отворено да се напушта у корист „начела биолошке, расне, крвне или некакве друге надмоћи, што је у првим деценијама XX века довело до настанка тоталитарних диктатура каквим готово да није било премца у историји (фашизам, национал-социјализам, стаљинизам итд.)“.²⁰³ Позивајући се на „конституционализам“ и „позитивистички легализам“, тадашњи политички актери (Б. Мусолини, А. Хитлер и други) демократску правну државу су претворили у

²⁰⁰ *Ibid.*

²⁰¹ *Id.*

²⁰² *Id.*

²⁰³ *Id.*

предмет изругивања. Укинули су је изјавама да „култ бруталне силе искључује култ закона“.²⁰⁴

И најновије промене у развијеним либерално-демократским друштвима довеле су до изигравања демократије.²⁰⁵ На пример, то се данас чини „тихим“ напуштањем (заласком) демократских институција, стварањем механизма за изузимање из општег режима одговорности, произвођењем тзв. „легалне незаконитости“ и „инцидентних случајева“ (политичке афере, раширена корупција, наслаге политичких лажи и олаквих обећања).²⁰⁶ Тихо преношење власти са парламента на владу у Енглеској прошлог века, на шта су указивали многи правни писци (нпр., В. Џенингс и, касније, Н. Бобио /*Norberto Bobbio*/),²⁰⁷ означавало је залазак либералне демократије. Нарочити утисак на савремене англо-саксонске писце у смислу теоријске подлоге оставила је Џенингсова идеја да владавина права, законитост и целисходност нису неспојиви упркос симбиози и појачаном утицају владе на рад парламента у Енглеској, односно да не постоји сукоб између *Regular Law* и *Administrative Powers*.²⁰⁸ Такође, јачање председничког положаја у Француској „својевремено омогућило Шарлу де Голу да добије толика овлашћења да промена или примена закона практично постане ствар његове воље, и то формално се држећи закона и законске процедуре. То је случај и са некадашњом активношћу Макартијевог комитета у САД, чији је рад почивао на грубом изигравању закона, али и са садашњим Декретом о патриотизму, Декретом о безбедности отаџбине, бројним декретима о војним судовима, Законом о антитероризму из 1996. године и другим сличним законским прописима којима су на неодређено време суспендована уставна права и грађанске слободе америчких грађана и ограничене могућности пружања отпора репресији државне власти

²⁰⁴ Д. Аранђеловић, 25.

²⁰⁵ R. Dahl, *Democracy and Its Critics*, New Haven & London 1989, 67 и даље.

²⁰⁶ F. A. Hayek, 84.

²⁰⁷ *Ibid.*, 101–102. Вид. Н. Бобио, *Доба права. Дванаест есеја о људским правима*, Београд 2008.

²⁰⁸ W. I. J. Jennings, *The New Despotism*, 20 и даље.

легализовањем претреса домова без судског налога и присуства власника, задржавањем у притвору на неодређено време без оптужнице и права на адвоката, дозвољавањем могућности правног злостављања итд“.²⁰⁹

Данас јачају стрепње за судбину демократске правне државе. Те стрепње додатно појачавају промена које доносе нови процеси глобализације у свету. Они у све већој мери мењају „суштину демократске правне државе и удаљавају је од народа и јавне сцене, што ствара повољне услове барем за настанак двоструких стандарда за примену јединственог начела владавине права. Драматично убрзање протока информација и новца најчешће доводи у шкрипац и само легитимно доношење одлука о њиховом протоку, што погодује стварању невидљивих и неконтролисаних центара моћи и одлучивања који се увелико премештају из демократских легитимних институција у затворене неформалне кругове без демократског покрића и легитимне контроле“.²¹⁰ Такве најновије промене (какав је случај са вештачки изазваном финансијском кризом у САД 2008. године, а затим и у другим развијеним и мање развијеним земљама света) навеле су неке писце (А. Арнио /*A. Arnio*/, П. Килмансег /*Peter Kielmansegg*/, Н. Чомски /*Noam Chomsky*/) да суморно закључе како је дошло до „крађе и грубог растакање суштине демократског начина владавине, што је омогућило устоличавање модерног технократског тоталитаризма“.²¹¹

Сви наведени примери угрожавања демократске правне државе показују да „демократија нема једнак положај и облик чак ни у развијеним либералним грађанским друштвима која познају компетитивну, технократску или партиципативну демократију. Демократија нема увек ни исту друштвену садржину у таквој правној држави“.²¹² А то значи да је она и у либералним друштвима

²⁰⁹ Д. Митровић, 163. Вид. R. M. Poius, *The War on Terrorism and the Rule of Law*, Los Angeles 2006.

²¹⁰ *Ibid.*, 164.

²¹¹ Вид. А. Арнио, *Криза легитимитета у постиндустријском друштву*, Београд 1987; Н. Чомски, *Нужне илузије: контрола мисли у демократским друштвима*, Нови Сад 2000.

²¹² Нав. према Д. Митровић, 164.

подложна променама које се не могу сматрати само њеним „аберацијама“.²¹³ Самим тим, угрожава се носећа идеја да владавина права треба буде иста и једнака за све. Ипак, „за демократију се и даље каже да представља најбољи од свих лоших облика политичког поретка који се не поседује већ заслужује, изузев ако се не жели да парламент и друге легалне институције постану застареле иконе са демократском легитимацијом без демократске суштине и неприкосновености“.²¹⁴

Упркос поменутиим променама, и даље се узима за готово да либерална демократска правна држава почива на начелима индивидуализма и народне суверености. Тим начелима се у савременој либералној теорији придаје двострука улога. Она треба или да „оправдају политички поредак либералне државе заснован на моделима појединца и друштвеног уговора или да створе на начелу правде заснован модел грађанина као припадника одређених друштвених група и у том смислу титулара одређених права (нпр., да основне слободе и друштвена добра буду основ за бољи живот без обзира на међусобне разлике)“.²¹⁵

Данас у већини либералних демократских правних држава преовлађује први приступ. Либерална правна држава и даље треба да буде неутрална када је реч о индивидуалном идентитету, те стога неутрална и у погледу оправдања и примене начела друштвене правде.²¹⁶

Пример развоја грађанске демократске правне државе, као што може да се примети, показује да је грађанско тумачење владавине права у сталној промени и преображају. Непромењене су само њене главне идеје. Из тих идеја произилазе

²¹³ Д. Хелд, *Демократија и глобални поредак*, Београд, 1997, 223–234. Вид. И. Маус, *Аспекти народне суверености*, Београд 2001.

²¹⁴ Нав. према Д. Митровић, 164.

²¹⁵ Упор. Д. Митровић, 164 и Р. Кухул, *Облици грађанске владавине*, Београд 1978, 65.

²¹⁶ Вид. А. Лијпхарт, *Демократија у плуралним друштвима*, Загреб 1992; Џ. Ролс, *О либерализму и праведности*, Ријека 1993; S. Holmes, *Passions and Constraint: On the Theory of Liberal Democracy*, Chicago 1995; *States and Citizens*, Cambridge Un. Press, 2003; К. Dowding, *Justice and Democracy*, London 2004; J. Christman, *Autonomy and the Challenges to Liberalism*, 2005; С. Wolfe, *Natural Law Liberalism*, 2006.

њена обележја преточена у принципе слободе, правде и правичности, поштовања људских слобода и права, поделе и равнотеже власти, поштовања уставности и законитости, опште обавезаности правом, правне сигурности, независности судства, ефикасности рада државних органа итд.²¹⁷

Данас се може рећи да је можда више него икад важна ослобађајућа улога модерне правне државе, иако се она све чешће оспорава у корист схватања о држави као чисто правној организацији. Грађанској правној држави својствена је и једна природноправна црта. Чини је учење о неутуђивом природноправном карактеру човекових слобода и права као члана људске заједнице. Због тога се у демократским друштвима слобода схвата као „моћи да се чини све што не шкоди другоме“, тј. као етичка вредност коју треба да обезбеди начело владавине права.²¹⁸ Без правне државе не би било грађанских и људских слобода и права. У ствари, без правне државе, грађани не би имали ни то мало слобода и права који им номинално гарантују савремене правне државе.

У техничко-правном смислу, грађанску правну државу обележава стварање и развијање различитих средстава и поступака. Нарочито значајна улога припада установама уставног судства и управног спора. То је случај и са изграђивањем претерано бројне парадржавне организације или увођењем претерано сложене правне процедуре.

Можда су од свих особина и обележја правне државе ипак најупечатљивији савремени системи правних и ванправних гаранција за њену контролу и заштиту. Засновани су на уверењу да само тамо где постоји слободна економска утакмица, тј. демократија на пољу рада, да само тамо могу да постоје демократске слободе, права и обавезе, тј. демократија на економском и политичком пољу (Ф. Хајек). Захваљујући уверењу у вредност слободне утакмице, очигледне противуречности грађанске правне државе у повољнијим друштвеним условима попримају умереније институционалне и ванинституционалне облике испољавања, што

²¹⁷ Г. Вукадиновић, 122–124.

²¹⁸ Вид. J. Cooper, *The Individual and the Law*, Buckingham 1981.

омогућава развој и преображај савремених грађанских друштава уређених према обрасцима правне државе и владавине права.²¹⁹ Али, тога нема у заоштреним ситуацијама, када се наступа нескривеном силом како би се заштитила доминација националног, наднационалног, међународног или глобалног карактера.

2. Савремена културна правна држава

Израз „култура“ значи „гајење“, „неговање“, „обрађивање“, „развијање“, „усавршавање“ итд.²²⁰ Такав рад се не односи само на материјалну, већ и на друштвену и духовну културу. Према Евгенију Спекторском, када се обрађују културне способности духа настаје духовна култура (филозофија, наука, уметност, итд.) јер се људи културним радом „ослобађају троструког ропства: материјалног, социјалног и духовног. Тада њихов живот није пасивно животарење потчињено природној нужности, него свесно и целисходно стварање. Они се уздижу над тромом и слепом природом, постају натприродна бића, чак сарадници Божје промисли“.²²¹ Такође, и „уређивање и усавршавање државног живота спада у културу, и то у социјалну културу, али културни значај државе се огледа још и у томе што је она средиште у коме се развијају духовна и материјална култура. Зато, ко цени културу и њена блага, тај не може да остане равнодушан према држави. Такав тражи слободу, поредак и напредак у држави и преко ње“.²²²

Идејну подлогу за настанак културне државе припремили су припадници етичко-културалистичких теорија нешто раније, у XIX веку Њихов назапаженији резултат представља рационално објашњења објективно постојеће идеје „умне државе“. Ове теорије су усмерене ка истраживању исправне или најисправније државе која се одређује као „највиша личност“, „остварени морал и слобода“ или

²¹⁹ Вид. А. Албрехт, „Правна држава“, *Гледишта*, бр. 10-12, Београд 1998; Н. Висковић, „Шта је правна држава“, *Гледишта*, бр. 10-12, Београд 1989.

²²⁰ М. Вујаклија, *Лексикон страних речи и израза*, Београд 1972, 493.

²²¹ Е. Спекторски, *Држава и њен живот*, 23.

²²² *Ibid.*, 23–24.

„градитељ културе“. Њихову суштину чини схватање да држава постоји у реалном свету у коме се остварује, тј. да чини једно јединство са њим. Реч је о учењима о држави као умној појави која су развили филозофи немачког идеализма, од којих су најпознатији Имануел Кант, Јохан Готлиб Фихте и Фридрих Вилхелм Јозеф Шелинг (*Friedrich Wilhelm Joseph Schelling*). У њиховим учењима природу смењује слобода, а идеју природног права идеја умног права.

Самуел Пуфендорф један је од првих филозофа који је истакао моралну страну правне државе. Али, најкарактеристичнији представник таквог схватања, са којим је немачки идеализам досегнуо врхунац, јесте Георг Вилхелм Фридрих Хегел (*Georg Wilhelm Friedrich Hegel*) са својим ученицима Лоренцом фон Штајном, Јозефом Биндером (*Joseph Binder*) и Јозефом Колером (*Joseph Kohler*).²²³

За Хегела држава представља не само једино средство за потпуно морално усавршавање људи, тј. „оваплоћење објективног духа“, већ је она и само „остварење моралне идеје“.²²⁴ Нарочита улога за постизање потпуног моралног усавршавања људи припада култури. Али, сама култура представља и средство да се хуманизују држава и право као тековине људског рода. Будући да се то средство није увек показало као успешно, може се закључити да правило по коме свако право садржи у себи одговарајући цивилизацијски и културни образац није апсолутно.²²⁵ Наиме, право „може да буде цивилизовано а некултурно са становишта неког другог културног обрасца. Међутим, оно не може да буде културно а нецивилизовано. Зато конкретна права чак и унутар истог цивилизацијског обрасца изражавају различите културне обрасце или располажу различитим степенима културности“.²²⁶ Ти обрасци „обухватају правно знање,

²²³ Вид. Г. В. Ф. Хегел: *Правни и политички списи*, Београд 1981. и *Основне црте филозофије права*, Београд 1989.

²²⁴ Д. Митровић, 256–257.

²²⁵ Вид. Н. Висковић, *Право као култура*, Ријека 1990.

²²⁶ Нав. према Д. Митровић, 239.

специјализовано правничко знање и познавање алтернативних и субсидијарних норми, вредности и правног осећаја, тзв. правног етоса“.²²⁷

Може се закључити да право увек „мора“ да буде цивилизовано, али да само „може“ да буде културно. Једино у демократској правној држави цивилизованост и култура морају да буду усклађени према највишим могућим мерилима. Та чињеница допушта да се закључи како културна правна држава (*Kulturstaat*) представља усавршенији облик правне државе која је преузела на себе вршење одређених културних задатака, али не на штету свог изворног либерално-демократског карактера.²²⁸ Вршећи ту своју „културну мисију“, она може да позове на одговорност своје органе када се огреше о право и поредак, што значи да је у културној држави створено најповољније окружење да право буде сигурно и утемељено на чињеницама, а не на личним судовима у појединачним случајевима.²²⁹ Најзад, може се закључити да је културна само она либерална демократска правна држава која на себе преузима вршење културних друштвених задатака и располаже ефикасним средствима за контролу и заштиту грађанских и људских слобода и права.²³⁰ Изгледа да је то највише што културна правна држава може да пружи, јер, како је истакао Вилијам Хезлит (*William Hazlitt*), да су људи желели правду, одавно су могли да је имају. У том случају, правна држава им не би била потребна.

Остаје да се размотри још једно питање: моћи и немоћи такве културне правне државе. Изгледа да та моћ може да се препозна када се раздвоји „леgitимна моћ права“ од „нелеgitимне силе државе“,²³¹ тј. када се поштовање права схвати

²²⁷ Д. Врбан, *Социологија права*, Загреб, 2006, 210–221.

²²⁸ *Ibid.*, 221–223.

²²⁹ Е. Спекторски, 172, 178–179.

²³⁰ А. Картаг-Одри, В. Димитријевић, *Културна права*, Београд 1999, 86.

²³¹ Ј. Ђорђевић, „Функционалност и дисфункционалност права у Југославији“, *Архив за правне и друштвене науке*, бр. 4, Београд 1985, 742 и даље.

као „квалитет цивилизованог правног живота“.²³² У противном, ако поједине друштвене групе, „нарочито оне ослоњене на власт и врхове државне хијерерхије, уместо поштовања равноправности и слободе... намећу владавину; ако воља моћника постаје закон, а човек лишен сваког учествовања у његовом формулисању, правни систем губи своју аутентичност и право своје достојанство“.²³³ Моћ такве културне правне државе, дакле, може да постоји само ако је сачуван еманципаторски карактер права. А он је сачуван када постоји демократија са одговарајућим грађанским и људским слободама, правима и инструментима за њихову заштиту. Због тога се и каже да је моћ права обезбеђена кад грађани нису „равнодушни према правди и људским слободама и правима“. У ауторитарним друштвима право је лишено такве моћи. Оно почива искључиво на ауторитету државне силе. Такав „антилегитимни концепт права“ појављује се у облику „правног нихилизма“ који системски разара правну државу.²³⁴

То је само једна страна одговора о моћи и немоћи културне правне државе, јер је културна правна држава и данас у одлучујућој мери црпе свој утицај из моћи којом располаже државна организација, а та моћ не мора да буде или никад није била културна. Шта више, држава није ни саздана због културе, а то је у знатној мери случај и са правом. Зар и само право не постоји зато што људи не верују једни другима, што су злих намера или што се мрзе? Када би људи веровали једни другима, када би били добри а не зли (Т. Аквински), када би њихови поступци били испуњени доказима међусобног уважавања и љубави а не доказима мржње и нетрпељивости (Ж.-Ж. Русо), тада право, па ни држава, више не би били потребни. Али, управо то што они и данас јесу потребни, јасно показује да сила и у правној држави односи превагу над културом. Али, то не значи да правна држава уопште не може да буде културна, већ да није свака правна држава културна у наведеном

²³² В. Становчић, „Правна неизвесност као средство ауторитарне политичке контроле“, *Архив за правне и друштвене науке*, бр. 4, Београд 1984, 645–646.

²³³ Ј. Ђорђевић, 743.

²³⁴ *Ibidem*.

смислу. Дакле, потребна је „обзирна“, „пристојна“ културна правна држава либералног типа, а не њена „разуларена“ и „безобзирна“ неолиберална варијанта.

Са данашњим све израженијим интеграционим процесима, шире се културни обрасци од најразвијених земаља ка земљама у развоју, које их постепено усвајају. На тај начин се преносе и усвајају правна решења о појединим важним културним и правним питањима. Преузимањем културних и правних решења врши се коришћењем трансплантата. Захваљујући њима, земље у развоју делимично или потпуно усвајају културне моделе најразвијенијих земаља. Али, њихово прихватање не мора неизоставно да води ка стварању културне униформности, јер прихваћени страни културни утицаји и обрасци могу да допринесу бржем развоју мање развијених земаља и њиховом укључивању у међународну заједницу. Управо то је случај са правним и културним обрасцем правне државе и владавине права.²³⁵ Дакле, на питање да ли правна држава може да буде културна, може потврдно да се одговори само имајући у виду нормалну, либералну демократску правну државу која на себе све више преузима вршење културних друштвених задатака.

Захваљујући ширењу друштвене и културне мисије културне правне државе, настала је социјална правна држава, али не свуда и не у исто време.

3. Савремена социјална правна држава

Социјална правна држава представља наставак, тј. проширивање и унапређивање задатака културне правне државе. Њено главно интересовање је, нарочито у доба хладног рата, било усмерено на економску и социјалну страну друштвеног живота. То је учињено како на Западу због Истока, тако и на Истоку због Запада. Дакле, када се говори о социјалној правној држави треба мислити на два њена обрасца: садашњи западноевропски и некадашњи источноевропски. Први је карактеристичан за најразвијеније земље западног блока (Немачка и

²³⁵ M. Deflem, *Sociology of Law*, Cambridge Un. Press, 2008, 173–178, 215.

скандинавске земље), а други за некадашње земље источног, социјалистичког блока (СССР и друге).²³⁶

Када се разматра луксузнија варијанта социјалне правне државе мисли се пре свега на земље Западне Европе. Управо је за њих карактеристично наглашено настојање за стварање „државе благостања“ или „државе опште добробити“ (*Welfare State*).²³⁷ Тако замишљена социјално-правна држава усредсређена је на питања економске и социјалне демократије као и на успостављање и остваривање економских и социјалних права која се у области рада испољавају у облику радничке или неке друге врсте партиципације.²³⁸ У ствари, она треба да испуни три главна задатка.

Према проф. Гордани Вукадиновић, први задатак је везан за „мешовиту привреду везану за картезијанску економску политику“ (подстицање тражње, финансирање акумулације капитала, остваривање пуне запослености, прогресивно опорезивање и друге мере прерасподеле дохотка), други за „плуралистичку демократију“ (страначки плурализам, парламентарну демократију, слободно стварање различитих интересних група и група за притисак, слободни и компетитивни избори), а трећи за „веома развијен систем социјалне сигурности“ (пре свега, систем социјалних услуга и плаћања).²³⁹ Сматрало се да ће на тај начин бити обезбеђена социјална правда заснована на идеји солидарности. Таква социјална или социјално-правна држава, радо се истицало, више није само пуки инструмент власти, већ држава која се „стара о добробити својих грађана, општем друштвеном и културном напретку, развоју производње и услуга, и социјалном благостању уопште“.²⁴⁰ Стратегија социјалне државе има за циљ „узајамно

²³⁶ Вид. С. Завадски, *Држава благостања*, Београд 1975, 71–72 и даље.

²³⁷ Вид. J. Lynch, *Age in the Welfare State*, 2006.

²³⁸ Вид. T. Iversen, *Capitalism, Democracy and Welfare*, Harvard Un. Press, 2005.

²³⁹ Г. Вукадиновић, *Теорија државе и права I*, 125.

²⁴⁰ *Ibid.*, 126.

ограничавање државе друштвом и друштва државом“.²⁴¹ У том смислу, она представља реформаторски подухват који има за циљ ублажавање и спречавање могућих класних или револуционарних сукоба.

За државу благостања се нарочито залагао британски економиста и мислилац Вилијам Бевериџ (*William Beveridge*).²⁴² Сматрао је да капитализам нема уграђене саморегулишуће механизме, да је расипан, неспособан да уклони беду и сиромаштво, као и да скупља услове који могу да доведу у питање друштвену стабилност. То значи да је потребно створити државу благостања у којој ће бити успостављен особена врста једнакости (егалитаризма) који тежи националној сигурности и миру, прогресивном опорезивању најбогатијих, стварању осигуравајућих фондова итд.²⁴³ С друге стране, према утицајном учењу Јиргена Хабермаса, иако се природа власти не мења упоредо са наведеним променама у развоју облика и образаца правне државе, савремена социјална и демократска правна држава ипак штити појединца од система и његове привредне и политичке моћи која сачињава језгро државне власти.²⁴⁴ Таква правна држава штити „животна подручја која због своје функције животно зависе од друштвене интеграције вредности, норми и процеса споразумевања... од тога да потпадну под системске императиве подсистема привреде и управе, који расту својом властитом динамиком, и да буду преведени, помоћу права као регулационог медија, на начело подруштвљавања који је за њих дисфункционалан“.²⁴⁵

Треба истаћи да је нешто касније садржај социјалне правне државе западњачког типа проширен. Он више није одређиван само према задацима „државе благостања“²⁴⁶ већ и према задацима који су имали за циљ успостављање

²⁴¹ *Id.*

²⁴² С. Завадски, 260 и даље.

²⁴³ Г. Вукадиновић, 128.

²⁴⁴ J. Habermas, *Theorie des kommunikativen Handelns* II, 523 и даље.

²⁴⁵ *Ibid.*, 438.

²⁴⁶ С. Недовић, *Држава благостања*, Београд 1995, 5 и даље.

„друштва изобиља“ (*affluent society*). Та чињеница је омогућила стварање усавршеније варијанте социјално-правне државе која се заснива на идејама једнакости, слободе и солидарности у друштвеном окружењу мешовите привреде, политичке демократије и развијеног система социјалне сигурности.²⁴⁷ Сматра се да се тиме правна држава у највећој могућој мери приближила постизању општег добра, али не свуда и не увек. Једно време је изгледало као да се ради о усавршеној варијанти социјалистичког друштва са људским ликом.

Иако је социјална правна држава усредсређена на питања економске и социјалне демократије и остваривање економских и социјалних права која се у области рада испољавају у облику радничке или неке друге врсте партиципације, данас је дошло до застоја у том развоју, боље речено одступања и осипања те идеје у времену опште кризе. Радничка партиципација је све више институционализована и формализована, док је вештачки изазвана монетарна, финансијска и економска криза приморала чак и најразвијенија друштва Запада да сужавају, ограничавају или напуштају прокламовани концепт друштва изобиља.

Други образац социјалне правне државе сиромашнијег типа својевремено је развијала совјетска правна теорија, проналазећи у тзв. „социјалистичкој правној држави“ виши облик остваривања задатака социјалне правне државе. Али, ту идеју није могла да буде спроведена у дело, ако је уопште могла.

Релативно разуман и модеран облик учења о социјалној правној држави сусреће се код совјетског правника и академика С. С. Алексејева (*С. С. Алексеев*), који је појам социјалистичке правне државе изводио из општих својстава и обележја правне државе. Према њему, не само законитост већ и правна држава изводе се из три главна елемента: „опште обавезаности правом“, „идеје законитости и правне државе“ и „захтева за постојање закона у поретку друштвено-политичког живота“. Први елемент „представља само пројекцију, специфичан израз својстава и регулативних особина права“. Други елемент има идеолошко-

²⁴⁷ Г. Вукадиновић, 125–132.

политички карактер и означава „једнакост свих пред законом, одсуство привилегија, примат закона, правну одговорност за кршење права без изузетка и друго“. Трећи елемент се односи на „свеопшност права“. Она се поистовећује са изградњом „савршеног законодавства“, „врховништвом устава и закона“, „једнакошћу свих пред законом“, „постојањем друштвених и правних механизма за заштиту законитости“, „системом гаранција за примену права и стабилношћу правног поретка“.²⁴⁸

Полазећи од наведених елемената Алексејев разликује аутократске од демократских система, као и социјалистички систем од демократских грађанских система. По њему, аутократски системи постоје када располажу само првим елементом, демократски грађански када располажу са прва два елемента, а социјалистички када постоје сва три елемента. На основу тога Алексејев социјалистичку правну државу проглашава највишим обликом социјалне правне државе са свеобухватним друштвеним задацима, а не само задацима који се односе на материјалну страну друштвеног живота. Може се запазити да таква свеобухватност садржи у себи тоталитарна обележја која су супротна суштини, тј. изворној или барем традиционалној демократској идеји правне државе. Наравно, о неком благостању или изобиљу није могло бити речи у тим условима и временима.²⁴⁹

Не треба да чуди што је у то доба „манипулисање социјалистичком правном свешћу“ као заменом за демократију и правну државу достигло такве размере. Разлог је очигледна противречност у појму социјалистичке правне државе, истицање регулативног карактера планске привреде, развијеног система социјалне

²⁴⁸ С. С. Алексеев, *Общая теория права*, I, Москва 1980, 217–219 и даље. Вид. В. С. Нерсесянц, *Право и закон*, Москва 1983.

²⁴⁹ Вид. С. Врачар, *Релативно остваривање прокламованог принципа законитости у Совјетском Савезу*, Симпозијум о основама и облицима уставности и законитости у социјализму, Српска академија наука и уметности, Београд 1967.

заштите и политике државе у области редистрибуције националног дохотка итд.²⁵⁰ Та противуречност је решавана тако што је заштита интереса повлашћеног, управљачког дела друштва традиционално приказивана као општедруштвена заштита, иако „оно што је у општем интересу не мора да се штити насилним средствима“.²⁵¹

Наведена противуречност у појму социјалистичке правне државе учинила је да социјалистички пореци не успеју да спроведу успостављање „нормалне правне државе“, што значи да није изграђен чак ни планирани модел социјалистичке социјалне правне државе. Према Умберту Черонију (*Umberto Cerroni*), демократија и правна држава у Совјетском Савезу се до самог краја нису показивали толико као предмет „интелектуалног и научног сазнања, већ су биле уско повезане са класним инстинктом“.²⁵² Тиме је затворено поглавље о социјалној правној држави на Истоку, али није затворено поглавље о социјалној правној држави на Западу. Можда треба сачекати новог Умберта Черонија.

²⁵⁰ Вид. Д. Чорбић, *Политички систем: основи политикологије*, Ниш 2005.

²⁵¹ Д. Митровић, *Начело законитости*, 154.

²⁵² У. Черони, „Совјетске правне теорије (проблем законитости)“, *Право и самоуправљање*, бр. 2-3, Београд 1983, 270, 277–278.

Пета глава

САВРЕМЕНА ПРАВНА ДРЖАВА И ЉУДСКА ПРАВА

Повезаност идеје правне државе о општој обавезаности правом са етичким захтевом за признавањем и гарантовањем основних грађанских и људских слобода и права. Изворни природноправни садржаји савремене правне државе. Француска Декларације о правима човека и грађанина. Пут од уверења у неотуђива природна људска права до њихове интернационализације и космополитског (универзалистичког) схватања. Извориште савремених људских права и слобода и норме објективног правног поретка који их гарантује. Људска права и слободе се разврставају на различите начине. У аутентична субјективна права спадају пре свих права која се не дугују држави и њеној вољи, која припадају човеку самим тим што је људско биће. Та права се данас изворно сматрају људским правима, за разлику од људских права која су подарена од државе. Она су првенствено моралног порекла јер су везана за етичке изворе и представљају подлогу за успостављање правне и политичке једнакости. Списак људских права није могуће саставити јер су „безобална“. Позитивизација људских слобода и права у најважнијим међународним документима: Повеља Уједињених нација, Европска конвенција за заштиту људских права, Пакт о грађанским и политичким правима итд. Пример Европске уније. Мултикултурализам и *Self-Conception Theory*. Индивидуални и колективни идентитет, људске слободе и права. Примери гажења грађанских и људских слобода и права у земљама развијеног Запада, некадашњим земљама социјалистичког блока, тоталитарним и терористичким државама. Толеранција, демократија и људске слободе и права.

Идеја правне државе је веома стара, као што је поменуто, али је правна држава сасвим млада творевина, настала пре нешто више од двеста година у малобројнијем и развијенијем делу човечанства. Од свог настанка чврсто је била повезивана са утврђивањем и гарантовањем основних грађанских слобода и права. Од тог тренутка списак тих права је постојано прошириван. На размеђи XIX и XX

века грађанска права прво су проширена економским правима везаним за област производње, затим социјално-економским правима везаним за област рада, а од средине прошлог века и културним правима у најширем смислу. Она су затим у најразвијенијим европским државама еволуирала до облика бројних социјалних права у проглашеним друштвима изобиља на Западу. Заједничко им је да се изворно (аутентично) сматрају моралним, природноправним, историјски старијим (преддржавним), „атомистичко-индивидуалистичким“ итд. слободама и правима.²⁵³

Читав тај процес проширивања људских слобода и права учвршћен је њиховим стандардизовањем у бројним међународним документима (декларацијама, конвенцијама, пактовима, протоколима итд.) који су усвојени да би се додатно уједначило остваривање људских слобода и права.²⁵⁴

Данас се садржај правне државе, готово на ултимативан начин, поистовећује са људским слободама и правима која нису искључиво везана за област државе и јавне власти. Међу њима, посебно место је резервисано за слободе и права припадника најразноврснијих тзв. „аскриптивних група“.

Упоредо са проширивањем „списка“ грађанских и људских слобода и права, мењали су се облик и садржај правне државе. Данас се воде жестоке расправе поводом одређивања садржаја актуелне неолибералне (либертаријанске) или, могуће, будуће комунитаристички замишљене правне државе и владавине права. Али, како год била замишљена или одређена, правна држава се данас готово без изузетка везује за постојање демократије и најширу могућу скалу грађанских и људских слобода и права подржаних старим и новим правним инструментима за њихову заштиту. Такав закључак већ сам по себи представља довољан повод да се још једном размотри однос правне државе са људским слободама и правима, нарочито у светлу чињенице да се данас грађанске слободе и права све више ограничавају на рачун непримереног проширивања људских слобода и права.

²⁵³ Вид. В. Бекер, „Правна држава и људска права“, *Политичка мисао*, бр. 34, Београд 1997; Ј. Соопер, *The Individual and Law*, London 1979.

²⁵⁴ Вид. К. Морис, *У чему се састоје људска права*, Београд 1991.

1. Људска права као изворни (аутентични) и изведени (подарени) садржаји правне државе

Савремена правна држава не може да се замисли без својих изворних либералних и демократских садржаја.²⁵⁵ Када је реч о демократији, треба нагласити да сва питања савремених демократија, као што су питања везана за правну државу или поштовања људских права, првенствено вуку корене из сазнања о легитимистичкој премоћи и вредности саме грађанске демократије. Та чињеница је омогућила да правна држава и људска права изнова буду актуелизовани после Другог светског рата, што је на крајње јасан начин испољено на међународном плану у најважнијим документима.²⁵⁶

Данас се радо истиче како се интересовање за правну државу и људска права понајвише дугује измењеној општој правној свести коју барем у начелу треба да деле „управљачи“ и „они којима се управља“. За ту идеју се пре скоро сто година залагао Леон Диги, творац модерне солидаристичке правне теорије.²⁵⁷ Ипак, та важна промена започета је пре двеста и више година извођењем револуције у Француској, која је поставила основе новог грађанског поретка и записала његове вредности у својим најважнијим правно-политичким документима. Дотадашње изузимање поданика из вршење власти, тако што је власт била резервисана искључиво за врх који оличава суверени монарх, замењено је супротним начелом према коме су сви грађани „унутар“ права и политике укључени у круг легитимних интереса.²⁵⁸ То је најважнији учинак Декларације о правима човека и грађанина коју је француска Уставотворна скупштина усвојила 1789. године. У исто време, то

²⁵⁵ С. Гајин, *Људска права. Правно-системски оквир*, Београд 2012, 15–22.

²⁵⁶ Вид. N. K. Komisar, *Law's Limits. Rule of Law and Supply and Demand of Rights*, 2002.

²⁵⁷ Л. Диги, *Преображају јавног права*, Београд 1999, 12 и даље.

²⁵⁸ Е. Пусић, „Француска револуција и преобразба државне структуре“, *Гледишта*, 7–9, Београд 1989, 25.

је био одговор француског народа. На тврдњу Луја XIV: „Држава, то сам ја“, осам деценија касније одговорено му је речима: „Држава, то смо ми“.

Декларација је идеју просветитељске политичке филозофије XVIII века о природним правима старијим од сваког позитивног права, тј. идеју о природним, неотуђивим и светим правима сваког човека, преточила у правила чија заштита треба да представља основни или првенствени смисао политичке заједнице.²⁵⁹ Такође, Декларација је створила образац модерне демократије и правне државе, нарочито истичући начело суверености народа као носеће за организацију власти у држави, владавину закона и право на отпор сваком угњетавању.²⁶⁰ Развој те природноправне идеје, према којој се класичан појам појединца као индивидуе претвара у појам грађанина (позивањем на односне слободе и права које и данас пружају заштиту на националном и међународном плану) свака модерна правна држава мора да има у виду.

Можда је идеја о природноправном пореклу основних људских права данас најјасније испољена када се њено уважавање или неуважавање процењују према легитимности и легалности датог поретка. Као што је некад истицање вишег места и обавезаности природноправних закона представљало покушај да се ваљаност позитивног права услови или заснује на моралној исправности коју препоручује природно право, на исти начин ново истицање вишег места и неприкосновености основних људских права представља покушај да се утврде мерила за исправност постојећег поретка, правну државу и владавину права. У том смислу, сваки човек, самим тим што је припадник људског рода, располаже извесним неотуђивим правима, насупрот самовољи, незакоњу и страховлади ауторитарних и тоталитарних режима у којима се људска права поништавају.²⁶¹ Томе се додаје још једна гаранција у демократским друштвима. Она гласи: легитиман је само онај ко је легалан. А легалан је само онај ко је изабран.

²⁵⁹ Т. Пејн, *Права човека*, Београд 1987, 326 и даље.

²⁶⁰ *Темељи модерне демократије*, Београд 1989, 141.

²⁶¹ Вид. А. П. д'Антрес, *Природно право*, Београд – Подгорица 2001.

2. Учења о неутуђивим природним људским правима и њихово космополитско схватање

Пут од уверења у неутуђива природна људска права, све до њихове интернационализације и прихватања космополитског (универзалистичког) схватања, није био једноставан. Већина западних држава постале су либералне пре него што су постале демократске.²⁶² То значи да су оне усвојиле либерални уставни поредак пре него што су усвојиле опште право гласа или пре него што су настале (масовне) политичке странке које су у формално „равноправној утакмици“ освајале власт, као што је поменуто. Управо се тако одвијао развојни пут грађанске правне државе коју је описао Јирген Хабермас.

И данас је тешко замислити правну државу засновану на начелима уставности и законитости која се остварују без примене других важних начела која улазе у састав сталног садржаја правне државе и владавине права. Та начела се уносе у уставе и законе и обично сврставају у засебан одељак посвећен грађанским и људским слободама и правима. То се сматра нечим основним, нечим што је у више наврата јасно показано и везано за унапређење задатака правне државе. У исто време, одустало се од лутања која су имала за циљ да се постигне што боље организована демократија у држави либералног типа без истог таквог наслеђа. То је најчешће доводило до стварања држава једнопартијског система, пре свега у некадашњим комунистичким режимима Средње и Источне Европе. Слично су прошли покушаји у Африци и Јужној Америци са изградњом једнопартијских демократија, не увек на комунистичким основама. На крају су и они неславно пропали доводећи до разарања односних државних заједница.

С друге стране, може се запитати: да ли постоје и која су то савремена људска права и слободе тако судбински везана за правну државу и владавину

²⁶² И. Маус, 16, 35.

права? Очигледно, то су пре свих субјективна права која сваки човек поседује самим тим што припада људском роду за који важи *lex humana*. Та права се могу назвати аутентичним. То су пре свега природна, урођена субјективна права која се стичу рођењем. Али, постоје и многобројнија субјективна права која појединцима „прописује“ важећи објективни правни поредак. Та права се могу назвати подареним. Будући да сва та права улазе у састав објективног правног поретка који их гарантује,²⁶³ то се ствара нетачна представа да само из њега, а не у исто време из саме људске природе, извиру сва субјективна и људска права.²⁶⁴

Тај привид је навео неке писце да закључе како су учења о људским правима према обрасцу природних права погрешна. Нарочито Чарлс Бајц (*Charles Beitz*) развија теорију која није заснована на обрасцу природних права већ на обрасцу друштвене правде као извору свих људских права. Окосницу његове теорије чини телеолошко испитивање „који су од људских интереса важнији“.²⁶⁵ Уместо такве потраге која је идејно релативизиована а практично неизвесна, јер није могуће поуздано одредити шта је друштвена правда и који су интереси важнији од других, што се додатно усложњава непрекидном променом важности интереса, боље је користити образац природних права који у већој мери задовољава теоријске и научне стандарде од Бајцовог обрасца друштвене правде. Уосталом, и саме Уједињене нације су у својим декларацијама и другим документима јасно и недвосмислено прихватиле да су људска права својствена сваком људском бићу и да нису производ некакве друштвене кооперације. Прихватиле су и то да су људска права једнака, неотуђива и да нису хијерархијски распоређена као некаква „подправа“ моралног карактера, како предлаже Бајц у свом учењу.

Следи и наредно питање: како субјективна права, а тиме и људска права, могу да се разврстају? Одговора на то питање требало би да гласи: субјективна права могу да се разврстају на различите начине (нпр., на аутентична и подарена;

²⁶³ Вид. Р. Дворкин, *Суштина индивидуалних права*, Београд – Подгорица 2001, 193 и даље.

²⁶⁴ Вид. Ж. Донели, „Људска права као природна права“, *Правни живот*, бр. 12, Београд 1996.

²⁶⁵ С. Beitz, *The Idea of Human Rights*, Oxford Un. Press, 2009, 80.

на социјална, политичка, економска и културана; на права прве, друге и треће генерације итд.), али им је свима заједничко или да захтевају накнадну сагласност државе када су урођена а не стечена, када дакле не потичу од државе, или да непосредно потичу од државе, пре свега од законодавца, који их одређује и као таква разврстава.²⁶⁶ Да друга врста субјективних права постоји и да управо њих подржавају савремене државе (нпр., када владе самовољно додељују или ускраћују субјективна права – право на приватну својину или неко друго стварно или лично право), нарочито показују некадашње социјалистичке и садашње неразвијене земље. Та права се данас ограничавају и у најразвијенијим земљама Запада (нпр., прошле године је немачки парламент одлучио да право на воду не спада у људска права). Очигледно је да се у овом случају ради о чисто етатистичко-позитивистичком приступу људским слободама и правима. Таквим приступом се прикрива њихово изворно природноправно и морално порекло, јер се тврди да су она призната само када су претходно унета у одговарајуће домаће прописе и међународне правне документе. Да је та изворна права некад, као и сада што је случај, тешко остварити мимо знања и без сагласности државе показује чувена Антигонова реченица из истоимене Софоклове драме. Њен смисао је у томе да поред људских закона постоје вечни, независни од свести и воље људи, природни закони, којима се прво треба покоравати, па тек затим људским законима.²⁶⁷ Такав редослед покораванја праву нису прихватиле Антигонове судије, а тешко да би то судије било ког савременог суда прихватиле као разлог за ослобађање од кривице. Таква истрајност се објашњава чињеницом да би свако ко се огрешио о људско право могао да се извини тиме да се није огрешио о природно право које је много теже одредити од позитивног права. Упркос очигледности наведеног аргумента, тешко је отети се утиску да се данас претерало са кодификовањем људских права.

²⁶⁶ В. Димитријевић – М. Пауновић, *Људска права*, Београд 1997, 25. Вид. М. Матуловић, *Људска права. Увод у теорију људских права*, Загреб 1996.

²⁶⁷ Г. Фасо, 24–25.

Очигледно, реч је о различитим схватањима коликом слободом људска бића треба да располажу.

Данашња демократска правна држава, а нарочито социјална правна држава, захтева нешто друго и нешто више од слободе коју мери и одређује државна власт. Њеном окосницом сматрају се управо она основна права која сачињавају човеково недодирљиво подручје слободе. Та основна и неотуђива права су пре свега права појединца која никада нису зависила од воље државе.²⁶⁸ Као таква, она више не могу да се сведу на субјективна права која појединцу подарује важећи објективни правни поредак. Дакле, у њих спадају и она права која се не дугују држави и њеној вољи јер припадају човеку самим тим што је људско биће. Само та права се могу сматрати изворним људским правима.²⁶⁹ То је сасвим у складу са теоријом народне суверености коју је развио Жан-Жак Русо, насупрот теорији државне суверености коју је заговарао Томас Хобс. Русо је сматрао да из суверености народа, захваљујући урођеним људским слободама и правима као претходним и старијим, настаје држава. Будући да чланови друштва преносе на државу само нека своја права, тј. само један њихов део, таква држава нужно треба да буде демократска. Тек затим има смисла говорити о слободама и правима која нису изворна, тј. изведена су, јер су накнадно „подарена“ од државе.

Као што може да се примети, нису сва људска права првенствено природноправног и моралног порекла. Али, најважнија јесу. И када то јесу, могу се одредити као „минимални морално-политички и социјално-економски захтеви грађана у односу на државну власт и друштво, чије је остварење предуслов за биолошку, политичку и културну егзистенцију појединаца, односно живот у условима достојним човека, његове хумане природе и достојанства“.²⁷⁰

Реченом треба додати да таква права добрим делом потичу од замишљеног и већ данас у знатној мери интернационализованог (али не још глобализованог)

²⁶⁸ Ј. Ф. Кервеган, „Хегел и правна држава“, *Гледишта*, 10–12, Београд 1989, 32.

²⁶⁹ *Ibid.*, 26.

²⁷⁰ З. Јеж, 90. Вид. М. Ђурковић, *Поредак, морал и људска права*, Београд 2001.

поретка који је изнад државе иако сам није држава. Због тога савремене државе основна природна и морална права морају да поштују ако збиља желе да се вежу за главне поставке либералне демократије. Такође, људска права морају да припадају свим људима без икакве разлике у погледу расе, боје коже, националности, језика или других обележја јер се, у суштини, ради о првобитним људским правима. Њихово прихватање и уважавање у исто време омогућава (иако увек не гарантује) правну и политичку једнакост.²⁷¹ Тај циљ није лако достићи јер, једноставно, у развоју друштвених заједница нема прескакања етапа.

Свеобухватан списак људских права ни данас није могуће утврдити, а камоли саставити. Разлог је једноставан: људске слободе и права су „безобални“. Да је тако потврђују три генерације људских слобода и права: прву чине грађанска и политичка права, другу економска, социјална и културна права, а трећу сва друга права која нису нашла своје место у прве две генерације људских права. То су претежно људска права која припадају различитим колективитетима, укључујући и најновија људска права тзв. „аскриптивних група“ (различитих према полу, вери, етничкој припадности, сексуалној оријентацији или хендикепу).

Све три генерације људских права зависе како од историјских околности тако и од савремених међународних инструмената са правном обавезаношћу или формалном необавезаношћу.²⁷² На пример, универзална Декларација Уједињених нација, која је 1948. године усвојена као необавезан правни документ, данас је правно обавезна јер су затим многа права из Декларације постепено унета у међународне уговоре. То је добрим делом учињено због тога што су у Декларацији јасно одређени међународни стандарди за поштовање људских права.

Из тог времена треба поменути у Риму усвојену европску Конвенцију о заштити људских права и слобода из 1950. године, која је готово у целости

²⁷¹ Вид. М. Марковић, „Однос између политичких и социјално-економских права“, *Теорија*, 1–2, Београд 1987, 3–33.

²⁷² Вид. Н. Бобио, *Доба права. Дванаест есеја о људским правима*, Београд 2008.

преузела одредбе из Декларације Уједињених нација.²⁷³ Али, она је отишла и даље. За њу је карактеристично једно сасвим ново решење које појединцима дозвољава да за заштиту својих повређених људских слобода и права жалбу подносе против властите државе. У случају да жалба буде прихваћена и жалиоца подржи Европска комисија за људска права, могуће је било издејствовати пресуду Европског суда за људска права у Стразбуру. Одлука тог суда била је правно обавезна за државу-потписницу ове Конвенције.²⁷⁴ Поред европске, постоје и друге сличне конвенције, као што је случај са касније донетом америчком и афричком конвенцијом о људским правима.

Осамнаест година од доношења Декларације Уједињених нација, 1966. године усвојена су још два пакта о људским правима. Један се односио на економска, социјална и културна права, а други на грађанска и политичка права. Уз Пакт о грађанским и политичким правима усвојен је и факултативни Протокол којим се омогућава свим људима под јурисдикцијом неке државе-потписнице овог пакта и протокола да се обрате представком Комитету за људска права. Једино, одлуке Комитета нису биле правно обавезне за односну државу већ су првенствено имале морални и политички значај.

Разлог за преузимање бројних људских слобода и права из Декларације Уједињених нација и њихово уношење у међународне уговоре треба тражити, између осталог, у чињеници да је у највећем броју држава савременог света преовладала правна свест о обавезности тог документа. То не значи да је суштина људских права у тим документима првенствено позитивистички одређена. То није ни могуће, јер су изворне људске слободе и права првенствено везани за природноправне и етичке изворе, у које спада и вредност самих људских права. Ти извори су изнад и изван извора позитивног права. Због тога уставописци и

²⁷³ Вид. N. Mole, C. Harby, *Право на правично суђење. Водич за примену члана 6 Европске конвенције о људским правима*, Београд 2003; С. Перовић, *Људска права и судијска независност*, Београд 1998.

²⁷⁴ Вид. Конвенција о заштити људских права и слобода од 4. новембра 1950. године, www.echr.coe.int/Documents/Convention_BOS.pdf.

законодавци не смеју да дођу у искушење да иста права укину или одузму а да не ризикују свој углед и добра. Ако то ураде, тада не само да нема грађанских и људских права, већ нема ни демократске правне државе.

Познати списак или каталог људских права (нпр., право на слободу мисли, савести и вероисповести, право на слободно удруживање, право на мирно окупљање и, нарочито, на право на слободне, поштене и у примереним временским периоду заказиване и одржаване изборе) може се допунити другим политичким правима којима се грађанима у демократској држави обезбеђује стварни утицај у вођењу свих јавних послова. То нарочито важи за учествовање грађана у доношењу устава и закона или управљању државом. Савремена учења о цивилном друштву се згодно надовезују на поменута политичка права, будући да би таква права „најпотпуније“ требало да дођу до изражаја управо у цивилном друштву. У противном, могла би да настане држава националне сигурности (Ц. Кин /*John Keane*/).²⁷⁵ Такође, сматра се стандардом да из вршења јавних послова, нарочито приликом усвајања закона, нико не може да се искључи нити протезира. Упркос том начелу, вођење јавних послова је и даље омогућено првенствено држављанима односно државе иако ништа не стоји на путу да у неком делу или у некој области у обављању јавних послова учествују странци. Многе државе то збиља чине, али пробирљиво (нпр., када су у питању компаније или економски емигранти са седиштем или сталним пребивалиштем на њиховој територији). Ипак, такв праксу не треба дословно схватити, јер постоје бројна ограничења.

Будући да је демократија у правној држави непосредна само у погледу непосредног народног изјашњавања грађана (обично на референдуму, а изузетно на плебисциту), то представничка демократија и представнички начин изјашњавања (који подразумевају да грађанин може да бира и да буде изабран у органе који доносе политичке одлуке и правна правила, тј. његово активно и пасивно бирачко право) представљају најочигледнија демократска средства и саставни су део права

²⁷⁵ Ц. Кин, *Цивилно друштво*, Београд 2003, 87, 180–182.

на учешће у вршењу јавних послова.²⁷⁶ Упркос томе, у међународним документима право на изборе у најужем смислу помиње само чл. 3. Протокола бр. 1 Европске конвенције за заштиту људских права, у коме стоји: „Високе стране уговорнице се обавезују да у примереним временским размацама одржавају слободне изборе са тајним гласањем и под условима који обезбеђују слободно изражавање мишљења народа при избору законодавних тела“. На универзалном плану, исто то право на изборе садржано је у чл. 25 Пакта о грађанским и политичким правима. Оно је на нешто другачији начин одређено и регулисано, и то у оквиру права на учешће у управљању друштвеном заједницом. Може се сматрати да је то право прихваћено и разрађено, на пример, у правно обавезним актима Европске комисије, али, стиче се утисак да се на томе није довољно истрајало, ваљда због начина на који је поменута Комисија од самог почетка образована, тачније речено постављена. Тиме се још једном показује да је начин настанка Комисије у сукобу са начелом да је легитиман само онај ко је легално изабран. У међувремену су донети и други слични правни документи којима се учвршћују федеративне институције Европске уније. У исто време, није се одустало од начелно постигнутог договора да „изабрана“ власт (која и од кога?) мора да именује јавне службенике. Очигледно да одговора на то питање још нема. У ствари, он постоји, али се на то питање не одговара. Може се само закључити да службеници треба нарочито да се старају о поштовању основних начела правне државе, тј. владавине права. На тај начин се још једном показује да избори, чак и у најдемократскијим државама, не обезбеђују увек стварно изражавање воље грађана. То још мање важи за поменуте извршне органе Европске уније. Збиља, у чије име они саветују, предлажу, помажу итд., све на штету „малаксале, али у њиховом фокусу заједнице“, готово обамрле од утицаја њихове ни од кога контролисане финансијске власти. То је у потпуној супротности са прихваћеним „заветом народа“ да свако законодавно тело у држави мора да буде такво да што верније представља вољу народа и поштује њихове грађанске и

²⁷⁶ С. Јовановић, *О држави. Основи једне правне теорије*, Београд 1922, 132 и даље.

људске слободе и права. У исто време, то значи да избори који претходе образовању законодавних и других тела морају да буду поштени. Они бирачима треба да пруже стварну могућност за избор без превара.²⁷⁷ Уз то, избори морају да се периодично заказују и одржавају у унапред одређеном времену, морају да почивају на општем и равноправном праву гласа итд.

Данас су у демократским друштвима формално незамисливе дискриминаторске поделе према којима различите категорије гласача имају неједнаку гласачку снагу приликом избора за различита представничка тела. Али, познати су изузеци од тог правила.²⁷⁸ Такође, избори морају да буду тајни и са гаранцијама да се не сазна како је неко гласао, како гласач због тога касније не би претрпео штету. Предвиђена је и заштита таквих основних слобода и права. Први облик представља заштита пред органима управе, други заштита пред судским органима опште надлежности, посебним управним судством или уставним судом, а трећи заштита стране од различитих вансудских владиних или невладиних организација и тела, специјализованих органа за решавање таквих спорова и вођење бриге о заштити људских слобода и права итд.

То је традиционално учење о људским слободама и правима. Али, постоје и најновија схватања и учења која нису традиционална.²⁷⁹ Она своју пажњу обраћају на колективни а не индивидуални идентитет друштвених група као носилаца грађанских и људских слобода и права. Међу тим учењима посебно место припада мултикултуралистичким правним теоријама.²⁸⁰

²⁷⁷ Ј. Раз, *Етика у јавном домену. Погледи из моралности права и политике*, Београд – Подгорица 2005, 45–47.

²⁷⁸ Можда је најпознатији и најнеобичнији пример Швајцарске, готово према свим мерилима узорне правне државе, у којој жене све до 1971. године нису имале право гласа. Нови Зеланд је женама признао право гласа већ крајем XIX века, тачније 1893. године, као прва таква држава на свету. У Србији и Краљевини СХС је право гласа женама признато 1926. године.

²⁷⁹ Вид. S. Holmes, *States and Citizens*, Cambridge Un. Press, 2003; A. S. Brett, *Liberty, Rights and Nature, Individual Rights in Later Scholastic Thought*, Cambridge Un. Press, 2003.

²⁸⁰ Г. Фасо, 707.

За мултикултуралистичке теорије је карактеристично да се усредсређују на разматрање односа који се првенствено тичу индивидуалног и колективног идентитета појединаца и, с тим у вези, положаја најразличитијих социјалних група које своје особености све отвореније испољавају позивањем на не сасвим тачно утврђену „трећу“ или можда неку још новију генерацију људских слобода и права. До тога је дошло захваљујући утицају социјалне и политичке филозофије на Западу у којој су аутономија таквих група и право почели прво да се доводе у везу са новим тумачењима старијих учења о „сопству“ (*Identity and Conceptions of the Self*),²⁸¹ а затим и са потпуно новим учењима о колективном идентитету који се обично не изводи из индивидуалног идентитета и због тога смешта у шире моралне и политичке оквире. Захваљујући таквом приступу право је почело да се схвата као средство за регулисање односа не само широко схваћеног индивидуалног већ и колективног идентитета.²⁸²

Подлогу том индивидуалном и колективном идентитету представљају неолиберална учења о „неутралној држави“ и „политици разлике“. Она су тесно повезана са учењима о трајним, инхерентним, колективним („групно диференцираним“) правима која, једном када су призната, постају стечена. Према заговорницима таквог учења, то значи да се она више не смеју ограничавати или укидати.²⁸³

Посебан проблем представља решење односа задатака либералне државе и примене учења о колективним правима. Либерализам почива на слободи и индивидуализму, док то није случај са колективним правима која почивају на идеји једнакости и колективизму. Због тога се у мултикултуралистичким теоријама истиче да је „човек аутономно биће у односу на друге које не интересује никакво метафизички засновано право, већ само оно које му омогућава да се представи у

²⁸¹ Вид. J. Christman, *Autonomy and the Challenges to Liberalism*, 2005; C. Wolfe, *Natural Law Liberalism*, 2006.

²⁸² Вид. G. Dworkin, *The Theory and Practice of Autonomy*, Cambridge Un. Press, New York 1988.

²⁸³ Вид. R. Dahl, *Democracy and Its Critics*, New Haven–London 1989.

светлу својих суштинских индивидуалних расних, религијских, полних и других разлика. Те разлике се схватају као његов аутономни индивидуални или аутономни колективни идентитет“.²⁸⁴

Када се ради само о колективном идентитету, мултикултуралистичке теорије јасно разликују колективно (здружено) вршење индивидуалних права (нпр., права из рада у случају штрајка запослених или послодаваца у случају затварања предузећа) од вршења колективних права чији је правни титулар колективитет чију суштину као „аутохтоне популације“ чине особена обележја друштвених група заснованих на расном, полном, етничком, хомосексуалном итд. основу. Та колективна права се разликују од заједничких права удружених појединаца првенствено по томе што се сматра да су „дата“ као таква. Она не настају удруживањем појединаца већ постојањем односних колективитета којима се признаје „право на постојање и право на (унутрашње и спољашње) самоопредељење (самоодређење)“.²⁸⁵

Већина земаља и данас пробирљиво признаје право на постојање бројним аскриптивним групама. У још мањем броју земаља, иако се њихов број увећава, сматра се да та „вредност“ постаје правни основ за развитак „алтернативних уставних оквира“ захваљујући чему се „онима који поседују право на самоопредељење додељује аутономија у значајној мери“.²⁸⁶ Те групе такође имају право да се „изјасне какву државну заштиту желе, пошто држава претходно изрази свој став о том питању“.²⁸⁷ У том оквиру уочене су нове могућности за проширење мултикултурално схваћеног права на област колективног идентитета који већ сада припада области цивилног друштва.

Најпознатији представници таквог приступа људским слободама и правима су Чарлс Тејлор, који се сматра једним од родоначелника овог теоријски

²⁸⁴ Нав. према Д. Митровић, *Аутономно право*, Београд 2013, 141 и даље.

²⁸⁵ *Ibid.*, 142.

²⁸⁶ *Id.*, 143–144.

²⁸⁷ М. Вилеј, *Право и права човјека*, Загреб 2002, 116.

хетерогеног правца, Вил Кимлика (*Will Kymlicka*), Кристина Корзгард (*Christine Korsgaard*), Јан Браунли (*Ian Brownlie*) и Кристијан Томушат (*Christian Tomuschat*). Само, мултикултуралистички покушај готово нигде није успео упркос томе што су многа савремена друштва суштински мултикултурална. У појединим земљама он је сасвим напуштен, као нека врста неуспелог друштвеног експеримента са утопијским елементима.

Немачка канцеларка Ангела Меркел је пре неколико година јавно изјавила да је мултикултурализам пропао у Немачкој. Пропао је и претходни мултикултуралистички покушај у СФРЈ. Завршен је њеним распарчавањем и разарањем. Уместо тога, исте земље – колевке либерализма и индивидуализма, решење све чешће проналазе у давању предности колективном идентитету, националној сигурности и стварању „меке“ полицијске државе.

2. Правна држава и људска права у недавној и савременој пракси

Иако све речено изгледа као нешто већ добро познато, чак овештало, чињенице показују да није тако. Модерне демократије засноване на начелу правне државе и данас имају велике проблеме да што потпуније спроведу грађанска и политичка права у пракси, нарочито она права која су изван строге унутрашње надлежности државе. Та права „данас представљају питање од општег међународног интереса“.²⁸⁸

Стање са људским правима било је можда најтеже у Аустралији и Конгу почетком XX века. О судбини америчких Индијанаца у САД не треба посебно говорити. Из сасвим другачијих разлога постојали су велики проблеми са остваривањем људских права у некадашњим социјалистичким земљама. Њихово кршење је укључивало и пресељавање читавих народа из једног дела земље у други

²⁸⁸ Н. Бобио, 87.

део или у другу земљу. (То је сасвим супротно садашњој тзв. „емигрантској кризи“ са којом се суочава Европа, иако је суштина иста, као што је била и у доба тзв. „великих сеоба народа“.) Исто такво стање данас постоји у неким афричким једнопартијским државама или у јужноамеричким, блискоисточним и азијским диктатурама, у којима геноцид над етничким групама или целим становништвом није неуобичајен начин за решавање унутрашњих сукоба.

С друге стране, многе државе, поготово државе у Средњој и Источној Европи, кренуле су пре двадесетак и више година путем транзиције, тј. прилагођавања условима које на одлучујући начин одређује образац Европске уније. Каже се да то није био само пут транзиције у погледу својине, односно још једне приватизације руинираних привреда, већ и пут транзиције у погледу уношења (имплементације) грађанских и политичких права. Ипак, поучени рђавим искуствима, многи писци су транзицију почели да одређују као „легаллизовану пљачку“.

Када је реч о транзицији у погледу уношења грађанских и људских слобода и права, познато је (чак и у некадашњој СФРЈ) да су у земљама тзв. „реалног социјализма“, нарочито у доба тзв. „Хладног рата“, грађанска и политичка права сматрана остатком (рецидивом) „буржоаске прошлости“. Чак и када су се исте земље на међународном плану обавезале да ће унети у своје правне системе одредбе о основним грађанским и политичким правима, пре свега, у своје уставе и законе, то је на различите начине изигравано. Такво стање није унапређено у очекиваној мери ни када је транзициони процес званично завршен у већини таквих земаља. С друге стране, транзиција се и даље одвија у појединим земљама, као што је Република Србија или неке друге земље тзв. Западног Балкана. У тим земљама транзиција није завршена до краја ни у погледу нужних економских промена, а камоли да је окончана нужним уставно-политичким и правним променама. А управо су то промене без којих не може да се успостави савремена правна држава. Нарочито важно место припада уставно-правним променама, које пружају могућност за успостављање демократски легитимисане правне државе и владавине

права. Такав демократски легитимитет захтева постојање непосредног уставног одређења, и то много прецизније израженог него у претходним уставима земаља које су већ завршиле своју транзицију, као и непосредну уставну заштиту гарантованих слобода и права.

Реченом треба додати и следеће: иако се највећи број држава обавезао потписивањем Пакта о грађанским и људским правима да ће одредбе тог Пакта одмах да се унесу и поштују од тренутка његовог усвајања и ратификовања, као и да ће „да предузму кораке до максимума својих расположивих средстава“ како би коначно у своје националне правне системе унеле економска, социјална и културна права предвиђена у Пакту о економским, социјалним и културним правима,²⁸⁹ стварност је показала да се значење речи „одмах“ у неким земљама протегло све до данас. Изгледа да у државама Средње и Источне Европе и даље постоји „огроман потенцијал за масовна кршења људских права“.²⁹⁰

У чему се у поменутих земљама састоје тешкоће и препреке за обезбеђивање стварног вршења људских права и, на тај начин, за отварање пута ка успостављању демократије, правне државе и владавине права? Пре свега, према прихваћеном схватању, снаге које се на глобалном плану супротстављају демократији и људским правима јесу покрети који су историјски поражени падом комунизма и напуштањем теорије о тзв. „социјалистичким људским правима“. Та само делимично тачна чињеница је убрзо довела до бујања националистичких и, чак, шовинистичких режима у многим новонасталим државама. На пример, Фрањо Туђман је својевремено изјавио да Независна Држава Хрватска представља израз „вековне тежње хрватског народа за стварањем властите државе“. Изјава хрватског председника је нанела велику штету стању људских права, нарочито када је реч о људским правима Срба и других грађана Хрватске који не морају да деле такво у

²⁸⁹ Вид. чл. 2 Пакта о грађанским и политичким правима и чл. 2 Пакта о економским, социјалним и културним правима.

²⁹⁰ В. Димитријевић, *Неизвесност људских права на путу од самовлашћа ка демократији*, Сремски Карловци 1993, 16.

целости неутемељено мишљење.²⁹¹ У другим земљама ти покрети су прерастали у својеврсне „покрете беса“, који (обраћајући се масама увреженом марксистичком идеологијом) подсећају на доба тоталитаризма из средине прошлог века и представљају опасну претњу људским правима и правној држави (нешто старији примери су Тупамароси у Уругвају, Црвени Кмери у Кампуџији, али су нешто савременији примери скинхедса у Чешкој, Немачкој, Аустрији и другим земљама или нарастајући неонацистички и неофашистички покрети у истим и другим земљама Западне и Средње Европе). Исто тако, све је присутнија опасност од нараслог исламског фундаментализма за стање људских права будући да је то стање подржано скривеним или отвореним успостављањем политичких теократија у тим земљама на локалном, регионалном и глобалном плану, али и стратешким интересима и утицајима земаља Англо-саксонске алијансе као главним генераторима светске терористичке опасности коју на терену производи фанатизован људски отпад целог света. Најновији такав пример представља самопрокламована тзв. Исламска држава (Даеш), која није ни исламска ни држава.

Карактеристичан пример представља и дискриминација жена, присилно превођење у ислам или драконско кажњавање према шеријатском праву у све већем броју исламских земаља. На пример, Саудијска Арабија, теократска апсолутистичка монархија, и даље у кривичном праву примењује начело талиона „око за око, зуб за зуб“ (нпр., казну одсецања руке због крађе), што је иначе одавно забрањено и напуштено у савременим правима.²⁹² Она није једина таква земља, јер се њихов број шири јачањем утицаја милитантног исламизма. Такве мере кажњавања примењују се и на све иноверце (невернике, а пре свега хришћане), наспрам правоверних муслимана мушког пола. То се догађа хришћанима чак у тзв. „стомаку Европе“ (нпр., у муслиманском делу троентитетске Босне и Херцеговине, Рашкој области, на Космету или у Западној Македонији), према којима освежени и

²⁹¹ *Ibidem.*

²⁹² *Ibid.*, 42.

оснажени исламски фундаментализам такође испољава крајњу нетолеранцију у њиховој властитој постојбини и земљи. На жалост, велики потенцијал за кршење грађанских и људских слобода и права постоји и у водећим земљама Запада, у којима се посебно установљеним (специјалним) инструментима тежиште законодавне власти преноси на извршну власт која буја.²⁹³

Све су то велике тешкоће и препреке са којима се сучељавају модерна демократија и правна држава. Прелазак у демократију и постојање савремене правне државе, дакле, не може да се одвоји од постојања и напретка у области људских права. И обрнуто, без постојања гаранција за остваривање основних људских права, такво кретање ка демократији и правној држави може да доведе само до аутократских облика владања.²⁹⁴

Као што може да се примети, правна држава и људска права су од својих почетака до данас прешли огроман пут. То је пут од првобитног уверења у неотуђива природна људска права све до савремене универзализације људских права и схватања да је правна држава, тј. владавина права, саставни део међународног права, а можда и будућег глобалистички замишљеног светског права. Тај пут не доводи у сумњу чињеницу да сва питања савремених демократија, а посебно питање правне државе и владавине права као и питање поштовања људских права, вуку своје корене првенствено из сазнања о легитимистичкој вредности и премоћи пуне и праве грађанске демократије, а не демократије симулиране и подржаване најразличитијим симулакрумима.

Можда је идеја о природноправном и моралном пореклу основних људских права најјасније испољена када се њено уважавање, или неуважавање, процењује у

²⁹³ Изгледа да су у том смислу, као могуће решење, подстицајне речи Бенцамина Франклина (*Benjamin Franklin*) који поручује: „Нација састављена од добро обавештених људи који су учени да препознају и цене права која им је Бог дао не може бити поробљена“. Нав. према Р. де Рајтер, *Светско зло и беда*, Београд 2013, 144.

²⁹⁴ Вид. Ј. Мирић, *Демократија у посткомунистичким друштвима*, Загреб 1996.

односу на легитимност датог поретка.²⁹⁵ Као што је напад истицање вишег места и обавезаног карактера природноправних закона представљало покушај да се ваљаност позитивног права заснује на моралној исправности, на исти начин ново истицање вишег места и неприкосновености основних људских права представља покушај да се утврде мерила за исправност постојећег поретка, тј. за постојање владавине права и правне државе. У том смислу, сваки човек – самим тим што је члан људског рода – располаже извесним неотуђивим субјективним слободама и правима која су *conditio sine qua non* било ког друштва, насупротив самовољи, безакоњу и страховлади (ауторитарних и тоталитарних режима) у којима се људска права поништавају. Таква друштва једино не могу да укину у свести својих чланова жељу за преживљавањем, које је најдревније људско право.

Правна држава се данас доводи у везу искључиво са демократским порецима, чије се постојање подразумева. Правној држави је својствена и једна еманципаторска црта, како је поменуто. Та црта се последњих деценија овог века, нарочито када је подржана одговарајућим правно-политичким гаранцијама, доводи у везу са испуњавањем нужних материјалних, политичких и правних услова, а нарочито са постојањем и испуњавањем људских слобода и права. То је за последицу имало стварање нових или развијање постојећих правно-техничких установа, средстава и поступака, као и проширивање каталога (списка) грађанских и људских слобода и права. Можда је од свега најупечатљивији све развијенији систем ванправних јемстава за контролу и заштиту начела законитости и правне државе који омогућава њихово даље развијање и усавршавање. Њихово коришћење треба да почива на уверењу да у добро уређеном друштву треба да владају закони, а не људи. Где год су људи, једино исправни и добри закони могу да их учине слободним, макар у извесној мери.

Постоји још једна страна овог питања. Не односи се на аутократске режиме, ратове, револуције и све друге могуће врсте сукоба у којима долази до најгорих

²⁹⁵ Вид. Е. Блох, *Природно право и људско достојанство*, Београд 1977.

гажања грађанских и људских слобода и права, већ на нетолеранцију (нетрпељивост) којом се тихо („меко“) крше грађанске и људске слободе и права у време мира. То је могуће, јер се толеранција све чешће сматра неком врстом замене за људска права која су утемељена као паралелан, а често и као конкурентан појам грађанским правима.²⁹⁶ Али, за разлику од грађанских права, која појединцима гарантују тачно одређену заштиту од самовоље колектива или државе, људска права су безобална, како је поменуто. Исто се може рећи и за прешироко схваћену толеранцију.

Нарочито важно питање представља недоумица до када постоји толеранција (трпељивост), а од када почиње нетолеранција (нетрпељивост). На ту недоумицу о граници толеранције може се тако одговорити што ће се рећи да толеранција постоји само када је обострана. На жалост, толеранција није увек руководна идеја људи у опхођењу једних према другима. То потврђују бројни случајеви њеног изигравања, боље речено, њеног изопачавања коришћењем неконтролисаног насиља, злостављања или уништавања и убијања других људи због верских, политичких и других разлога. О тој страни нетолеранције подробно су писали Џон Лок, Шарл Монтескје, Имануел Кант, Бенжамен Констан (*Benjamin Constant*), Волтер и Џон Стјуарт Мил (*John Stuart Mill*).²⁹⁷ У савременој политичкој филозофији нарочита пажња се посвећује тзв. „позитивној толеранцији“ или „добронамерној отворености“. Када она изостане, „толеранција постаје исто што и неговање храбрости без примереног карактера и духа – једна етичка спекулација лишена искуства или активност која својим недопустивим обликом дискриминације, притисака или доминације угрожава важна и широко прихваћена

²⁹⁶ Вид. *Толеранција – сусрет разлика*, зборник радова, Београд 2002; Ђ. Шушњић, *Дијалог и толеранција*, Сремски Карловци 1994.

²⁹⁷ Џон Лок се у својим чувеним *Писмима о толеранцији* усредсређује на верску толеранцију, као и Шарл Монтеске у свом делу *О духу закона*. Нешто модерније либерално учење о толеранцији систематски је изложио Џон Стјуарт Мил у својим радовима (нарочито у његовом спису *О слободи*), Имануел Канта (нарочито у *Метафизици морала*), Бенжамен Констан у свом спису *О слободама старих у поређењу са слободама модерних народа* или Волтер у својој *Расправи о толеранцији*.

правила живота“.²⁹⁸ Најновије је залагање за тзв. „нову толеранцију“ у списима неких савремених екуменистички усмерених хришћанских теоретичара (К. Хама /*C. Hamma*/, Џ. Мекдавел /*J. MacDowell*/). Готово да је непотребно говорити о погубним последицама нетолеранције по остваривање грађанских и људских слобода и права.

Данас су карактеристични нови случајеви нетолеранције у којима су аскриптивне групе (одређене према раси, вери, националној припадности, полу, сексуалном опредељењу или хендикепу као основу) нетолерантне међусобно или према друштвеној већини.²⁹⁹

Очигледно, толеранција не може да буде безгранична и неисцрпна. Она има своје границе. Те границе представљају исто тако вредна права других. То је сасвим у духу Волтерове идеје да се сва мишљења могу изразити и показати, а да се при томе међу њима не успоставља никаква вредносна хијерархија, нити се о њима доноси суд. И данас треба имати на уму његову чувену реченицу из његове исто тако чувене *Расправе о толеранцији*: „Не слажем се са тим што говориш, али ћу до смрти бранити твоје право да то слободно кажеш“.³⁰⁰

²⁹⁸ Д. Митровић, „Диптих о људском достојанству и толеранцији“, *Журнал за криминалистику и право*, No. 1, Београд 2016, 34.

²⁹⁹ На пример, о толеранцији се расправља, хтели то или не, када се разматра веза слободе са моралношћу а за пример узима остваривање хомосексуалних слобода. Познато је учење лорда Девлина на ту тему, које Роналд Дворкин подробно обрађује у 10 делу (*Слобода и моралност*) своје књиге *Суштина индивидуалних права*. Може се запазити да ни лорд Девлин ни Роналд Дворкин нису решили тај проблем. Занемарила су да се све људске слободе и права најуспешније упражњавају када је њихово остваривање у складу са захтевима природе, а не људске самовоље. Р. Дворкин, *Суштина индивидуалних права*, 297–318.

³⁰⁰ Волтер, *Филозофски речник*, Београд 2011, 31.

Шеста глава
ПРИГОВОРИ И ИЗАЗОВИ
САВРЕМЕНОЈ ПРАВНОЈ ДРЖАВИ

Услови за постојање правне државе (Ј. Хабермас, Г. Радбрух). Друштвени услови: стабилност, хомогеност, ред и мир, јавно мњење, пресијске групе. Државно-организациони услови: демократија, подела власти, превласт законодавне власт, правно ограничена извршна власт, независно судство, ограничавање етатизма и развлашћивање бирократије (номократије). Правно-технички услови: јасни и прецизни правни прописи, написани једноставним и разумљивим језиком, а трајни и доступни заинтересованим субјектима итд. Традиционални приговори правној држави: формални приговор: логичка неконзистентност правне државе и проблем самообавезивања суверена (Г. Јелинек, Ф. Хајек), и садржински приговор: идејни и етички релативизам правне државе. Слагање етичко-природноправне стране државе са њеним позитивно-правном страном. Стари изазови правној држави: претерани нормативизам (панјуридизација, пролиферација, превелика покретљивост права итд.; нормативизам и номократија), угрожавање демократије и јачање извршне власти. Нови изазови правној држави: научни (Р. Поснер, Ф. д'Агостино), еколошки (Д. Хелд), технолошки, информатички (М. Меклаун), културни (С. Хантингтон, Ч. Тејлор, В. Кимлика, Џ. Раз) итд. Немоћ савремене правне државе и средства за њено додатно оспособљавање за решавање старих и нових изазова: подржавање демократских струја у друштву, економска помоћ, укидање протектираног положаја судства у корист законодавне власти, спречавање рефеудализације правног система који најмоћнијима обезбеђује феудалне привилегије у погледу одговорности за причињене штете природи и друштву и други подстицаји за развој правне државе.

1. Услови за постојање савремене правне државе

Друштвена упоришта правне државе састоје се у постојању променљивих друштвених услова и деловању различитих друштвених узрока. Њихов се утицај

најчешће испољава кроз одговарајуће обликовање и примену начела која правној држави прибављају толико неопходан динамизам. Очигледно је да карактер правне државе зависи од начина на који је друштво организовано, његових особености, начела, државних облика као и најразличитијих државно-организационих и правно-техничких средстава која се користе да би се обезбедило исправно функционисање и трајање правне државе. Херман Хелер нарочито истиче јасноћу у погледу социјалних, политичких и духовних основа правне државе као услов јер је увидео, као и Русо пре њега, да су све „европске диктатуре и њихове идеологије несумњиво сагласне једино у негацији правне државе“.³⁰¹ Због тога је потребно барем подсетити на бројне услове чија могућа синергија може да доведе до успешног функционисања правне државе. Они могу да се разврстају на друштвене, државно-организационе и правно-техничке услове.

Међу различитим друштвеним условима који утичу на правну државу, посебно место припада друштвеној стабилности, хомогености, реду, миру и правној свести.³⁰²

Друштвена стабилност представља један од најопштијих услова за нормално функционисање правне државе. На функционисање правне државе нарочито утичу континуитет друштвеног поретка, његово трајање и остваривање, традиција, васпитање, општи културни ниво грађана, степен изграђене моралне и правне свести итд. Због тога друштвена стабилност никад није идеална, већ релативна. Она се смењује са периодима друштвене нестабилности. Та релативистичка црта друштвену стабилност и нестабилност представља као појмове у постојаној али истанчаној равнотежи од које зависи хоће ли правна држава успешно да остварује своје задатке. Правна држава те своје задатке успешно може да остварује само у стабилним заједницама. Ипак, њен задатак није ништа мањи ни у временима заоштрених друштвених сукоба, када нарочито јасно могу да се запазе благодети које друштву прибавља успешно функционисање правне државе.

³⁰¹ Х. Хелер, 6.

³⁰² Вид. Р. Лукић, *Уставност и законитост у Југославији*, 68–74.

На друштвену стабилност и правну државу нарочито утиче политичка и државним и народним интересима ненаклоњена вештина управљача. Она лако доводи до друштвене нестабилности најширих размера, до угрожавања, па чак и до грубог гажења начела правне државе. Та (не)вештина има нарочито погубне последице када се угради у право које на тај начин и само постаје значајан извор разарања правне државе, владавине права и нормативног начела законитости. Због тога и данас треба подржати идеју Фридриха Хајека, који сматра да главни задатак политичара треба да буде да „пронађу мишљење које у демократији заступа већина људи, а не да дају нова мишљења која би могла да постану гледишта већине у далекој будућности“. У противном, друштво би убрзо прешло у стање „арбитрарне тираније“.³⁰³

Други друштвени услов представља друштвена хомогеност. Као и друштвена стабилност, и она утиче на постојаност правне државе. Док је хомогеност жељено друштвено стање у добро уређеној правној држави, дотле хомогенизација представља дуготрајан процес. Он је истинит само када до њега долази спонтано, обично заједничким дељењем добра и зла. За друштвену хомогеност су посебно значајни заједничка историја и традиција, етничке, верске, националне, културне и друге сродности. То показују да је друштвена хомогеност историјска творевина народа, док је друштвена стабилност творевина државе и њених грађана. Од садејства тих услова такође зависи да ли ће правна држава да успешно остварује своје задатке.

Друштвеној хомогености је супротна друштвена хетерогеност. Она долази до изражаја када над сродношћу или сличношћу надвладају „одбијајуће различитости“. У таквим ситуацијама, боље је да држава своју власт врши спречавајући дезинтеграцију, него да ствара услове за њено спонтано нестајање, до чега не мора да дође. Државна интервенција је оправдана и због тога што дезинтеграција не мора да буде плод објективних узрока и разлога, већ тежњи и

³⁰³ F. Hayek, *The Constitution of Liberty*, 122.

амбиција олигархија које се лажно представљају као аутентични тумачи интереса већине грађана или дела народа. На просторима сталног живљења српског народа такве намере су, на жалост, већ више пута успешно испробане и спроведене у дело (нпр., два пута пропали концепт југословенства).³⁰⁴ С друге стране, државна интервенција не треба да има за циљ укидање аутентичних одлика, већ само уклањање вештачких баријера законитом остваривању тих одлика. Због тога је циљ сваке нормалне правне државе интеграција а не доминација, владавина права а не самовоља.

И друштвени мир се често истиче као посебна вредност, вечити политичко-етички идеал људске заједнице или услов за функционисање правне државе, нарочито када су угрожени друштвена стабилност и друштвена хомогеност. Збиља, друштвени мир сам по себи има одређену вредност за остваривање правне државе. Он је готово идентичан са грађанским миром, који је могућ само у условима складне заједнице и правилно регулисаних унутрашњих односа. Он може да буде и резултат затишја због опште исцрпљености друштва сукобима, а не само резултат политике која располаже широким могућностима за примену државне силе.³⁰⁵ У оба случаја, друштвени мир омогућава држави да обавља своје задатке. Али, мир омогућава и нормално остваривање права. Он спречава поремећаје у функционисању и омогућава уредно и потпуно извршавање правних обавеза. У противном, дошло би до безвлашћа и анархије. И обрнуто, да би се мир у друштву изнова успоставио, довољно је да постоји „државна, контролисана и на праву заснована принуда која је у стању да спречи индивидуална и колективна насиља која немају оправдање у праву“.³⁰⁶ Иако државна принуда није пожељна, њена употреба је нужна и оправдана управо због остваривања вредности мира. Често је довољно да постоји само претња да ће бити употребљена сила како би се поредак нормално остваривао.

³⁰⁴ Вид. Д. Перић, *Црквено право*, 161–200.

³⁰⁵ Вид. Т. Хобс, 191; О. Нёффе, *Imanuel Kant. Zum ewigen Frieden*, Berlin 1995, 48, 67; Х. Келзен, *Опита теорија државе и права*, 71 и даље; А. Рос, *Право и правда*, Београд – Подгорица 1996, 83.

³⁰⁶ Г. Вукадиновић, II, 257.

Реченом треба додати да су миру супротни немири и рат. Због тога се каже да су право, правна држава и друштвена правда највеће добро мира.

На функционисање правне државе утиче, готово у истој мери, и друштвени ред. Будући да је реч о релативној друштвеној и правној вредности, ред се остварује само делимично. Он постоји када се понашање значајно за опстанак друштва врши „тачно по прописима који одређују надлежне субјекте, начин и време вршења односних радњи као и све друге важне чиниоце који имају за циљ успостављање реда“.³⁰⁷ На тај начин се добија један, унутар себе усаглашен друштвени и правни поредак. Будући да у њему свако има своје тачно одређено место, то се поретком одржавају и штите друштвени и правни ред. И сами појединци настоје да остваре што трајније и јасније одређен ред који омогућава планирање поступака и предвидљивост њихових последица, а не животарење од прилике до прилике.

Будући да ред у друштву ретко настаје спонтано, он се увек постиже уз извесну примену државне силе. Његово постојање показује да се правна држава остварује без озбиљних тешкоћа и застоја. То дозвољава да се закључи како је ред насилним средствима постигнут друштвени мир. Може се закључити и то да правна држава неко време може постојати и без реда, под условом да је тај прекид краткотрајан. Насупрот реду, неред у праву доводи до безакоња, а у друштву до безвлашћа.

На друштвени карактер правне државе утичу у променљивој мери друштвена и правна свест, као и одговарајућа друштвена и правна идеологија. Док друштвена свест настаје спонтано или свесно-плански, правна свест се већ одавно ствара искључиво свесно-плански. Њен је главни задатак да правно просвети грађане и упути их у смисао и корист од придржавања права. У томе помаже правна идеологија. Њен је главни задатак да убеди грађане да подрже важеће право. То се данас постиже разрађеном применом тзв. „социјалног инжењеринга“ који је у

³⁰⁷ Вид. Ђ. Тасић, „Проблеми законитости у правној држави“, *Летопис Матице Српске*, бр. 306 (2-3), Нови Сад 1929, 211.

првој половини XX века утемељио Едвард Бернејс (*Edward Bernays*), отац свих модерних „рибара људских душа“.³⁰⁸

Такође, на карактер правне државе утичу јавно мњење и различите интересне групе. Јавно мњење обично утиче на правну државу тако што истрајава на строгом примењивању начела законитости и правне државе или тако што захтева њихову еластичнију примену. Ту је реч о јавном сукобу идејних и етичких становишта грађана и државе. Утицај јавног мњења никад није дуготрајан, осим када његове ставове ствара и контролише држава или нека привилегована друштвена група или организација, мање-више повезана са државом. С друге стране, данас је све већи утицај тзв. „пресијских и интересних група“ (било да их право толерише, предвиђа или брани), пре свега захваљујући спровођењу техника друштвеног инжењеринга. Тај утицај је интересно заснован и промењив је. Интересантно је запазити да су пресијске или лоби-групе у сукобу са свима који не деле њихове интересе и надзоре, али тај интересни и етички сукоб обично није јаван већ скривен.

У Републици Србији још није донет закон о лобирању. Иако је таква пракса на Западу одавно прихваћена, код нас се и даље само разматра уплив и утицај таквих „лоби група“ на задатке правне државе.³⁰⁹ Њихов утицај не може да се

³⁰⁸ Едвард Бернејс, нећак Сигмунда Фројда (познат и као „Гебелс Запада“), био је мозак модерне америчке пропаганде. Сматра се оцем „јавних односа“. У својој чувеној књизи *Пропаганда* користио је учење Сигмунда Фројда како би манипулисао јавношћу коришћењем људске подсвести. Према њему, општа популација је предмет „инстинкта крда“. Нешто слично је заговарао и Фридрих Ниче. Због тога је потребно да „невидљива влада“ манипулише масама (њиховим организационим навикама и уверењима) како би се, наводно, обезбедио опстанак демократије. Створио је тзв. „конзумеризам“ заснован на култури у којој се купује из задовољства, а не због стварних потреба. То је искоришћено за промовисање тзв. „америчког начина живота“. Увршћен је у сто најутицајнијих личности Америке у XX веку. Вид. С. Лакић, „Контрола медија у функцији инжењеринга интелекта“, *www.ekonomija.ac.me*, 21. јул 2015. године.

³⁰⁹ Интересантан је налаз Роберта Дала (*Robert Dahl*) који је утврдио да на одлучивање у једном америчком граду, реч је о Њу Хејвну, утичу различите интересне групе. Будући да је такаво утицање

побије, као ни утицај проституције, али може да се покаже као погубан за идејну и етичку садржину правне државе, нарочито када није правно регулисан, што је код нас случај и са проституцијом. Саме лоби групе се могу сматрати производом друштвеног и политичког конзумеризма уздигнутог на највиши могући ниво. Не треба заборавити да је њихов утицај, чак и да је надахнут најбољим намерама, краткотрајан и недоследан. То је сасвим супротно правној држави која треба да је стална, дуговечна и доследна у једнакој примени права.

Правна држава захтева испуњавање и одговарајућих државно-организационих услова. Посебно место припада демократији, подели власти и функционалној организацији државне власти. Значај ових услова нарочито наглашавају савремени политичко-правни писци. Према њима, „најважније особине поретка са правном државом представљају законима (које је усвојио изабрани парламент) подређена влада, тј. извршна власт (успостављање владавине права); загарантована права појединцима на слободу говора и на одговарајући законски поступак; слобода окупљања и удруживања; као и правосудни систем са неопходном независношћу од законодавне и извршне власти, све како би могао да буде непристрасан чувар закона, грађанских и људских слобода и права“.³¹⁰

Очигледно, главно место припада треба да припада систему поделе власти, па тек затим демократији, људским слободама и правима. Упркос томе, сасвим је јасно да без демократије не може да постоји и функционише савремена правна држава. Без демократије нема ни одговарајућих средстава за контролу рада државних органа или друштвених организација. У ствари, правна држава је тек у демократији постала израз воље народа, оно „што народ одлучи“, уместо некадашњег „што владар одлучи“. У сваком случају, правна држава ће у

осуђено као непожељено, постављено је питање колико уопште друштвеним групама треба да буде дозвољено да износе своје проблеме надлежним телима која одлучују. Нав. према З. Јеж, 190.

³¹⁰ Нав. према Д. Битем, К. Бојл, *Увод у демократију*, Београд 1997, 12. Вид. З. Бугарски, *Проблеми демократије*, Нови Сад 1993; *О демократији*, зборник радова, Београд 1995.

демократији више да се поштује ако грађани мисле да законе намећу себи самима.³¹¹

Наведена парафраза познате изреке Марсилија Падованског (*Marsilius Padovanus*) дозвољава да се закључи како између успостављања демократије и успостављања правне државе не постоји аутоматизам. Уосталом, прво је настала либерална грађанска држава, па тек затим демократија у њој. Том чињеницом се може објаснити некадашње постојање и најновије упражњавање праксе бирократске правне државе. Али, није могуће постојање ни „чисто“ демократске правне државе, што значи да и садашњи најдемократскији пореци садрже неку, макар и најмању аутократску црту. Та аутократска црта се може препознати према врстама и опсегу ограничавања слобода и права којима располажу појединци. У аутократији слобода и права стварно припадају привилегованој мањини која једина располаже својствима субјекта права. Сви други чланови су у ствари субјекти обавеза (поданици), а неки пут само објекти права (робови). То важи и за савремене аутократске режиме у којима начела прокламоване правне државе ни у чему нису оспорена изузев у могућности да слобода и права буду редовно и регуларно упражњаване. У демократији је ситуација готово сасвим обрнута, чак у толикој мери да се савремена правна држава поистовећује једино са демократијом. Таквом схватању је допринело Русоово учење о народној суверености. Други разлог тиче се историјског следа догађаја и чињенице да је правна држава у многим земљама настала пре демократије, како је поменуто. Тај несклад је исправљен до те мере да се може устврдити како савремена правна држава може да се развија само у демократији. Али, није увек тако.

Што се тиче оквира унутар којих појединци могу да располажу слободама и правима, они су начелно одређени правилом да свако, располажући властитим слободама и правима, треба да води рачуна о истим таквим слободама и правима других. Дакле, разлика између демократије и аутократије своди се на то што су у

³¹¹ Љ. Тадић, 59.

демократији сви чланови под одређеним условима формално-правно изједначени као субјекти права и што су њихове слободе и права гарантовани, док то није случај у аутократији, у којој су чланови изједначени само у свом поданичком положају према власти.³¹² Упркос реченом, можда „најсмртоноснији непријатељ демократије није аутократија већ слобода пуштена с ланца“ (О. Х. Кан /*Otto Hermann Kahn*). То је због тога што демократија не трпи самовољу. И она је врста политичког поретка, али у највећој могућој мери прилагођена потребама већине а не мањине у друштвеној заједници. Због тога се често каже да је демократија боља од свих других рђавих облика. Изван конкуренције су меритократија као идеалан и политија као најбољи облик владања.

Правна државу није могуће замислити ни без поделе власти. Готово сви писци, почев од Лока и Монтескјеа, истицали су управо значај поделе власти за успостављање и функционисање правне државе. То се данас сматра стандардом или условом без кога се не може. Али, од разматрања значаја поделе власти за постојање правне државе треба разликовати конкретне облике поделе власти, што значи да политичка подела власти није иста са техничком поделом власти. Прва је успостављена да би се државна власт ограничила изнутра, а не само споља демократијом, а друга да би правна држава могла нормално да функционише. Уз то, потребно је да подела власти постоји и унутар сваког главног државног облика, што захтева правну расподелу стварне и месне надлежности између самих државних органа. Тек када је и на тај начин власт расподељена, може се сматрати да је државна власт ограничена изнутра, као и да ће због тога да поступа законито. Потребно је да буде обезбеђено и спровођење исправног демократског надзора и контроле над прописима и радњама. Тиме се ограничава и контролише влада у њеним принудним радњама, јер, само контролисана „влада може да се меша, да казни“.³¹³

³¹² Вид. Х. Келзен, *О суштини и вредностима демократије*, Београд 2005.

³¹³ Ф. А. Најек, 206.

Таква систематски посвећивана пажња ограничавању извршне и управне власти, као и обезбеђивању законитости рада државних органа у духу начела поделе власти, никако није случајна. Законодавна власт је по природи представничка и демократски изабрана власт. Као таква, она је репрезентативна, што управо није случај са извршном влашћу, која је оперативна и због тога снабдевена бројним пуномоћјима која може да злоупотреби. Да би се то спречило, потребно је да се извршна власт ограничи и стави под контролу која се неће исцрпсти применом правних санкција, него и спровођењем политичке одговорности према обавезаним органима и лицима.³¹⁴ С друге стране, судска власт, будући да првенствено решава спорове, нарочито мора да буде издвојена од законодавне и извршне власти. Она изнад свега мора да буде независна од свих, осим од правних правила којима је обавезана.³¹⁵ С друге стране, сасвим је јасно да правне државе нема без независног и самосталног судства потчињеног уставу, законима и другим прописима. О тој окосници правне државе Радбрух каже: „судијска независност је насушни хлеб, вода за пиће, ваздух за дисање сваког суда, права и правде, која се налази под сводом владавине права и правне државе“.³¹⁶ Произилази да је од свих власти једино судска власт најприближније подређена законима у изворном духу Платоновог учења изложеног у његовом спису *Закони*.

За исправно функционисање правне државе значајно је да су сузбијени претерани етатизам и бирократизам као поглед, оријентација и пракса. То је нарочито значајно због свемоћи савремених држава и издвајања професионалног управљачког слоја.³¹⁷ Посебну врсту бирократије представља новонастала номократија.

³¹⁴ F. A. Garner, 20–21.

³¹⁵ Р. Јеринг, *Циљ у праву*, II, Београд, 1984, 292, 382.

³¹⁶ Г. Радбрух, 293.

³¹⁷ Е. Денингер, „Границе и угрожавање правне државе“, у: *Правна држава - порекло и будућност једне идеје*, зборник радова, Београд 1991, 73–85.

Претерани етатизам и бирократизам државног апарата не сматрају само правну државу сметњом, него и демократију са начелом поделе власти. Али, ако су етатизам и бирократизам непожељне појаве, сама држава са својом функционално успостављеном бирократијом то није. Ниједна држава не може да постоји без бирократије, али је само у правно добро уређеној држави осујећено претерано мешање стручњачки састављених државних органа у друштвене послове и њихово изузимање из права. Уз то, потребно је да таква функционална бирократија прати потребе друштва и да се стално прилагођава и модернизује, што готово нигде није постигнуто у задовољавајућој мери. Такав списак жеља оспорава чињеница да то нигде није постигнуто, јер је неутажива жеља бирократа да заклоњени иза државе и њених прописа што детаљније контролишу људске животе.

Постоје и правно-технички услови. И они утичу на функционисање правне државе. У крајњем, своде се на добру правну технику приликом стварања и примене права.³¹⁸ Поред тога што правни прописи морају да буду јасни, прецизни и написани једноставним и разумљивим језиком, они морају исто тако да буду трајни и доступни заинтересованим субјектима права. Такође, њихов број мора да буде сведен на разумну меру. Прописи морају да се спроводе према законом прописаном поступку, на начин којим се не вређају лична права, људско достојанство и друге вредности.³¹⁹ Такво њихово спровођење данас се сматра посебном гаранцијом да ће право ефикасно да се примењује. Зашто то често није тако, не зависи само од доброг права и поуздане правне технике. Можда је одговор на то питање дао Густав Радбрух, који је истицао да „право мора да буде законито и утемељено на чињеницама, а не само на вредносним судовима који су лични. Чињенице које утемељују право морају исто тако да се установљавају лако и несумњиво. Позитивно право не сме лако и често да се мења“. Такође, „систем теже и противтеже, подела власти, као и спорост парламентарног апарата у наведеном смислу, представљају јемства правне сигурности и поузданости у поступку

³¹⁸ Вид. Р. Лукић, *Уставност и законитост у Југославији*, 74–90.

³¹⁹ Р. Лукић, *Методологија права*, Београд 1977, 221.

доношења и извршавања правних прописа... Само на тај начин може да се допринесе даљој професионализацији политичких и управних органа и учвршћивању постојећих субјективних права, која као темељ легитимне одбране грађанских интереса трају упркос промени прописа позитивног права и општих вредности садржаних у појму људских права и институцији правне државе³²⁰.

Наведени друштвени, државно-организациони и правно-технички услови, као што може да се примети, одлучујуће утичу на постојање и начин функционисања правне државе. Наиме, од друштвене стабилности или нестабилности, од хомогености или хетерогености, од друштвеног мира и реда или рата и нереда, од афирмативног или негаторског става грађана према праву, од демократије или аутократије, од поделе или јединства власти, од етатизма и бирократизма или рационалне државе са функционалном бирократијом, од добре или лоше правне технике, зависи каква ће правна држава да буде. У том смислу, сви поменути услови, узроци и средства утичу на идејни и етички смисао правне државе, тј. на то каква ће правна држава да буде као посебна врста правне организације.

2. Традиционални приговори правној држави

Разноврсност која се придаје правној држави и њен ништа мање драматичан „савремени развој“ нису могли да одстране два традиционална приговора која јој се могу упутити. Оба приговора доводе у питање основаност правне државе као идеје и етичке вредности. Реч је о формално-логичкој неконзистентности правне државе и њеном садржинском релативизму, као и о непоузданом слагању такве формалне са истом таквом садржинском страном праве државе.

Први традиционалан приговор правној држави је формалног карактера и односи се на логички несклад између прокламоване опште обавезности и правне

³²⁰ Нав.према Г. Радбрух, 94, 231.

обавезаности суверена. Поменути приговор важи и када се правна обавезаност оправдава слободом у стварању права, јер се и тада правна ограниченост неког творца права сучељава са правном неограниченошћу неког другог творца права или суверена као творца права. Тај проблем се политички и технички решава расподелом надлежности између органа-творца права.

Важнији је проблем правне обавезаности суверена, односно како суверен, који је по дефиницији правно неограничен а често и правно неодговоран, може да се доведе у везу са правном ограниченошћу воља и општом правном одговорношћу. Очигледно, више није могуће прихватити објашњење које се везује за анегдоту о Фридриху II и млинару из Сансузија.³²¹

Поменута анегдота је нагнала једног другог Фридриха, Фридриха Хајека, да закључи како је савремена идеја владавине права ушла у свакодневну употребу у Немачкој у првој половини XVIII века. У ствари, она је требало да посведочи како је већ у време Фридрих II постојала граница краљевској власти. Према Хајеку, таква власт у оно време „вероватно није постојала ни у једној другој земљи на Континенту, а сумњам да и данас постоји у водећим земљама демократије. Када би неко од данашњих архитеката политике рекао да му тако нешто смета, то би се вероватно уклонило, али у јавном интересу“.³²² Најинтересантније је да Хајек заслугу за овакав развој законитости приписује самом Фридриху II, који је себе описао као „првог слугу државе“.

Насупрот идеализованој слици законитости у Немачкој, Георг Јелинек износи у својој књизи *Управно право* да легенда о Фридриху II Великом и млинару из Сансузија „спада у у царство прича, и да су се фактички у неким другим случајевима спроводила тешка насиља над судовима“. Међутим, за Јелинека је

³²¹ Поменута анегдота састоји се у следећем: Фридриху II је сметала бука једне ветрењаче која се налазила у близини његове палате, а кварила му је и поглед на околину. После више безуспешних покушаја да је купи, власнику ветрењаче је запретио затвором, на шта му је овај одговорио: „Ми још увек у Пруској имамо судове правде“. Нав. према F. A. Garner, *Administrative Law*, 121.

³²² F. A. Hayek, 481.

ипак веома значајно да је апсолутистички владар, када се на неправилан начин мешао у рад судства, „барем осећао да ствар некако није у реду“.³²³ Према Јелинеку, идеја правне државе је формално сачувана чињеницом да суверен, стварајући право, и себе самог правно обавезује, па је, због тога, и он подређен праву. Суверен према томе није изнад права. То је било довољно да устврди како правна држава ипак постоји у наведеном смислу. Међутим, Јелинек ништа не говори о томе да ли је правотворац, тј. суверен, под правом и када без икаквог ауторитета изнад себе и страха од правне санкције доноси или мења већ створене прописе онако како то њему одговара. Очигледно, потребно је разликовати правно обавезивање грађана и њихових колективитета, па чак и правно обавезивање државних органа, од обавезивања суверена правом, који је највиши државни орган. Такво самообавезивање суверена није никакво истинито већ привидно правно обавезивање. Будући да не постоји правна одговорност суверена, он је у исто време суверена личност. Али, уместо правне, постоји политичка, етичка и нека друга одговорност суверена. Дакле, јасно је да се ту пре ради о политичком и етичком него о правном питању. Када се боље размисли, Јелинеков покушај са поменутом теоријом више истиче него што ублажава противуречност у формално-логичкој усаглашености и доследности појма правне државе.

Проблем самообавезивања суверена решила је пракса. Данас се сматра да овај приговор, тј. проблем, више није важан ни актуелан за демократску правну државу. Наиме, тамо где постоји подела власти и демократско друштво са легално изабраним органима власти, који су управо због тога легитимни, тешко да може бити места недоумици може ли суверена власт да се изузме из система правне државе и владавине права.

Други традиционалан приговор односи се на садржину правне државе која се често представља као оквир испуњен различитим садржајима. Та чињеница правну државу још једном приказује као „шупљу правну форму“.

³²³ И. Крбек, *Законитост управе*, 28.

Поменути садржински релативизам има два узрока. Први је резултат филозофско-теоријских покушаја да се правна држава на несумњив начин учврсти везивањем за одговарајуће етичке и друге вредности (слободу, правду, једнакост, људска права, итд.) које су у појединим временима сматране најважнијим или највишим.³²⁴ Невоља са одређивањем етичких вредности према универзалном моралном закону у наведеном смислу најчешће доводи до избора само једне вредности као најважније и највише, што није од велике помоћи када се ради о функционисању правне државе на дужи рок. Боље је изабрати више најважнијих вредности од којих се једна у неком периоду сматра најважнијом или највишом. Тиме се отвара простор за прилагођавање и преображавање правне државе датим друштвенијим условима. Такав приступ потврђују двовековне промене у правној држави. Други узрок је сасвим практичне природе. Он је резултат историјског искуства које познаје и бирократску правну државу, и демократску правну државу.

Наведени узроци који се односе на први приговор показују да у свакој правној држави постоје две њене стране: етичко-природноправна и позитивистичка. То дозвољава да се правна држава као етичка и природноправна вредност (каква треба да буде, *de lege ferenda*) разликује од позитивистичке правне државе (каква јесте, *de lege lata*). Подразумева се да између ових страна нужно мора да постоји склад јер у противном долази до извитоперавања и разарања правне државе. Пошто до тога збиља и долази, то Платонова замисао да људима треба да владају закони а не људи законима, изгледа значајнија по трајању те замисли. Може се запазити да правна држава има постојан садржај само као етичка и природноправна вредност, док је правном искуству ближа позитивистичка правна држава која има променљив садржај.

Наведена два традиционална приговора правној држави нису истог порекла. Први је последица човекове несавршености, а други несавршености људске заједнице. Њихово различито порекло не умањује умесност запажања која доводе у сумњу основаност супротне, афирмативно усмерене традиционалне аргументације

³²⁴ Х. Хелер, 15, 31.

која се користи када се говори у прилог правне државе без разматрања приговора упућених њеним слабијим идејним, етичким и правним странама.

У духу учињених приговора треба размотрити још две карактеристичне ситуације. Прва се односи на поменуто неслагање етичке и природноправне стране са позитивноправном страном правне државе. Такво неслагање унутар јединственог појма правне државе је неизбежно. На неки начин, оно је и пожељно, јер омогућава науци да упоређује *de lege ferenda* страну са *de lege lata* страном правне државе, а то значи да замишља, одређује и предлаже решења за побољшање и даље усавршавање правне државе.

Друга ситуација није неизбежна. Она може благовремено да се предвиди и спречи. Односи се само на позитивно-правну страну правне државе. До ње долази због превиђања правних и других правилности (законитости) које важе за нормално функционисање правне државе. Та страна омогућава да се одреди када је реч о коришћењу, а када о злоупотреби идеје и етичке вредности правне државе. Док је коришћење акт рационалне политичке воље и ствар добре правне технике, злоупотреба је акт самовоље, тј. незаконитог поступања. Али, и када нема злоупотребе, могу да се запазе друге врсте неслагања. До њих долази или на самом почетку, када се превиђа оно што никако не треба да се предвиди, или накнадно, када је због лоших правних решења нормално функционисање правне државе знатно отежано. О штетним последицама таквих неслагања не треба посебно говорити. Сасвим је довољно да се каже: што је таквих превида мање, држава има дужи век а народ срећнији живот.

Најзад, до неслагања облика и садржине правне државе долази у чисто правном и искуственом смислу. Реч је о слагању правних заповести са њиховим остваривањем у правној држави. Такво неслагање постоји у свим „нормалним“ правним државама, јер право не може потпуно да се примењује. Много је важније да то неслагање не прелази толерантну меру која раздваја ефикасну од неефикасне правне државе.

Због наведена два традиционална приговора, може се рећи да правна држава представља у исто време „не-правну државу“. То се лако може објаснити њеном логичком недоследношћу и садржинском релативношћу, као и честим неслагањима њене формалне са њеном садржинском страном.. Али, правна држава је то и због старих и нових „изазова“ који постојано угрожавају њену ефикасност и доводе у питање њено будуће постојање.

3. Стари и нови изазови савременој правној држави

Савремена правна држава се непрестано сучељава са различитим старим и новим изазовима: претераним нормативизмом, заласком демократије, изопачавањем система поделе власти и преношењем тежишта на извршну власт, развојем науке лишене етичности, захукталом технологијом која доноси профит повлашћеној мањини, загађивањем и уништавањем животне средине, информатичким изазовима виртуелног света или изазовима који гасе мултикултуралистичку идеју о људским слободама, правима или људској толеранцији.

Међу старим изазовима нарочито место припада претераном нормативизму, подржаном истим таквим претераним произвођењем прописа, што доводи до аномије права. Такав нормативизам је у блиској вези са програмским и идеолошким изазовима који се пресликавају у правна правила. Изразит пример представља Европска унија са својом армијом правника-номократа, иако је познато да што више има прописа то мање има права, правде и етике.

Постоји неколико карактеристичних облика претераног нормативизма. Сви су последица незауостављивог рада армије правника као припадника једног новог бирократизованог стручњачког слоја у постојаном успону.

Први облик је панјуридизација, тј. претерано проширивање области правног регулисања. Она се најлакше препознаје по намери да се све нормира (и што треба, и што не треба), постојању свести према којој је правно обавезно само оно што има

писани облик, али и по гломазном, скупом и неефикасном апарату који успорава и кочи нормално одвијање правног саобраћаја. Други облик је пролиферација, тј. умножавање (суперпроизвођење) прописа. Настаје када сваки виши правни пропис ствара властиту „породицу нижих прописа“. И пролиферација је опасан облик јер се њом „производи“ право које не може да се примени, које такорећи загушује само себе. Трећи облик је превелика покретљивост и променљивост правних прописа. Чињеница је да право мора да се мења, али то не треба чинити на неумерен начин, јер се тиме слабе квалитет, интензитет и обим његове примене. Свакако, право не сме брже да се мења од друштва и света. До истих последица доводи и претерана специјализација. Она се препознаје по склоности ка детаљизму, лошем језику и стилу, неодговарајућим конструкцијама и фразама, бирократском начину изражавања итд.³²⁵ Све је теже снаћи се у „океану прописа“ које производе неуморни правници намерни да потпуно одузму иницијативу људском роду.

Ево и једног супротног примера који такође показује немоћ садашње правне државе. Тиче се правних празнина које се попуњавају општим начелима уместо конкретним нормама. У ствари, то је пример колико је право немоћно пред свакодневним изазовима тржишне конкуренције усмерене ка безусловном стварању профита, дословно и по сваку цену. Реч је о томе да не могу бити сматране дозвољеним слободне радње угрожавања људи коришћењем атомске енергије, прислушкивањем, производњом неквалитетних производа, масовним приказивањем шунда, насиља, коцке или разврата због тога што оне нису изричито правно забрањене. Разлог за то је веома једноставан – правом није ни потребно уређивати или забрањивати оно што представља очигледно „патолошко друштвено и правно понашање“. Једноставно, подразумева се да су „такве самоочигледне ствари по својој природи апсолутно забрањене“.³²⁶ Ту није толико реч о одсуству норме која се односи на одређени случај, него о кршењу норме која одговара идеалу правде и етичком осећају барем за пристojност. У таквим случајевима,

³²⁵ М. Јовичић, *Закон и законитост*, Београд 1977, 277–278.

³²⁶ Д. Митровић, *Увод у право*, Београд 2015, 281.

„накнадна правна забрана јавља се као допуна природноправној и моралној забрани да се штеточински утиче на друштвену заједницу“.³²⁷ Ипак, правна држава често не реагује благовремено у таквим случајевима. Често није ни способна да делује благовремено. У таквим случајевима, државни органи обично реагују доношењем нових прописа којим попуњавају старе и стварају нове правне празнине. Можда је најбоље чуварима правне државе поверити потребну слободу да самостално и одмах, готово аутоматски, реагују на такве грубе и штетне насртаје на заједницу у границама законитости, уместо да их толеришу све док се не донесе пропис који се исто тако неће примењивати или ће постати застарео већ у тренутку свог доношења. Али, ко и од каквог карактерног састава треба да буду ти чувари у друштву у коме се данас учи да су све вредности релативне а понашања дозвољена?

Постоје изазови везани за демократију и поделу власти. Забринутост за судбину демократије нарочито увећавају оправдане стрепње од наглих промена које доносе нова открића и процеси у све више глобализованом свету. Они све више мењају суштину демократије и удаљавају је од народа и јавне сцене (драматично убрзање протока информација и новца која доводи до крађе демократије и права на самоодлучивање легитимних учесника, драстично растакање суштине демократског начина владавине које устоличава модерни тоталитаризам итд.). Наведени примери угрожавања, о којима је већ било речи, показују да демократија нема једнак третман чак ни у најразвијенијим либералним грађанским друштвима. Демократија нема увек ни исту садржину, због чега је чак и у либералним друштвима подложна променама које се не могу сматрати само њеним аберацијама.³²⁸ Упркос томе, за демократију се и даље каже да представља

³²⁷ *Ibidem.*

³²⁸ Д. Хелд, *Демократија и глобални поредак*, Београд 1997, 23, 223–234, 309–333. Вид. Д. Хелд, *Модел демократије*, Загреб 1990; И. Маус, *Аспекти народне суверености*, Београд 2001; Р. Дал, *Демократија и њени критичари*, Београд – Подгорица 2003.

„најбољи од свих лоших облика“ политичког поретка који се не поседује, већ заслужује. То је због тога што је демократија најближа слободи.

Слободу треба да обезбеди систем поделе власти који носиоце државне власти ограничава изнутра. Већ је у модерном добу настала потреба да се извршна власт истакне у корист управне, будући да се она највише развила у модерним државама. Сматра се да се њени „послови разликују како од редовних законодавних (доношење општих аката) и чисто управних послова (доношење управних аката, тј. појединачних аката којима се конкретизују диспозиције општих норми и извршавају материјални акти), тако и од судских послова (доношење појединачних аката којима се конкретизују санкције општих норми)“.³²⁹ Невоља са потпуним издвајањем извршне власти од управне, за шта се одавно залажу Ото Мајер, Морис Орију (*Maurice Hauriou*) и други, састоји се у томе што би „једном издвојена извршна власт убрзо постала способна да себи подреди друге главне врсте власти чинећи управну власт споредном, а законодавну и судску покорним“.³³⁰ На ту чињеницу указују Херман Хелер, Ингеборг Маус (*Ingeborg Maus*) и други савремени писци, говорећи да такви нелегитимни и нелегални процеси премештања власти воде ка новом тоталитаризму. На жалост, средиште државне власти се управо данас нагло помера у корист извршне власти.

Важно место припада и потпуно новим научним, технолошким, еколошким, информатичким и културним изазовима. Откривање и усавршавање нуклеарног, биолошког, хемијског оружја, генетског инжењеринга и сличних научних достигнућа поново отварају Пандорину кутију која је изван домашаја правне државе.³³¹

Упркос тврдњама да је наука основни покретач развоја друштва, познато стање савремене науке показује да она први пут у запамћеној историји човечанство може да збрише са лица планете. Карактеристичан је пример нуклеарног

³²⁹ Нав. према Д. Митровић, *Теорија државе и права*, 115.

³³⁰ *Ibid.*, 116.

³³¹ Вид. R. Posner, *Risk and Response*, Oxford Un. Press, 2004.

наоружања које од 1945. године (бацања нуклеарних бомби на Хирошиму и Нагасаки у Јапану) свет држи у непрестаном страху од нуклеарног холокауста. Опасност је додатно повећана илегалном трговином која је већ омогућила државама недемократског и привидно лаичког или очигледно теократског усмерења да се домогну нуклеарног наоружања.³³² Опасност расте до неслућених размера када се помисли на нуклеарно наоружање кога могу да се дочепују садашње терористичке државе и организације (најновији познати покушај је инфилтрација терориста-самоубица у нуклеарно постројење у граду Шарлроа у Белгији). На жалост, напори да се спречи или барем умањи опасност од нуклеарног уништења дела или целе планете нису дали очекиване резултате упркос бројним међународним документима усвојеним протеклих деценија. На пример, тек је 1996. године у Уједињеним нацијама потписан Уговор о свеобухватној забрани нуклеарних проба, али се на његову ратификацију од свих страна потписница још чека. У исто време, друге земље које нису потписале уговор и даље врше нуклеарне пробе не базирајући се на протесте међународне заједнице.

Треба поменути и „мирнодопско трајно уништавање“ људског здравља и животне средине нуклеарним загађењем. На пример, још нису познате све последице хаварије на четвртом реактору нуклеарне електране у Чернобиљу 1986. године, а још мање су познате углавном прећутане последице најновије нуклеарне хаварије на три реактора нуклеарне електране у Фукушими 2011. године.³³³ Испуштање флуора и других сличних гасова такође доприноси ширењу озонске рупе изнад Арктика и Антарктика. Њена штетна дејства се осећају на читавој планети и показују се као још једна универзална претња човечанству. Ништа мању опасност представља неодговорно и нестручно одлагање радиоактивног отпада и

³³² Вид. В. М. Jenkins, *Will Terrorists Go Nuclear?*, New York 2008.

³³³ Откривено је и објављено у медијима да је након недељу дана на западним обалама САД забележена нагло повећана радиоактивност због катастрофе у нуклеарној електрани Фукушими, а још недељу дана касније исте последице су примећене на западним обалама Скандинавије.

отрова по скривеним местима (обично бившим рудницима), често у близини градова и насеља.³³⁴

Можда је још већа надолазећа опасност од генетског инжењеринга и коришћења биотехнологија које се баве комбиновањем ланаца ДНК различитих организама у медицинске, пољопривредне и индустријске сврхе. У свету је познато такво глобално деловање мултинационалне компаније Монсанто (*Monsanto*), па и у Србији, које је доказано штетно по здравље људи и развој природног биодиверзитета. Та нова опасност се експоненцијално увећава злоупотребима вакцина или извођењем генетских експеримената сумњиве етичке вредности (нпр., експерименти са хуманим вирусима данашњице који се из лабораторија шире до пандемијских размера, замена генотипа појединца због бирања фенотипа новорођенчета у случају наследних болести, клонирање биљака, животиња, стварања људи укрштањем три или више ДНК ланаца људског, животињског или биљног порекла итд.). Познато је и штеточинско глобално деловање мултинационалне компаније Новартис (*Novartis*) са њеним вакцинама и лековима који подстичу настанак других болести код вакцинисаних и лечених. Ипак, највећу непосредну опасност представља биотероризам који обухвата свакодневну употребу и ширење биолошких и хемијских агенаса у ваздуху (*chemtrails*), води, храни итд. из војних, политичких, религиозних, здравствених или других етички и правно сумњивих разлога. Како би се такво бесомучно загађивање и тровање

³³⁴ Највеће складиште нуклеарног отпада у Европи налази се у Институту Винча, покрај Београда, и то упркос постојању ЈП Нуклерни објекти Србије. Према најновијим извештајима, у Србији се чак не зна тачно ни где је све одлаган радиоактивни отпад протеклих деценија, због чега се данас Србија сматра трећом земљом у Европи по загађености управо том смртоносном врстом отпада. Није ни чудо што по броју становника од карцинома Србија заузима слично неславно место у Европи и свету. У тој жалосној чињеници Немачка и још неколико земаља пронашле су додатни разлог да свој радиоактивни отпад преместе у више сиромашних земаља Западног Балкана, желећи да их претворе у депоније свог нуклеарног отпада. Вид. више тематски сличних чланака на www.bastabalkana.com.

планете зауставило, угледни писци предлажу оснивање „научног суда“ (Р. Поснер), појачавање међународне полицијске сарадње итд.³³⁵

Будући да злоупотреба значи потпуно одсуство професионалне етике, боље речено лишеност сваке етичности, а тиме и људскости, ту празнину покушава барем делимично да надокнади биоетика са изведеном биојурискимом.³³⁶

Биоетика се може одредити пре као „скуп вишедисциплинарних истраживања, расправа и поступака“ који имају за циљ „објашњавање или решавање питања етичког карактера“ насталих применом технолошких иновација, него као некаква нова етика или културни покрет. Она разматра питања: „Када почиње живот?, Када и до када се може говорити о ‚личности‘ или о ‚људском животу‘?, Колику аутономију има појединац у одређивању сопственог живота и смрти?, Када наставити одржавање живота, а када га прекинути?, Када треба штитити мајку, када фетус или, чак, ембрион у епрувети?, Где су границе лечења и које су границе хуманог и нехуманог експериментисања?“³³⁷

Одговоре на та питања не само етичког већ правног карактера изложио је Франческо д’Агостино (*Francesco D’Agostino*). Он је критиковао распарчавање човека које је у науци укинуло његово суштинско језгро (претворивши га у „сплет феномена“ и „биће с ону страну појаве“), док је у праву проналазио решење за једно „релационо људско искуство, систем одбране неотуђивих прерогатива особе

³³⁵ Д. Аврамовић, *Савремена правна држава – правнотеоријски аспекти*, докторски рад, Нови Сад 2011, 96.

³³⁶ Израз „биоетика“ („етика живота“ или „етика свега живог“) први пут је употребио 1971. године Американац Ван Ранселер Потер (*Van Ransselaer Potter*) у својој књизи *Биоетика. Мост ка будућности*, подразумевајући под њом науку која има за циљ побољшање квалитета живота. Оснивачем и најпознатијим представником биојуристичког етичког учења (биојуристике) сматра се Франческо Д’Агостино који је имао за циљ да својим учењем одреди границе слободе човека да се меша у процесе живота. Вид. А. Човић, *Етика и биоетика. Размишљања на прагу биоетичке епохе*, Загреб 2004.

³³⁷ Нав. Према Г. Фасо, 705. Вид. З. Бошковић, *Медицина и право*, Загреб 2007.

у њеној реалности субјекта у односу“.³³⁸ Те неутуђиве прерогативе према Д’Агостину почивају на четири главна биоетичка начела: одбрани неповредивости живота, слободи пацијента на избор и моралне одговорности лекара, целовитости троједног – „тело-психа-дух“ и друштвености и помоћи.³³⁹

Али, не постоје само изазови везани за непосредну угроженост личне егзистенције појединаца и њиховог људског здравља. Све је учесталије загађивање и уништавање човекове животне средине. Реч је о еколошким изазовима упућеним целокупном човечанству. Може се рећи да у запамћеној историји људског рода никад није дошло до таквог свеобухватног загађења планете. Због економске добити, привредног раста и немилосрдне трке за профитом коју пропагира неолиберализам, животна средина постаје све угроженија а тиме и опаснија за људско здравље и живот.³⁴⁰

Сразмерно са порастом општег загађења убрзано нарастају еколошки изазови правној држави. Нарочиту опасност представља чињеница да загађење не познаје државне границе и да се неконтролисано шири. Посебан еколошки изазов представља свеопште загађење радиоактивним отпаcima у најширем смислу (нуклеарне електране, експерименти и хаварије, складиштење или неконтролисано одбацивање радиоактивног и хемијског отпада, ратови у којима се користи радиоактивна муниција итд.). Тзв. анти-нуклеарни покрети и нарасла свест становништва о апокалиптичној опасности још нису натерали светске патократе да

³³⁸ Г. Фасо, 706.

³³⁹ *Ibidem*, 706. Према Д’Агостину, прво је начело одбране физичког живота које санкционише његову неповредивост (будући да је телесни живот „темељна вредност личности“). На њега се надовезује начело слободе и одговорности које подразумева да се болесник третира као личност, али и моралну одговорност лекара да одбије све морално неприхватљиве захтеве (нпр., проблем еутаназије). Треће је начело целовитости које дозвољава да се интервенише у физички живот особа ако је то збиља нужно за спасавање целине „тело-психа-дух“. Најзад, четврто је начело друштвености и помоћи које сваког појединца обавезује да живи учествујући у остваривању живота других.

³⁴⁰ И. Маус, 99–100.

закључају Пандорину нуклеарну и хемијску кутију: на пример, да престану да засипају свет слабо обогаћеним уранијумом. Али, патократе су веома забринуте због штетности пушења по здравље грађана, због чега је оно у развијеним и другим сличним земљама готово потпуно забрањено.

Такође, у пуном је замаху развој јефтине индустријске производње засноване на коришћењу застарелих и прљавих технолошких поступака без икаквог вођења рачуна о спровођењу нужних еколошких стандарда. Већ скоро једну деценију се над простором од Шангаја у Кини до турске границе надвија облак штетних гасова (тзв. „кинески отровни облак“) насталих прекомерним радом прљавих индустрија.

Не престане ли се са таквим безобзирним понашањем и јурњавом за профитом по сваку цену, могу се остварити катастрофична предвиђања Ричарда Поснера. Тај сценарио се одвија на следећи начин: „континуирано коришћење бензина и других фосилних горива... изазива нагли пораст глобалне температуре и нестанак шума у Амазонији. То изазива избацивање угљен-диоксида у атмосферу, која спречава хлађење земљине површине. Високе температуре које изазива концентрација тих гасова у атмосфери доводе до топљења леда на Гренланду и Антарктику и подижу ниво океана тако да се приобална подручја широм света поплављују и топе, најпре на Аљасци и у Сибиру... Европска пољопривреда је разорена... Висока температура изазива повећану количину водене паре у атмосфери. Повећава се количина облака који спречавају продор сунца... Температуре на површини почињу да опадају, а падавине све више добијају облик снега уместо кише изазивајући даљи пад површинских температура. Спирала светске температуре се обрће и завршава са „земљом грудвом“ јер је цела планета покривена танким слојем леда, уз ерупције појединих вулкана“.³⁴¹

Очигледно, реч је о јединственом глобалном еколошком проблему, а можда и о „три главна глобална еколошка проблема“ које један други писац, Дејвид Хелд

³⁴¹ Нав. према R. Posner, „Security versus Civil Liberties“, 4–5.

(David Held), набраја у свом учењу.³⁴² Први се тиче основних елемената екосистема (нпр., глобалног загревања или оштећења озонског омотача). Други је везан за демографски раст, исцрпљивање природних ресурса, сиромашење биодиверзитета и нестанка бројних врста биљака и животиња. Трећи се тиче прекограничних загађења, киселих, радиоактивних и ко зна чиме обојених киша, загађења река, мора, океана итд.

Сва три проблема садржана су у наведеном катастрофичном предвиђању Ричарда Поснера које јасно показује да је планета Земља једна, али да данашњи свет то није. Та важна мисао записана је у документу „Наша заједничка судбина“ Светске комисије за заштиту животне средине и развој. У њему се заговара стварање и спровођење одговорног економског понашања које је уравнотежено са еколошким системом, подржано стварањем унификованих прописа и стандарда за заштиту животне средине који ће обезбедити да се „природни капитал планете“ не замени „економским капиталом светске елите“ (нпр., споразум у Кјоту из 1997. године, Зелена дипломатска мрежа итд.).

За правну државу ништа мање нису опасни ни технолошки изазови, јер се савремене технологије сматрају високо ризичним за људско здравље. Оне су и високо антиеколошке. Њихова неконтролисана примена доводи до убрзаног уништавања природних и људских ресурса, све због већег профита. Многе ствари већ су заједничке: изумирање шума, река, мора, бројних животињских врста (сиромашење биодиверзитета), уништавање земљишта, воде, ваздуха итд. – речју, свеопште загађење и затирање живота на планети. Тај проблем се данас решава тако што се из богатијих и еколошки загађенијих земаља, легално и илегално, пребацују у сиромашније и еколошки још загађене земље прљаве технологије и отпаци који их постепено претварају у депоније богатих земаља. Очигледно је да и у овом случају постоје два мерила: правна држава важи само за богате и развијене земље, али не и за сиромашне и земље у развоју.

³⁴² Нав. према Ј. А. Шолте, *Глобализација*, Подгорица 2009, 288.

Може се говорити и о новим информатичким изазовима са којима се сучељава савремена правна држава. Као сведоци информатичке револуције која планету претвара у „глобално село“ (израз који је средином прошлог века сковао М. Меклаун /*Marshall McLuhan*/) савремена друштва постају све свеснија да информатичке технологије пружају невероватне могућности за даљи убрзани развој у истој мери као и за њене многобројне злоупотребе. Најопаснији облици злоупотребе су високотехнолошки криминал и тероризам. Под тим изразима се мисли на употребу Интернета у криминалним или терористичким активностима изазваним политичким, религијским, идеолошким или неким другим побудама („црно тржиште /*black market*/ на мрачном вебу /*dark web*/ који је део дубоког веба /*deep web*/“). Ништа мање није опасна ни злоупотреба Интернета од стране државних органа због надзора и контроле грађана и њихових удружења (безбројне камере по улицама, трговима, канцеларијама, двориштима, кућама итд. постају свакодневица са којом се већина по своју безбедност заплашених грађана олако мири). То се најчешће правда безбедносним разлозима, упркос томе што је граница између употребе и злоупотребе овлашћења за располагање информатичким средствима за контролу и надзор грађана готово невидљива, док је опасност од тако прикупљених података за слободу грађана већа од користи њихове могуће повећане сигурности. Суштина је у следећем: држава је главни гарант безбедности друштва, а не њени грађани, иако је управо реч о безбедности грађана а не државе, која се, узгред, обезбеђује и од својих грађана.

Очигледан пример злоупотребе таквих овлашћења представља намера светских патократа широм света да „чипују“ целокупно становништво. Будући да наилазе на отпор, прибегавају свим могућим обманама о његовој корисности (олакшан пословни саобраћај због лакше идентификације или лак увид где се сваког тренутка налази дете када није са родитељима, нарочито ако се изгуби или буде отето) или директним уценама (нпр., запослених у државним органима и предузећима којима се прети губитком посла у случају одбијања уграђивања чипа у тело). Нико не говори о скривеним могућностима које такав план пружа властима

за успостављање потпуне и апсолутне контроле над животима и душама својих грађана. Америчка влада је пре три године донела одлуку да целокупно становништво САД буде чиповано до 2018. године. Спремају се Шведска, Норвешка и друге земље Европске уније. Изгледа да је Орвелов „Велики брат“ одавно стигао, само није нашао за потребно да о свом доласку обавести грађане. Због таквог уплива, приватност постаје све више привилегија малобројне елите.³⁴³

Најзад, може се говорити и о ништа мање важним културним изазовима. Најновији су везани за процесе културне глобализације која није ништа друго до наставак политичке и економске глобализације („американизације“) света. Слична ситуација постоји и са владавином права и људским правима: „Када се настоји да се негде унапреди владавина права, свако ће помињати реченице о неопходности културолошке промене свести“.³⁴⁴

Том страном савремене културне глобализације бавио се Семјуел Хантингтон (*Samuel Huntington*), творац изазовне варијанте теорије силе која постанак и карактер државе објашњава сукобом различитих друштава, тј. цивилизација.³⁴⁵ Полазећи од предности културних и цивилизацијских граница над политичким и економским, Хантингтон је истакао мултицивилизацијску страну света. Будући да цивилизација представља највиши степен културног идентитета неког народа, он је даље развио тезу о сукобу цивилизација изазваним културнима а не политичким и економским узроцима. Такође, критиковао је западњачке идеје о „универзалној цивилизацији“ и „универзалној култури“, супротстављајући им као одговор „глобалну мултикултуралност“.³⁴⁶

Залагање за културни релативизам и плурализам, тј. глобални мултикултурализам, такође је карактеристично за мултикултуралистички правац у

³⁴³ Вид. Р. де Рајтер, 490–494, као и историјски интервју Арона Русоа о глобализацији света на било којој страници интернета.

³⁴⁴ R. Faupel, „The Rule of Law“, *Страни правни живот*, бр. 2, Београд 2009, 24.

³⁴⁵ С. П. Хантингтон, *Сукоб цивилизација*, Београд – Подгорица – Бања Лука 2000, 63, 111.

³⁴⁶ *Ibid.*, 230 и 355.

правној теорији и јуриспруденцији. Најпознатији представници тог правца су поменути Чарлс Тејлор и Вил Кимлика.³⁴⁷ Први решење проналази у децентрализацији држава јер је већина држава данас мултикултурална, док други решење проналазе у осећању особених идентитета којима се треба прилагодити. Та Кимликина идеја показује одуство симпатија према космополитској држави и склоност ка очувању националних држава.

Треба поменути и Џозефа Раза, који се у свом учењу противи неутрализму традиције либералне државе и залаже за афирмисање тзв. „мултикултуралног либерализма“. Раз мултикултурни либерализам одређује као „нормативни пропис“ који „оправдава унапређење, охрабрује напредак културних мањина и захтева поштовање њиховог идентитета“.³⁴⁸ Он се заснива на вредностима „идеје слободе“ (по којој „слобода и развој појединаца зависе од њихове пуне и слободне припадности културној, животној и поштованој групи“) и „идеје плурализма вредности“ (која се састоји „у признавању вредности различитих култура насталих по ма каквом основу, макар оне биле међусобно несагласне“).³⁴⁹

Данас је либерализам толерантан углавном према традиционалним културним и религиским заједницама чије су главне вредности такође либералне или заједницама које су „добровољно“ прихватиле либералне вредности и тако саме постале либералне у наведеном смислу.³⁵⁰ Очигледно, ради се о културном глобализму империјалног типа. Њему се супротставља глобални мултикултурализам који је оправдан увек када се ради о односима између различитих нација. Између таквог културног универзализма и глобалног мултикултурализма, очигледно, предност треба дати овом другом. Нарочито треба подржати ону његову варијанту која не негира постојање националних правних

³⁴⁷ Вид. Ч. Тејлор, *Призивање грађанског друштва*, Београд 2000; В. Кимлика, *Мултикултурално грађанство. Либерална теорија мањинских права*, Нови Сад 2002.

³⁴⁸ Ц. Раз, 156 и даље.

³⁴⁹ Нав. према Д. Митровић, *Теорија државе и права*, 340. Вид. Г. Фасо, 710 и даље.

³⁵⁰ Д. Аврамовић, *Савремена правна држава*, 109.

држава. То се може изразити следећим речима: „Ми ћемо бити модерни, али нећемо бити Ви“.³⁵¹ Тиме се прихвата оно што данашњи културни глобализам оспорава. Очигледно је да се решење налази у дијалогу култура уместо у њиховој асимилацији и тежњи за успостављањем културног универзализма западњачког типа. Том дијалогу може да помогне функционална демократска правна држава.³⁵²

На крају, нужно се поставља питање: да ли правна држава може да одговори свим наведеним старим и новим изазовима? Сигурно је да она то у овом тренутку само привидно може. А можда јој се и не дозвољава. Показује се да сучељена са новим изазовима савремена правна држава почива на поставкама које више не може да гарантује и оствари као некад што је могла. Одлуке научне, техничке и економске политике све чешће се налазе „с оне стране демократске сагласности“.³⁵³ Та чињеница ствара тзв. „ризично друштво“.³⁵⁴ Можда још боље и тачније рећи: „несазнатљивост“ и „немогућност одговорности“ за последице и „немогућност одлучивања“ о техничком напретку удружују се у „ничiju владавину“ ризичног друштва.³⁵⁵ Ново је само то што се, сучељена са „новим“ изазовима, идеја и вредности правне државе не одбацују аутоматски, већ изигравају и злоупотребљавају. Изгледа да ни други нови изазови неће убудуће ићи у прилог правној држави.

Због наведених приговора, старих и нових изазова, правна држава треба првенствено да се схвати као драгоцен покушај да се друштвеним сукобима да потребан легитиман и легалан облик, како би сукоби могли мирно и без великих друштвених потреса да се решавају. У немогућности да се таквом циљу удовољи налазе се разлози за осипање и разарање правне државе, нарочито њене етичке и природно-правне стране. Шта више, ту се скривају разлози како за еволуцију од

³⁵¹ С. Хантингтон, 111.

³⁵² Вид. М. Цирн, *Управљање са оне стране националне државе*, Београд 2003.

³⁵³ И. Маус, 91.

³⁵⁴ У. Бек, *Ризично друштво. У сусрет новој модерни*, Београд 2001, 162.

³⁵⁵ *Ibid.*, 163.

државе са законима до правне државе тако и за деволуцију од правне државе до државе са законима. Ипак, то не значи да хуманистичку идеју правне државе треба одбацити пошто је одиграла изузетну улогу у преобликовању колективне свести, популарисању и правном утврђивању вредности које су блиске идеји слободе и правде. Уместо разарања и напуштања, циљ би требало да буде даље истрајно прилагођавање и усавршавање правне државе. А то значи да правна држава треба да се оспособи за решавање нових изазова додатном подршком и успостављањем нових демократских механизма. То је могуће постићи „подржавањем демократских струја“ у друштву, „економском помоћи“, укидањем претежираног положаја судства у корист законодавне власти, спречавањем „рефеудализације правног система“ који најмоћнијима обезбеђује феудалне привилегије у погледу одговорности за причињене штете природи и друштву и другим „подстицајима за развој правне државе“.³⁵⁶

³⁵⁶ Д. Аврамовић, 96, 105.

Седма глава

СТВАРАЊЕ ДРЖАВЕ НАЦИОНАЛНЕ СИГУРНОСТИ

Механизми и обрасци заштите државе: римска диктатура, француска установа опсадног стања, англо-саксонска (енглеска) установа унутрашњег ратног стања и америчка установа ванредних уставних овлашћења. Стање државне нужде или ванредно стање може да се уведе само у савременим демократским правним државама са владавином права, пошто у онима које то нису постоји перманентно ванредно стање као њихово редовно стање. Држава националне сигурности није створена да би била укинута по престанку потребе за ванредним стањем. Важно је да се ту стање непрекидне и недогледне угрожености (нпр., због терористичке опасности) користи за укидање правне државе и успостављање државе националне сигурности која такође треба непрекидно и недогледно да постоји. Држава националне сигурности је недемократска држава која не одбацује формалну страну правне државе или владавине права. Она представља образац правне организације државе са великим дискреционим и другим овлашћењима извршне власти, а не нову врсту правне државе. Њена овлашћења подсећају на полицијску државу из доба просвећеног апсолутизма у Европи. Примери злоупотребе ванредног стања. У држави националне сигурности вредности индивидуалних грађанских и људских слобода и права потиснуте су у корист вредности колективне безбедности. Грађанске и људске слободе и права су како-тако правно одређене, али безбедност није. Примери Велике Британије, Француске и САД. Предвиђање О. Хакслија.

Механизми заштите којима располаже савремена правна држава не могу увек да одговоре на изазове везане за настанак изузетних ситуација у друштву којима се угрожава опстанак државе. У таквим случајевима држава проглашава ванредно стање.³⁵⁷ Оно траје све док не прође или се не отклони опасност. Али, када је опасност такве врсте да може да потраје неограничено дуго, какав је

³⁵⁷ Вид. С. Чиплић, *Држава у ванредним приликама*, Нови Сад 1992.

најновији случај са тероризмом, тада се продужава трајање ванредног стања, држава функционише према обрасцу предвиђеном за ванредне ситуације, нагло јача превласт извршне власти, ограничавају се грађанске и људске слободе и права итд. Када се то догоди, тада се могу поставити два важна питања: да ли је правна држава само привремено суспендована због спаса државе и да ли је њена суспензија искоришћена за успостављање држава националне сигурности?

1. Правна држава и стање државне нужде

Држава постоји због нормалног функционисања поретка. Њен је задатак да одржава законитост и владавину права допуњене начелом државног разлога којим се строгост правних прописа ублажава или поопштава. Али, може да дође и до таквих промена којима се угрожава нормално функционисање поретка. У том случају, државни разлог се преображава у стање државне нужде, ванредно стање, опсадно стање или ратно стање, како се све назива у континенталном и англо-саксонском праву. Због тога свака држава у својим најважнијим прописима и документима предвиђа ситуације у којима може да дође до нарушавања права, како би се и тада одржали ред, мир и владавина права. Држава то чини јер има право да се брани.

Позната је Цицеронова изрека да је „спас народа врховни закон“.³⁵⁸ Та изрека изједначава државу са народом. Због тога она није сасвим тачна јер народ има право да се спасе и од властите рђаве државе. Једино, народ не проглашава ванредно стање – то може само држава, већ подиже буну против такве државне власти, што само он може.

Првобитни образац стања државне нужде представљала је римска диктатура. Савремени облици стања државне нужде су француска установа „опсадног стања“ (*l' état de l' siege*), англо-саксонска (енглеска) установа тзв.

³⁵⁸ Цицерон, *Закони*, Београд 2002, III 1, 3.

„унутрашњег ратног стања“ (*martial law*) и америчка установа тзв. „ванредних уставних овлашћења“ (*constitutional emergency powers*).

Сви наведени обрасци нису ништа друго до средства за одбрану државе споља и изнутра привременим проширивањем надлежности извршних органа и обустављањем примене уставних и законских норми док траје ванредно стање. Земље континенталног права проглашење стања државне нужде сматрају првенствено „својим одговором на јавну опасност која угрожава егзистенцију саме државе“, док земље англо-саксонског права стање државне нужде „посматрају кроз призму нарушавања владавине права – кључне вредности на којој је заснован њихов целокупан правни систем“.³⁵⁹

Увођење стања државне нужде или ванредног стања могуће је само у савременим демократским правним државама. У оним које то нису, постоји „перманентно ванредно стање као њихово редовно стање“.³⁶⁰ Упркос томе што се ради о одступању од „редовног стања“, циљ стања државне нужде јесте да се привременом суспензијом уставног поретка спрече неред, незакоње и поново успостави редовно стање поретка. Због тога мора веома јасно да се одреди да ли уопште може да се прогласи ванредно стање, ко треба да одлучује о томе, ко га проглашава, итд., али тако да „сила не сме да сахрањује право“.

Пожељно је да се то чини на изричит начин, али се дешава да се ванредно стање уводи и на посредан начин. У том случају, већа је опасност од злоупотребе ванредног стања и успостављања неограничене власти засноване на узастопном продужавању и неодређено дугом трајању ванредног стања.³⁶¹ То за последицу може да има да се очување демократије и јачање заштите људских права у ванредним условима претвори у средство за одржавање недемократске власти која на неодређено време сужава или укида одредбе устава и других прописа који важе

³⁵⁹ Д. Аврамовић, *Увођење ванредног стања*, Нови Сад 2009, 28.

³⁶⁰ *Ibidem*.

³⁶¹ *Ibid.*, 4, 31.

у редовном, мирнодопском стању, нарочито оне које се тичу упражњавања грађанских и људских слобода и права.³⁶²

Постоји још једна страна правне државе, владавине права и стања државне нужде (ванредног стања) на коју треба скренути пажњу. Односи се на везу великих овлашћења државних органа која им се предају на располагање и заштиту основних права и приватне сфере грађана у ванредним ситуацијама. Сматра се да „ако принуда мора да има правно утврђено значење и обим, онда је нужно да буде одређена област унутар које појединац и у ванредним ситуацијама може да следи своје намере и у случају претрпљене штете буде обештећен“.³⁶³ То значи да је ванредно стање правно регулисано и да није исто са разобрученим насиљем или самовољом државе.

Ограничења која се везују за ванредно стање сусрећу се не само у најважнијим националним прописима већ и у Европској конвенцији о људским правима или Међународном пакту о грађанским и политичким правима. Односе се на ситуације као што су природне катастрофе, изузетна општа опасност која угрожава опстанак нације или неке друге јавне опасности настале због хаварије, тероризма итд. То јасно показује да се на националном и наднационалном нивоу поклања дужна пажња владавини права чак и у ванредним ситуацијама.

Треба нагласити да се средства која су развијена за ту сврху, а тесно су повезана, састоје у привременом ограничавању овлашћења грађана у посебним ситуацијама, али и у гарантовању да ће им причињена штета бити праведно надокнађена. На пример, такав је случај са законом о *eminent domain* који овлашћује државу САД да одузме приватни посед због јавних потреба или посебних услова, али и са правилом о „очигледној и непосредној опасности“. Слична правна решења постоје у готово свим савременим демократским правним државама.

³⁶² Вид. В. Становчић, „Демократија и владавина права“, *Анали Правног факултета у Београду*, 2, Београд 2005.

³⁶³ Ф. А. Наук, *Политички идеал владавине права*, Загреб 1994, 69.

Упоредо са одредбама које предвиђају задирање у приватноправну сферу појединаца, постоје и одредбе које предвиђају постојање једне независне власти задужене за „надзор над начином вршења ванредних овлашћења од стране чувара заједничких интереса“.³⁶⁴ Њено постојање олакшава појединцима да остваре пуну накнаду због повређеног права приватног власништва или неког другог законито стеченог права, али тек након отклањања узрока опасности.³⁶⁵ Та чињеница показује да је ипак могуће сачувати правну државу и владавину права у некаквом суженом обиму, чак и у ситуацијама када поредак не функционише у нормалним условима.

2. Држава националне сигурности као замена за демократску правну државу

Данас је сасвим очигледно да увођење стања државне нужде може згодно да послужи као основ за ограничавање или укидање правне државе, будући да се његово увођење може злоупотребити. Многе државе су посегнуле за увођењем ванредног стања због опасности коју по њихову безбедност представља тероризам, нарочито тероризам исламистичких организација. Треба нагласити да је управо та врста тероризма данас попримила једну универзалну димензију због које је он почео да се доживљава у свету као највеће зло и опасност. Терористичке организације и мреже могу да покрију читав свет, њихове акције могу да се припреме било где и, такође, било где у свету могу се извести од стране најчешће непознатих фанатизованих припадника, истиче Алекс Шмит (*Alex Schmid*) у свом

³⁶⁴ Ф. А. Хајек, 71.

³⁶⁵ *Ibidem*.

утицајном делу *Политички тероризам*.³⁶⁶ Такве организације са истим таквим деловањем, нужно, доводе до одговора државе. Он се састоји у увођењу ванредног стања.

Део тог одговора односи се на стварање става у јавном мњењу да је легитимно одрећи се грађанских и људских слобода и права због заштите националне сигурности. На жалост, такав став или уверење јавног мњења никад није довео до преиспитивања традиционалних веза слободе и једнакости или једнакости и сигурности (од тога се данас углавном одустало), већ до испитивања веза једнакости и безбедности (која није ништа друго до одбрамбена или нападачка сигурност). И све се то одиграва у општој друштвеној атмосфери која дозвољава да борба против тероризма постане изговор за суспендовање бројних грађанских и људских слобода и права, тих основних састојака савремених правних држава националног типа, као и да се изведе обрачун са политичким противницима у име „виших“ интереса и циљева. Тако су данас припремљени услови за успостављање државе националне сигурности (*Emergency State, National Security State*) као неке врсте замене за демократску правну државу, управо онако како је пророчки предвидео Александар Хамилтон (*Alexander Hamilton*) у својим *Федералистичким списима*: „Сигурност због опасности је најснажнији управљач националног понашања. Чак и страствена љубав према слободама ће, после извесног времена, уступити место том диктату... натераће нације које су најприврженије слободи да због безбедности прибегну у одговору институтима који ће имати тенденцију да униште њихова грађанска и политичка права. Да би били безбеднији они, на крају, постају спремни да прихвате ризик да буду мање слободни“.³⁶⁷

³⁶⁶ Вид. А. Р. Schmid, J. A. Jongman, *Political Terrorism: A New Guide to Actors, Authors, Concepts, Data Bases. Theories and Literature*, New Jersey 2005.

³⁶⁷ А. Хамилтон, *Федералистички списи*, Београд 1981, 58.

Држава националне сигурности није створена да би била укинута по престанку потребе за ванредним стањем јер потреба савремених властодржаца не усахњују престанком опасности. Сасвим је све једно да ли ће то стање бити повремено продужавано („на парче“) или ће временски непрекинуто трајати. Важно је да се ту стање непрекидне и недогледне угрожености (нпр., због терористичке опасности) користи за укидање правне државе и успостављање државе националне сигурности која такође треба непрекидно и недогледно да постоји.

Може се запитати: каква је то држава? Да ли је можда и она правна држава? Одговор је једноставан: држава националне сигурности је недемократска држава која не одбацује формалну страну правне државе или владавине права. Наравно, то није довољно за постојање правне државе, али јесте за успостављање државе националне сигурности као њене произведене замене.

Држава националне сигурности представља образац правне организације државе са великим дискреционим и другим овлашћењима извршне власти, а не нову врсту правне државе. Њена овлашћења подсећају на полицијску државу из доба просвећеног апсолутизма у Европи или на решења садржана у учењу Карла Шмита о национал-социјалистичкој правној држави. Као таква, она је у исто време корак уназад од правне државе и корак унапред ка стварању нове тоталитарне државе. Као да су заборављене речи Кристофера Досона (*Christopher Dawson*) који је у време борбе против нацизма (1943. године) забележио: „Када људи одлуче да су сва средства дозвољена у борби против зла, онда њихово добро постаје неразлучиво од зла које су одлучили да униште“.³⁶⁸

Можда је најпознатији пример Адолфа Хитлера који је, злоупотребивши

³⁶⁸ Нав. према Д. Аврамовић, 142.

заштитну клаузулу о ванредном стању Вајмарског устава из 1919. године, успео легално да дође на власт користећи попустљивост политичких партија, општу беду, друштвену кризу и стални терор својих трупа. Своје политичке погледе и идеале изложио је у књизи *Моја борба*, први пут објављеној 1924. године. Убрзо по освајању власти 1933. године, он је своје идеје преточио у збиљу, прво прогонећи комунисте и социјалисте, затим сву опозицију и све потенцијалне неистомишљенике, све физички или „морално“ дегенерисане сународнике итд., истовремено извршивши беспримеран погром над Јеврејима као симболом светског паразитског капитализма и разгранате завере за стицање светске премоћи, због чега је започео и изгубио Други светски рат. Јан Кершо (*Sir Ian Kerso*) је описао ту појаву као „до тада неслућену државну репресију и примену силе, беспримерну манипулацију медија ради контроле и мобилизације маса, нечувен цинизам у међународним односима, фитиљ прегрејаног националсоцијализма, огромну разорну енергију идеологије расне надређености и крајње консеквенце, расизма, праћене перверзном применом модерне технологије и социјалне технике“.³⁶⁹

Том узору се приближавају бројна извршна наређења три последња америчка председника. На пример, сва извршна наређења (нпр., бр. 10990, 10995, 10997, 10998, 10999, 11000, 11001, 11002, 11003, 11004, 11005, 11051, 11921) из претходних година сједињена су извршним наређењем америчког председника Била Клинтона из 1994. године у једну наредбу (бр. 12919). Она председнику САД у случају неког „катастрофалног догађаја“ даје овлашћења свемогућег диктатора. На пример, њом се амерички Конгрес лишава права да „модификује, одбаци или прогласи неактивном“ председничку моћ у ванредним ситуацијама.

Да грађани и даље спокојно спавају уљуљкани конзумерским навикама лажног друштва изобиља показују мере које је предузео следећи амерички председник Џорџ Буш млађи након 11. септембра 2001. године. Рушење Кула

³⁶⁹ Нав. према А. Нојмајер, *Хитлер*, Београд 2004, 12 и даље.

близнакиња у Њујорку је тачно оцењено као врхунски терористички насртај на безбедност грађана САД, али је из тога нетачно закључено да треба започети нови круг ратова у проглашеним терористичким државама диљем света, све у име борбе против глобалног тероризма. Изгледа да је управо такав закључак произвео исти одговор. Он се зове савремени тероризам.

Сам начин на који је поступио Џорџ Буш је неуобичајен. Могао би се описати као „постепено ширеће ванредно стање“.³⁷⁰ Наиме, 14. септембра 2001. године је донета Декларација о стању националне нужде због терористичких напада, у којој је утврђено његово постојање. Четири дана касније, тј. 18. септембра 2001. године, Конгрес је донео посебну Резолуцију којом је овластио на одређено време председника САД да предузме све потребне мере, укључујући и превентивну употребу оружаних снага против држава, организација или појединаца у земљи или иностранству које планирају, одобравају или помажу терористичке организације.³⁷¹ Тиме су додатно ограничена права и слободе америчких грађана јер је амерички председник сваке године уредно продужавао важење стања државне нужде. То стање траје до данас. Следећи корак је представљало доношење Закона о уједињењу и снажењу Америке, такође 2001. године од стране америчког Конгреса. Тим законом је уведен у правну и другу употребу израз „домаћи терориста“ (првобитно, то су били сви они који изазивају насиље на јавним скуповима и протестима подршке лидеру Ал-Каиде; касније је значење тог израза „каучук формулацијама“ проширено на унапред неодређен број властитих грађана). Истим законом је службама безбедности дозвољено „претресање станова без најаве, присуства власника и одобрења суда, право на прислушкивање телефонских разговора, контролу електронске комуникације, претраживање личне, медицинске, финансијске и пословне документације, банковних рачуна, укључујући и њихово блокирање, такође без одобрења суда“.³⁷² Такође, председник је током неколико

³⁷⁰ Д. Аврамовић, 120.

³⁷¹ *Ibid.*, 124.

³⁷² *Id.*, 125.

наредних месеци донео више својих председничких извршних наредби о задржавању, поступању и суђењу лицима која нису грађани САД, укидању редовних судова за лица која су на удару његових извршних наредби итд.³⁷³ Тиме је фактички („на мала врата“) уведено ванредно стање иако оно није формално проглашено, нити је ико САД објавио рат. То не значи да нису суспендовани, треба још једном истаћи, „претпоставка невиности, право на правично суђење, право на слободни избор браниоца, право жалбе на притвор и пресуду, право на благовремено ћутање, па чак и само право на живот“;³⁷⁴ дакле, све цивилизацијске правне тековине, као што су на пример *habeas corpus* (који допушта хапшење једино на основу налога овлашћеног судије), Женевска конвенција (која забрањује мучење притвореника), тајна суђења итд. Део стручне јавности је реаговао тако што је здружено оценио да су поменуте одлуке супротне унутрашњим уставним гаранцијама и међународној владавини права.

Изгледа да је најважније то што је доношење одлука неформално пренето на „владу у сенци“, састављену од високих званичника који нису учествовали ни на каквим изборима, тј. који нису ни бирани ни изабрани, а којима се амерички председник окружио. Њима су дата велика овлашћења која су иначе предвиђена за правосудне органе. На тај начин је заобиђен веома прецизан систем поделе власти у Уставу САД. Неки писци, као Патрик Вуд (*Patrick Wood*), у тим чињаницама су пронашли разлог да закључе како су САД постале „тоталитарна држава“.

Садашњи амерички председник, Барак Обама, упркос првобитним најавама није укинуо нелегални затвор у војној бази Гвантанамо на Куби и ко зна где све још распоређене нелегалне затворе. Тренутно пресељава затворенике у европске државе, укључујући и Републику Србију. Још се не зна ни колико ће потрајати ванредно стање у САД којим се отворено руше начела владавине права. Али зна се да је председник Обама 2010. године потписао Закон о спречавању тероризма, чиме је наставио политику својих неславних претходника коју не може да оконча.

³⁷³ *Id.*, 127.

³⁷⁴ *Id.*, 128.

Амерички Конгрес, као продужена рука поменутих америчких председника, подржао је њихове законске предлоге, ставивши се на страну егзекutive која је ограничила значајан број грађанских и људских слобода и права. Тиме је самог себе лишио изворних основних права утврђених америчким уставом. У исто време, за све друге грађане је укинут *habeas corpus*, на основу кога се могу супротставити незаконитим радњама своје државне власти. Тако се постигло супротно од жељеног: да се увођење ванредног стања због очувања демократије и јачања заштите људских права преобрати у средство за изигравање устава, демократије, ограничавање људских права и правне државе (владавине права), и све то због одржавања фактички недемократске власти због произведене терористичке опасности. Произилази да се извршним наредбама америчким грађанима може одузети све осим права на дисање, али и то право може да се укине. Изгледа да је цена слободе непрестана будност грађана.

Амерички случај представља јединствен пример како је злоупотребљена институција ванредног стања. И сам начин прекомерног реаговања власти наговештава да је читав подухват имао и свој другачији циљ. Упркос формалном поштовању свих уставних и законских прописа, уставом одређена ванредна овлашћења су фактички прерасла у ванредно стање њиховим непрестаним продужавањем. Тако је изузетак прерастао у правило које је увело нови облик владања. Можда се оправдање за напуштање правне државе у корист државе националне сигурности може пронаћи у следећим речима Ричарда Поснера: „Што се нација осећа безбедније, са већом ће тежином судије бити спремне да воде рачуна о интересу слободе. Што је већа претња коју нека активност изазива за националну безбедност, јача ће бити основа да се тражи подлога за њено сузбијање,

па и уз извесну цену слободе“.³⁷⁵

Америчко решење о постепеном и скривеном увођењу ванредног стања (симбол тог подухвата је ФЕМА, али не само она), прихваћено је у неким европским земљама, нарочито након стварно или привидно изведених терористичких напада у њима (Велика Британија, Француска, делом Шпанија, Италија, Немачка, Белгија). Карактеристичан је случај када су након убиства Теа ван Гога 2. новембра 2004. године готово сви грађани Холандије захтевали увођење појачаних мера безбедности. Није прошло дуго времена када је влада одговорила на такве захтеве доношењем обимног пакета мера за борбу против тероризма и радикализма. Дакле, може се очекивати да ће због стално присутне терористичке опасности демократска права грађана у догледно време бити отписана не само у САД, већ и у Европи. Новоизабране званичне власти ће све чешће и више нагињати одбацавању основних демократских слобода и права. Тиме ће бити проширен круг земаља, и то најразвијенијих европских, које додатно ограничавају грађанска и људска права и ступају на пут стварања државе националне сигурности. Када грађани једном буду схватили шта се збиља десило, мало ће шта остати од њихових слобода и права.³⁷⁶

3. Примери ограничавања грађанских и људских слобода и владавине права у државама националне сигурности

Данас је у току тихо напуштање демократских институција, стварање посебних механизма за изузимање из општег режима одговорности, појава „легалне незаконитости“,³⁷⁷ укључујући и инцидентне случајеве (политичке афере, корупцију, наслаге политичких лажи и олаквих обећања). То није карактеристично само за XXI век. Исти процес се у мање-више скривеном или нескривеном облику

³⁷⁵ Нав. према Д. Аврамовић, 137.

³⁷⁶ Р. де Рајтер, 438.

³⁷⁷ Ф. А. Најек, 84.

одвијао током целог XX века. Тихо преношење власти са парламента на владу у Енглеској, јачање председничког положаја у Француској, активности Макартијевог комитета у САД итд., како је поменуто, почивали су на заобилажењу, тј. изигравању правне државе и владавине права. Али, то је случај и са садашњим америчким Декретом о патриотизму, Декретом о безбедности отаџбине, бројним декретима о војним судовима итд.³⁷⁸

Данас се тихо заговара нека врста просвећеног апсолутизма у облику новог феудализма („рефеудализације“) технократско-корпоративног типа. Да се ради о озбиљним намерама, потврђује данашње све шире коришћење тзв. „статутарних инструмената“ (SiS, у ствари „секундарног законодавства“) који су „врста закона Велике Британије, независних од парламентарних аката, јер не захтевају одобрење парламента пре него што постану закони. Њих парламенту обично достави неки министар из владе, који примењује легитимну моћ која му је додељена парламентарним актом“.³⁷⁹

Најновији је пример Француске, у којој је 2015. године француска скупштина изгласала потенцијално револуционаран закон. Према том закону Европска полиција је изнад права сваког човека. Тиме је и формално прихваћено увођење Европског налога за хапшење (EAW) у национално право Француске. Многи писци сматрају да је тиме слобода Француза и Европљана крајње угрожена. Према одредбама тог закона, тајне службе и полиција без икаквог судског решења однедавно могу надzirати грађане у свим смеровима, прислушкивати телефоне, читати мејлове, локализовати мобилне, тајно снимати и у станове постављати прислушне уређаје, и све то без проглашавања ванредног стања. Осим тога, први пут у историји француске највише судско веће неће више имати право (као што до сада био случај) да одлучи до када ће усвојене мере праћења трајати. Сваки

³⁷⁸ Вид. К. W Agaben, *State of Exception*, Chicago – London, 2005.

³⁷⁹ Нав. према *Encyclopaedia Britannica. Ultimate 2014 Free Download*.

француски или европски грађанин биће изручен без задршке репресивним органима гоњења и пре него што о томе било шта одлучи законодавац. Ово грубо кршење демократске процедуре (гласало је 438 посланика за, 80 их је било против и 42 уздржана) догађај је без преседана у новијој европској историји. Изгледа да се у Европу поново враћа полицијска држава. У земљама комунизма су барем били задржани, форме ради, закони о надгледању грађана док овде ни тога нема.³⁸⁰

Може се запитати: зашто баш Француска? Одговор гласи: Француска је земља која је прва, пре више од двеста година донела Декларацију о правима човека и грађанина и тако утрла пут новој, секуларној Европи и човечанству. Будући да је Декларација некад била узор за све касније слободарске земље, рачуна се да би и овај најновији закон могао бити узор за остале земље.³⁸¹

Како то изгледа показују САД у којима се годинама практикује репресија над властитим грађанима. Последњи је недавни пример када су „специјалци“ наоружани до зуба улетели на имање породице са десеторо деце у Кентакију без икакве најаве или дозволе за то. Родитеље су ухапсили а децу раздвојили и доделили их ко зна коме, јер нико не зна где су. Може се запитати: „да ли су родитељи децу можда малтретирали или се догодило нешто слично? Не! Прави разлог је то што је породица преко Фејсбук-профила промовисала једноставан живот са много деце, који укључује сопствени узгој поврћа, воћа, меса и млека“.³⁸²

Изгледа да је стварање државе националне сигурности олакшано у наднационалним заједницама, као што је данас Европска унија. Тај процес се у

³⁸⁰ Вид. „Стравичне информације које медији прећуткују: новим законом од прошле недеље, грађанима Европе је одузета слобода!“, *webtribune.rs*, 15. мај 2015. године.

³⁸¹ Првобитни слоган Декларације гласио је: „Слобода, једнакост, братство или смрт!“ (*Liberte, egalite, fraternite ou la mort!*). Касније је „смрт“ (*la mort*) избачена, али је призив остео, не само због стравичних покоља разјарене руље који су се десили непосредно по извршеној Револуцији, већ и зато што су смрт и слобода у људској свести онтолошки повезани. Може бити само слобода или „не-слобода“, односно смрт слободе. Не ради ли се и овог пута о још једном грубом покушају поробљавања властитог народа? Вид. *webtribune.rs*, 15. мај 2015. године.

³⁸² Нав. према *webtribune.rs*, 15. мај 2015. године.

важећим документима комунитарног права Европске уније објашњава на следећи начин: „савремени безбедносни изазови, ризици и претње, попут међународног тероризма, организованог криминала и миграција, утичу на све тешњу сарадњу држава чланица у овој области. Све јаче је изражена потреба да се постигне равнотежа између потребе обезбеђивања све вишег нивоа безбедности као одговора на све сложеније безбедносне изазове, ризике и претње и заштите људских права и слобода на европском нивоу“.³⁸³ О рђавим странама и последицама таквог процеса нема ни речи.

Као што може да се примети, увођење ванредног стања, боље речено: увођење тоталитарне државе националне сигурности изигравањем установе ванредног стања (уместо савремене правне државе) садржи могућности за произвођење „катастрофалних последица“ (К. Агамбен /*K. W. Agaben* /, Д. Дизенхаус /*D. Dizenhaus*/). Само њих још није осетило цело човечанство већ његови најразвијенији делови, јер светске патократе управо у тим уцењеним високо развијеним друштвима имају највећи утицај. Неки пут је добро не бити тако развијен.

У држави националне сигурности, као што може да се примети, вредности индивидуалних грађанских и људских слобода и права потиснуте су у корист вредности колективне безбедности. Грађанске и људске слободе и права су како-тако правно одређене, али безбедност није.³⁸⁴ Изгледа да безбедност, схваћена као одбрамбена или нападачка сигурност, стоји изнад важећег права као некакав самоочигледан садржај усађен у једноумну свест појединаца. Од решења тог проблема зависи којом ће се путањом кретати савремена правна држава и барем развијенији део човечанства. Правна држава је крхка а скупа, док је варваризам жилав и бесплатан.

Пример државе националне сигурности показује да није реч само о сукобу различитих вредности, већ о будућности човечанства. Можда је реч и о сукобу

³⁸³ К.-Д. Борхарт, *Абецеда Европске уније*, Луксембург 2010, 76–77.

³⁸⁴ Вид. R. Posner, „Security versus Civil Liberties“, *The Atlantic Monthly*, Nov. 2001.

цивилизација, које је предвидео Семјуел Хантингтон. Ако су два светска рата намерно изазвана, зашто не би намерно био изазван и Трећи светски рат.³⁸⁵

Говорећи управо о будућности САД, Олдос Хаксли (*Aldous Huxley*), мислилац и писац, износи 1958. године своја предвиђања која су већ постала или тек треба да постану стварност. Обавестио нас је да ће једног дана читав свет пасти под диктатуру испуњену терором. Он је већ тада знао да постоје „силе“ које ће у неком тренутку угрозити слободу народа. Једна од тих „сила“ је пренасељеност која у том моменту није претила Америци, али Хаксли је предвидео да ће се то променити (САД сада имају нешто преко 300 милиона становника, Кина милијарду и четири стотине милиона са још барем 400 милиона становника у расељењу дилем света, Индија преко милијарду и сто милиона итд.). Он је знао да пренасељеност може да се негативно одрази на економију, као и да доведе до интензивне експлоатације ресурса, што последично доводи до друштвених немира и егзистенцијалних изазова за целокупно човечанство.

Друга „сила“ која је временом почела да угрожава слободу народа представља претерана друштвена организованост. Све убрзанији технолошки напредак захтева све темељнију друштвену организованост и све израженију хијерархијску структуру. Тако се ствара друштво које не може да се отргне од власти бирократије.

Такође, Хаксли је упозорио да технолошка достигнућа могу лако да се искористе за контролу народа и угрожавање њихове слободе. То је објаснио на примеру атомске енергије, која може да се употреби у деструктивне сврхе, а може да послужи и као замена за ресурсе који нестају.

Хаксли је предвидео и употребу дрога које имају за циљ контролисања људског ума, и то дрога које делују без халуциногенних ефеката. Њихову примену је сликовито описао у свом чувеном роману *Врли нови свет*. Захваљујући пропаганди и наменски коришћеним дрогама, закључио је да ће диктатори успети да убеди

³⁸⁵ Вид. Р. де Рајтер, 236–311.

маса да је њихова ропска стварност оно што је добро, што они сами желе. Недавно је легализована марихуана у неколико америчких савезних држава због наводних здравствених, а не конзументских разлога. Очигледно, претходна легализација лаких дрога у Холандији била је само експеримент чији су резултати задовољили анонимне финансијере читавог тог подухвата.

Хаксли препоручује да је образовање и уздржавање једини излаз из такве ситуације. Сваки појединац мора да се побрине за своје образовање које ће му омогућити да правилно расуђује и доноси добре одлуке, док то још уопште може да учини. Ко буде способан за то, побринуће се и за своје понашање.³⁸⁶

³⁸⁶ Наведени и препричани делови из интервјуа О. Хакслија из 1958. године, *webtribune.rs*, 10. април 2015.

Осма глава

НАДНАЦИОНАЛНА ПРАВНА ДРЖАВА ЕВРОПСКЕ УНИЈЕ И МЕЂУНАРОДНА ВЛАДАВИНА ПРАВА

Може ли да постоји „наднационална“ правна држава поред националних правних држава. Идејни образац Европске уније: идеја, порекло и развој (Ј. Г. Лајбниц, И. Кант, В. Иго, Ж. Перић, Р. Х. Куденхове-Калегри, А. Бријан, А. Хитлер, В. Черчил, Ж. Моне). Стварање данашње Европске уније (Савет Европе, Европска заједница за угљ и челик, Европска политичка заједница, Европска заједница за атомску енергију, Европска економска заједница, Савет, Комисија, Парламент и Европски суд правде, Европска унија). Садашња Европска унија као специфична политичка заједница или чак нови „заметак федералне државе“. Наднационална обележја Европске уније показују да није реч о пуком збиру већ синтези. Право Европске уније као мешовит систем и резултат свесно-планског стварања наднационалног права и наднационалне владавине права. Комунитарно право Европске уније, његове вредности и заштита. Наднационални извори комунитарног права и њихова надређеност националним правима држава-чланица (начела супериорности и аутономности комунитарног права над националним правима). Начело правне државе и проглашене владавине права у областима политике, правосуђа, основних права и безбедносне политике. Појам и три значења међународне владавине права. Две нове врсте владавине права: *thin* и *thick rule of law* (М. Требилкок, М. Данијелс, Р. Пиренбум, Б. Цангл, Т. Чаротерс, Р. Гота). Два главна документа за међународну владавину права: Резолуција 61/39 Генералне скупштине Уједињених нација и чл. 6 Уговора о Европској унији.

Карактеристичан случај удруживања, а затим и сједињавања под снажним дејством интеграционих чинилаца, представља садашња Европска унија. То сједињавање има наднационална обележја, због чега се Европска унија сматра специфичном политичком заједницом и новим „заметком федералне државе“. Очигледно, пример Европске уније показује да није реч о пуком збиру већ синтези.

Европска унија је шира од националних граница својих држава-чланица, али је ужа од граница међународне заједнице. Њено образовање покреће питање може ли да постоји „наднационална“ правна држава поред националних правних држава, док то више није спорно за међународну владавину права. Спорно је само о каквој се међународној владавини права ради.

1. Идејни образац Европске уније

Може се рећи да је идеја о уједињеној Европи веома стара и да потиче из периода Римског царства. После његовог распада било је више покушаја уједињења Европе на принципима националне државе (Франачка држава, Свето Римско Царство, Пољско-литванска унија, Прво француско царство и нацистичка Немачка). Сви ти покушаји су пропали зато што су били засновани на принудном уједињењу држава, а не на међусобној сарадњи која доводи до добровољног уједињавања.³⁸⁷

У XVIII веку и првим деценијама XIX века за идеју европске федерације залагали су се филозофи Готфрид Вилхелм Лајбниц (*Gottfried Wilhelm Leibniz*) и Имануел Кант. Ипак, ту идеју је први јасно изразио француски писац Виктор Иго (*Victor Hugo*) средином XIX века.

По завршетку Првог светског рата многе државе су почеле да размишљају о политички уједињеној Европи.³⁸⁸ Нарочито је била популарна идеја тзв. „Паневропе“ или „Свеевропе“ коју је поново оживео и покренуо гроф Рихард Н. Куденхоув-Калерги (*Richard von Koudehove-Kalergi*). Он је у ту сврху основао друштво Паневропска унија. Његов подухват је уживао симпатије многих

³⁸⁷ Вид. одредницу „Европска унија“ у *Википедија. Слободна енциклопедија*.

³⁸⁸ Почетком XX века, тачније 1909. године, професор Правног факултета у Београду Живојин Перих је писао о потреби стварања европске заједнице држава и народа. Он је био и један од учесника на првом конгресу у Риму који је био посвећен остварању те идеје.

тадашњих познатих западно-европских и америчких државника,³⁸⁹ нарочито после појављивања његове истоимене књиге *Паневропа* 1923. године. У њој је записао: „Европа као политички концепт не постоји. Овај део света обухвата народе и државе који се налазе у хаосу, на бурету барута међународних сукоба, на пољу будућих сукоба. Ово је европско питање: међусобна мржња Европљана која трује атмосферу... Европско питање биће решено само путем уједињења европских народа. Највећа препрека стварању Сједињених Европских Држава су 1000 година ривалитета између две најбројније нације Европе — Немаца и Француза“.³⁹⁰

Идеју Сједињених Европских Држава такође су нагостили и проповедали француски књижевник и политичар Аристид Бријан (*Aristide Briand*), Жан Моне (*Jean Monnet*), пољски социјалиста Јозеф Ретингер (*Józef Retinger*) и многи други.³⁹¹ Ипак, тој идеји је тек 1946. године покретачку снагу удахнуо Винстон Черчил (*Winston Churchill*), који је иначе настанак „европске супердржаве“ лично подржао још 1930. године, а затим 1948. године и још неколико пута током наредне две деценије.³⁹² Према њему, „без уједињене Европе никада се не би стигло до глобалне владе“.³⁹³ И не само то: Конгрес САД је шездесетих година прошлог века усвојио неколико резолуција о политичкој унији Европе. У једној од њих је записано: „Стварање уједињене Европе мора се сматрати као суштински важан корак у правцу стварања уједињеног света“, а можда и Светске владе за тај уједињени свет.³⁹⁴

³⁸⁹ Д. Митровић, 158. Вид. В. Шмале, *Историја европске идеје*, Београд 2003.

³⁹⁰ А. Гајић, *Идеја светске државе– правни, политички и филозофско-правни аспект*, Београд 2012, 54.

³⁹¹ Исту идеју и назив користио је и Адолф Хитлер, који је пре Другог светског рата имао спремљен економски план за Европу (*Europäische Wirtschaftsgemeinschaft* = *Gemeinschaft*, односно Европска економска заједница).

³⁹² Чланак Винстона Черчила објављен је у америчком листу *The Saturday Evening Post* са насловом „Уједињене државе Европе“ 1930. године.

³⁹³ Р. де Рајтер, 432.

³⁹⁴ Д. Митровић, 158–159.

Као што је познато, идеја о стварању Сједињених Држава Европе почела је да се остварује оснивањем Савета Европе 1949. године и Европске заједнице за угаљ и челик 1951. године, а затим и да се постојано изграђује оснивањем Европске заједнице за одбрану, Европске политичке заједнице 1952. године, Европске заједнице за атомску енергију 1957. године и Европске економске заједнице 1958. године. Нешто касније, већ образовани органи (Савет, Комисија, Парламент и Европски суд правде) посебим уговором су обједињени у јединствену организацију 1965. године потписивањем Уговора о спајању. Али, тек је Мастрихтским уговором 1992. године „образована Европска унија као самосвојан међународни субјект (државни савез), иако и даље без својства субјекта међународног права“.³⁹⁵

Закључивањем Мастрихтског уговора и стварањем Европске уније нису укинуте првобитне три главне европске заједнице од којих је настала Европска унија, упркос томе што су донети многи други важни документи. Те заједнице су само утопљене у њу, али тако да сарадња држава-чланица буде проширена на заједничку спољну и безбедоносну политику, правосуђе и унутрашње послове. Због тога Европска унија „више није лабава заједница суверених држава (међународни уговорни савез суверених држава)“, како би могло да се помисли. Али, она није ни лабава федерација, иако је од Мастрихта на несумњив начин потврђено да располаже „властитом и искључивом надлежношћу у питањима која се тичу правне надлежности њених централних органа“, „грађанства Европске уније, посебног Европског суда правде, јединственог тржишта, заједничке монетарне политике, јединствене монете (евро)“ итд. Тврдњу да Европска унија ни данас није федерација већ стабилна конфедерација „поткрепљују опробана средства савеза држава: најважније правне одлуке се доносе једногласно (сагласношћу), а не надгласавањем (већином гласова), док се у областима заједничке спољне и безбедоносне политике, правосуђа и унутрашњих послова, такве одлуке уопште не доносе“.³⁹⁶

³⁹⁵ Упор. Р. Д. Вукадиновић, *Право Европске уније*, Београд 2001, 16; Р. де Рајтер, 433–435.

³⁹⁶ *Ibid.*, 159. Упор. Г. Илић-Гасми, *Право и институције Европске Уније*, Београд 2007, 285–287.

Приступање Европској унији тринаест нових држава од 2004 до 2013. године³⁹⁷ није само „проширило већ политички и организационо-технички искомпликовало ионако актуелно питање државног уређења Европске уније у тренутку када се и даље одлучивало о томе да ли ће нов устав бити федерални (прави устав) или конфедерални акт (декларација, повеља)“.³⁹⁸ Како год било, Устав Европске уније донет је 29. октобра 2004. године у Риму, „истог дана и на истом месту на коме је закључен уговор којим је 1958. године основана Европска економска заједница“.³⁹⁹

Будући да су се грађани Холандије, Француске и Ирске убрзо на референдумима изјаснили за неприхватање устава, то Устав Европске уније није усвојен, али је уместо њега донет Лисабонски уговор о реформи Европске уније децембра 2007. године. И тим поводом повели су се спорови и недоумице, пре свега да ли је реч о новом уставу који се само зове уговор или о правом уговору. Ова недоумица је сасвим умесна јер је у Лисабонски уговор унето преко 90% одредби одбаченог Устава Европске уније. Ипак, недоумице око примене Лисабонског уговора отклоњене су октобра месеца 2009. године поновним изјашњавањем грађана Ирске у корист његове примене, чиме су отворене „институционалне претпоставке за даље федерализовање Европске уније“.⁴⁰⁰

Под снажним утицајем спроведеног друштвеног инжињеринга, данас се сматра да Лисабонски уговор „није нова верзија Устава Европске уније, већ допуна Уговора о Европској унији и Уговора о оснивању Европске заједнице који сада

³⁹⁷ Уговор из Нице, који је ступио на снагу 2003. године, омогућио је даље проширење Европске уније која сада броји 27 чланица (без Велике Британије, која је јуна месеца 2016. године донела одлуку да иступи из ове заједнице). Првих десет држава (Чешка, Словачка, Мађарска, Пољска, Кипар, Малта, Естонија, Летонија, Литванија и Словенија) приступило је Европској унији 1. маја 2004. године. Румунија и Бугарска су приступиле 1. јануара 2007. године, а Хрватска 1. јула 2013. године.

³⁹⁸ Д. Митровић, 158–159.

³⁹⁹ *Ibidem.*

⁴⁰⁰ *Ibid.*, 159. Упор. К.-Д. Борхарт, 9.

носе назив Уговор о оснивању Европске заједнице и Уговор о функционисању Европске уније“.⁴⁰¹ Такво гледиште лако може да се оспори упоређивањем одредби Устава Европске уније из 2005. и Лисабонског уговора из 2007. године.

2. Право и наднационална владавина права у Европској унији

Право Европске уније представља мешовит правни систем. Настао је као резултат свесно-планског стварања наднационалног права од стране централних европских институција. Реч је о комунитарном праву Европске уније, које се „схвата као *sui generis* правни поредак, различит од општег поретка међународног јавног права“. Објашњава се тако што се каже да комунитарно право „није ни део националног правног система, нити међународног права, већ независан систем права“.⁴⁰²

Комунитарно право Европске уније заснива се на изабраним вредностима. Те вредности су у чл. 6 Уговора о Европској унији из 1992. године схваћене као начела заједничка свим државама-чланицама. То су следећа начела:

- слободе, демократије и владавине права;
- поштовања људских права и основних слобода;
- поштовања националног идентитета држава чланица;
- солидарности (подједнака подела погодности, просперитета и тешкоћа међу државама чланицама ЕУ);
- обезбеђивања безбедности (војне, социјалне и економске сигурност посла и економског окружења);

⁴⁰¹ С. Бунчић, „Лисабонски уговор и ЕМУ“, реферат на међународном скупу: *Европска заједница народа и универзалне вредности*, Сремски Карловци 2008, 21.

⁴⁰² Р. Вукадиновић, 109, 115. Вид. З. Радивојевић, В. Кнежевић-Предић, *Институције Европске уније*, Ниш 2008.

– недискриминације према националности, полу, раси и етничком пореклу, религијским и другим опредељењима и према узрасту.⁴⁰³

Како би се обезбедило поштовање наведених начела, у чл. 7 истог Уговора по први пут је уведен механизам заштите ових основних вредности. У случају да заједничка начела прекрши нека држава-чланица, Савет министара Европске уније може гласањем (квалификованом већином) да суспендује одређена права таквој држави-чланици. Ради се о правима која проистичу из примене Уговора о Европској унији, укључујући и право гласа у Савету. Треба нагласити да је кажњена држава-чланица, упркос суспензији, и даље обавезана одредбама Уговора. Савет мора водити рачуна и о правима и обавезама физичких и правних лица државе-чланице која се оглушила о наведене заједничке вредности. Предвиђено је и да Савет у случају промене ситуације измени или укине казнене мере према тој држави-чланици. За једногласну оцену Савета да постоји озбиљна повреда начела Европске уније потребна је сагласност Европског парламента и предлог трећине држава чланица или Комисије.⁴⁰⁴

Такође, важно је истаћи да се комунитарно право Европске уније ствара доношењем „наднационалних извора права“. Они се одређују као „релативно нова појава у правној науци“. Резултат су све снажнијег економско-политичког повезивања које захтева наднационално удруживање на професионалној, територијалној и другој основи. Наднационални извори чине саставни део националних права оних држава-чланица Европске уније које их ратификују, али национална права истих држава-чланица не улазе у састав комунитарног права Европске уније. Новина је и у томе што национални законодавац није овлашћен да мења садржину или начин примене прихваћеног и потписаног наднационалног извора.⁴⁰⁵ Изгледа да ће у будућности национална права држава-чланица Европске уније све више деловати у наднационалним оквирима комунитарног права.⁴⁰⁶

⁴⁰³ С. Бунчић, 18.

⁴⁰⁴ Р. Вукадиновић, 76 и даље.

⁴⁰⁵ *Ibid.*, 97.

Надређеност комунитарног права националним правима држава-чланица заснива се на пракси Суда правде Европске уније, а испољава кроз примену начела супериорности и аутономије комунитарног над националним правом.⁴⁰⁷ Начело супериорности произилази из директног дејства одредби комунитарних аката (правила, директива и одлука, на пример, Уговора о слободном кретању радника) на исте такве одредбе националних аката или из њиховог добровољног усвајања од стране држава-чланица Европске уније (нпр., изменама њихових устава или ратификовањем оснивачког уговора). То значи да примена комунитарних прописа ствара обавезе националним судовима да своје домаће прописе (не чекајући да буду измењени) не примењују када су они супротни одредбама аката комунитарног права. Начело аутономије значи да свака „комунитарна институција одлучује о начину организовања својих послова у циљу испуњења својих овлашћења“.⁴⁰⁸ Треба нагласити да се комунитарно право тиче органа заједнице, а не држава-чланица, чиме је још једном истакнута надмоћ комунитарног над националним правима држава-чланица.

Принцип директне примене комунитарног права односи се и на његову аутономност у односу на националне прописе држава-чланица Европске уније. Главна идеја правног система Европске уније лежи у стварању јединственог тржишта држава-чланица на коме функционишу слобода кретања роба, капитала, услуга, као и радне снаге (тзв. „четири основне слободе“). У циљу стварања географски омеђеног подручја на коме се примењују предности јединственог тржишта Европске уније, државе чланице су прихватиле принцип директне примене који обезбеђује једнообразну примену правила комунитарног права и њихово униформно тумачење од стране Европског суда правде. Сматра се да су на тај начин обезбеђени правна сигурност и владавина права на територији свих

⁴⁰⁶ N. Walker, „The Rule of Law and the EU: Necessity’s Mixed Virtue“, *Relocating the Rule of Law*, Oxford – Portland 2009.

⁴⁰⁷ Б. Лубарда, *Европско радно право*, Подгорица 2004, 157.

⁴⁰⁸ К.-Д. Борхарт, 107–110.

држава-чланица. Али, нису обезбеђени једногласност и једноумље. На пример, државе-чланице су и данас сумњичаве према скупом спровођењу операција европске одбрамбене и безбедносне политике. Због тога се воде бројне дискусије у Савету министара. Такође, Комисија Европске уније је објавила анализу у којој се запажа „одсуство усаглашености средстава и недостатак прилагодљивих поступака у цивилној области управљања кризама као што су полиција, заштита грађана, јавна управа и владавина права, и залаже се за ефикасније и брже поступке спречавања сукоба и унапређивања цивилних могућности управљања кризама“.⁴⁰⁹

Начело владавине права спроведено је и у областима политике правосуђа и основних права која имају за циљ очување и унапређење Европске уније као простора слободе, безбедности и правде. Независност судства са неопходним могућностима за одржавање и заштиту владавине права замишљена је као камен темељац ових политика. Та независност подразумева интегритет судова и судија, непристрасност као и високе стандарде пресуда. Из тих разлога је неопходно спречити утицаје на судство. То се остварује кроз финансијску независност судија, стварање услова за њихов несметан рад, обуку итд. Такође, гаранције за правично суђење морају бити испуњене, чиме питање основних права постаје нераскидиво везано за независност судства.

Потребна је и одлучна борба против корупције како би се осигурала стабилност демократских институција и владавине права. То значи да правна и институционална решења треба да буду тако осмишљена да превентивно и одвраћајуће делују на појаве корупције. Изградња тих институција мора бити подупрta широком законодавном активношћу као основом за успостављање одговарајућих институционалних механизма, кохерентности и координације националних политика.

Пажња је посвећена и поштовању основних и других права грађана Европске уније која су загарантована судском праксом, правним тековинама

⁴⁰⁹ *Ibid.*, 97.

Европске уније и Повељом о основним правима Европске уније из 2000. године. Циљ ове Повеље је да преточи основна људска права као и политичка, економска и социјална права грађана Европске уније у систем комунитарног права Европске уније. Како је поменуто, према судској пракси Европског суда правде основна права чине део општих правних начела која су одређена на основу уставних и административних традиција свих држава чланица. Подржана од стране Европског суда, ова правна начела имају обавезујући карактер у правном систему Европске уније.

Најзад, полицијска и правосудна сарадња су се током процеса европске интеграције постојано развијале, доприносећи постизању вишег нивоа безбедности. То стварање „Простора, слободе, безбедности и правде“ оснивачким актима Европске уније истакнуто је као циљ који њеним грађанима треба да пружи висок ниво безбедности. Замишљено је да се овај циљ најпре оствари ближом сарадњом полицијских, царинских и осталих органа држава чланица за спровођење закона, али и сарадњом правосудних органа у грађанским и кривичним стварима, као и усклађивањем националних кривичних прописа. Потреба за сарадњом у овим областима образлаже се све јачом европском интеграцијом и служи као додатна мера за постизање главног циља интеграције – стварање јединственог унутрашњег тржишта Европске уније. Исти циљ има и сарадња у области правосуђа и унутрашњих послова која такође почива на идеји да је појам слободе европских грађана могуће остварити само у заједничком правном простору, који садржи ефикасне инструменте заштите њихових права и слобода,⁴¹⁰ што није увек било могуће постићи.

Треба истаћи да је у систему наднационалног права и наднационалне владавине права Европске уније надлежност држава-чланица у области унутрашње безбедности ипак преовлађујућа. То значи да се у средишту документа Простора, слободе, безбедности и правде и даље примењује принцип супсидијарности. То

⁴¹⁰ Г. Гасми, *Право са правом Европске уније*, Београд 2010, 106 и даље.

значи да Европска унија неће предузимати радње, осим ако оне нису делотворније од радњи предузетих на нивоу државе-чланице, регије или локалне самоуправе. Циљ тако примењеног принципа супсидијарности јесте да осигура ефикасно доношење одлука на нивоу што ближе грађанима. Примена овог принципа осигурава и непрекидну проверу спровођења активности на нивоу Европске уније као и проверу оправданости извршавања на нижим нивоима (нивоу државе-чланице или регије). Активности Европске уније у области унутрашње безбедности сматрају се оправданим само ако је због прекограничне природе безбедносног изазова или претње делотворније на њих одговорити заједничком акцијом на нивоу Европске уније. У пракси то значи да су кривична дела без елемената прекограничности остала изван оквира сарадње под окриљем Европске уније. Сарадња у превенцији и решавању тешког криминала са елементима прекограничности као што су трговина људима, дрогом, тероризам, организовани криминал, илегалне миграције, постале су део безбедносне сарадње унутар Европске уније. Изузетак представља поменути француски закон усвојен 2015. године.

Када је реч о Републици Србији, Стокхолмски програм из 2009. године представља можда најважнији досадашњи оквир за сарадњу са Европском унијом на пољу безбедности. Србија би требало да усагласи своје стратешке приоритете уколико жели да даље напредује ка интеграцији у ову безбедносну заједницу. Други разлог је глобална економска криза која је још једном показала да се на многе изазове одговор не може наћи само у Европској унији или само изван ње, већ у заједничким акцијама Европске уније са државама не-чланицама. Прихватање програма Простор слободе, безбедности и правде може да буде значајно и за отклањање рђаве слике Западног Балкана као извора нестабилности, али и због поука које је Европска унија извукла после свог проширења на Бугарску и Румунију, а касније и на Хрватску.

Европска унија је ставила у жижу преговарачког процеса са Републиком Србијом поглавља која се односе на правосуђе, основна права и правду, слободу и

безбедност, јер су то питања и области које су грађанима Србије најважнија. Реч је о поглављима 23 и 24 која су званично отворена 18. јула 2016. године. Поменута питања су под сталном контролом свих актера и институција које учествују у процесу преговарања. Она имају за циљ успостављање нормалне владавине права, док донети правни акти и плански документи треба да зајемче да ће бити обезбеђено поштовање темељних вредности на којима Европска унија почива од 1992. године.

Треба скренути пажњу на још једну важну појаву. Наиме, данашњи развој наднационалног права Европске уније убрзан је коришћењем правних трансплантата, нарочито у области стварања аката њеног комунитарног права. Ипак, свако ко то жели може да запази да начин доношења одлука Европску унију не приказује као демократску творевину, јер се у њој „игноришу најосновнија правила парламентарне демократије“. Многи њени „документи нису доступни јавности и не постоји право на жалбу суду... Иза затворених врата се одлучује о стварима о којима грађани немају појма, иако су итекако погођени њиховим последицама. Примера ради, ниједног Европљанина нису питали за мишљење о важним стварима као што су Споразум из Маастрихта, увођење евра или Европског налога за хапшење“.⁴¹¹

Посебан случај представља Европски устав из 2004. године, односно његова замена – Лисабонски уговор о реформи Европске уније из 2007. године. На пример, у Европском уставу се изјављује „да би законодавна, извршна и правосудна власт морале бити под јединственом контролом! То је систем који се може описати једино као диктаторски“.⁴¹² Такође, Европски устав предвиђа постојање Европског парламента лишеног икакве стварне моћи. Он има само саветодавну улогу и лишен је могућности да непосредно интервенише, јер је то задржано за извршне органе који имају сву моћ и власт (искључиво право да предлажу законе, оцењују да ли се закони исправно примењују, да одређују казне на начин који њима одговара итд.).

⁴¹¹ Р. де Рајтер, 434–435.

⁴¹² *Ibid.*, 436.

Ти органи су Министарски савет и Европска комисија, али и разне друге организације у којима кључне положаје заузимају појединци који нигде нису ни бирани ни изабрани (нпр., Европска централна банка и Европски суд). Једно је сигурно: грађанима ће бити веома тешко да се организују како би се супротставили одлукама које су већ донете у другом делу Повеље о основним правима, Завршном акту, бројним политичким смерницама итд.⁴¹³ Барем када је реч о грађанима, још једном се показује да није довољно имати само мишљење о начелима, већ у још већој мери о детаљима.

То своје мишљење не само о начелима већ и о детаљима грађани Велике Британије изразили су 23. јуна 2016. године изгласавши на референдуму излазак своје државе из Европске уније (51,89% : 48,11%). Том одлуком је истог часа покренуто питања будућег државног уређења Велике Британије (нпр., Шкотска и Северна Ирска желе упркос резултатима референдума да остану у саставу Европске уније, али и да се издвоје из састава Велике Британије), али и питања реформисања (реорганизовања), па чак и опстанка саме Европске уније у блиској будућности (нпр., велики број грађана Француске се изјашњава за расписивање истог таквог референдума у њиховим земљама, а сличне намере показују грађани Шведске, Норвешке, Словачке, Каталоније у Шпанији итд.). Можда је то само емотивна реакција на британски референдум. Али, ако и у тим земљама у свести грађана превлада национална над космополитском идејом, геополитичка слика Европе ће се променити док ће наднационални систем владавине права уступити у корист националних система владавине права у садашњим или неким другим будућим државама. У исто време, додатно ће бити оснажена идеја о важности међународне владавине права.

⁴¹³ *Id.*, 436–438.

3. Међународна владавина права

Да међународна владавина права постоји то, од закључивања Вестфалског уговора потписаног 1648. године, уопште није спорно. Односи се или на државе и друге субјекте међународног права, или на првенство међународног над унутрашњим правом, или на глобалну владавину права у којој појединци нису везани за националне прописе већ за правила глобалне заједнице.⁴¹⁴ Али, спорно је у чему се она данас састоји.

Можда је за потпуније разумевање преображаја правне државе и владавине права интересантно задржати се само на најновијем учењу о постојању две врсте међународне владавине права: *thin* (танке, ретке) и *thick* (дебеле, густе) *rule of law*, које су већ поменуте.

Прва („дебела“, „густа“) врста владавине права, карактеристична наводно за западне демократије, садржи поред суштинских правних, још моралне и вредносне састојке. Због тога она има супстанцијални карактер и доживљава се као сама суштина праведног друштва које подразумева постојање слободе и демократије. Друга („мршава“, „танка“) врста владавине права не испуњава те високе услове. Више је окренута формалним и инструменталним странама владавине права, оним где демократија и морал нису важнији од заштите имовинских права и постојања ефикасног правосуђа. Њен основни циљ је да обезбеди друштвену стабилност. Карактеристична је за земље у транзицији и развоју. Такође, прва владавина права је више супстанцијална, а друга више формална.

Наведену разлику унутар јединственог појма владавина права нарочито заговарају економски оријентисани теоретичари (М. Требилкок /*M. Trebilcock*/, М. Данијелс /*M. Daniels*/ и други). Исто поступа и Хашки институт за интернационализацију права. Сви се залажу за превласт схватања по коме

⁴¹⁴ Д. Аврамовић, *Савремена правна држава*, 53.

„владавина права не представља само формално већ првенствено материјално начело које у исто време испуњава захтеве легалности и легитимности“.⁴¹⁵

Наведеном поделом, која има очигледну економску и политичку позадину, започет је нови спор поводом оправданости употребе израза међународна владавина права. Изгледа да су западњачки правници унификацију правне државе и владавине права схватили као међукорак ка успостављању потпуне превласти владавине права над правном државом, и то у међународним и глобалним размерама.

Упркос све чешћим оправданим приговорима, израз међународна владавина права се данас користи у толико великој мери у различитим међународним документима да је то постало на неки начин „готова ствар“, нешто што се подразумева по себи. Подразумева се и то да се тиме додатно прави разлика између држава у којима већ постоје правна држава или владавина права. На пример, ту разлику користи савремени утицајни писац Рандал Пиренбум (*Randhal Peerenboom*) када говори о другој, формалној владавини права, истражујући исту у Кини.⁴¹⁶ Оној првој, супстанцијалној, истиче, свакако припадају земље чланице садашње Европске уније, друге земље развијеног Запада као и могућа светска држава чије је стварање у току. Према Бернхарду Цанглу (*Bernhard Zangl*), такође често навођеном писцу, већ данас постепено израста „један нови облик међународне владавине права, нарочито у области међународне трговине, безбедности, радног права, заштите човекове околине... међународна владавина права постаје комплементарна владавини права у модерним државама...“.⁴¹⁷

Очигледно је да економски циљеви и политичка мерила почињу да стварају ново значење које више није исто са унификованим појмовима правне државе и владавине права. То компромитује идеју о постојању међународне владавине права.

⁴¹⁵ Д. Аврамовић, „Владавина права – међународно призната вредност?“, 90.

⁴¹⁶ R. Peerenboom, *China's Long March toward Rule of Law*, Cambridge – New York 2002, 673. Нав. према Д. Аврамовић, 90.

⁴¹⁷ Нав. према Д. Аврамовић, 93.

Томас Чаротерс (*Thomas Carothers*) је због тога закључио да „о владавини права нико ништа не зна“, а Рајнер Грота (*Reiner Grote*) да владавина права припада појмовима са „отвореним крајем“ (што представља противречну метафору), подложним сталним расправама.⁴¹⁸ Због тога се и даље користи унификовано значење правне државе и владавине права, иако га бројни међународни документи и инструменти постојано крње.

Карактеристична је Резолуција 61/39 Генералне скупштине Уједињених нација од 18. децембра 2006. године о владавини права на националном и међународном нивоу. У њеној прембули стоји: „Уверени да је унапређивање владавине права на националном и међународном нивоу од суштинског значаја за остваривање одрживог економског раста, одрживог развоја, елиминисање сиромаштва и глади, заштиту свих људских права и основних слобода, уважавање чињенице да колективна сигурност зависи од ефективне сарадње... ради спречавања међународних претњи...“ итд. Такође, у чл. 6, ст. 1 Уговора о Европској Унији“ наводи се да се Европска унија заснива на принципима слободе, демократије, поштовања људских права и основних слобода, као и владавине права који су заједнички државама чланицама. Оба документа су деклараторног карактера.⁴¹⁹

Наведено разликовање између две врсте владавине права не помаже појашњењу ових појмова ни теоријски ни практично. Уместо тога, они постају све мање одређени и тешки за примену због различите садржине и вредности.

На сличне тешкоће је наишао С. С. Алексејев када је покушао да објасни разлику између социјалистичке законитости као развијеније врсте од грађанске законитости.⁴²⁰ Али, тај неуспео покушај није спречио данашње економисте и

⁴¹⁸ *Ibid*, 91.

⁴¹⁹ Вид. Д. Симовић, А. Фира, *Институционални оквир Европске уније након Лисабонског уговора*, Сремска Каменица 2008.

⁴²⁰ Вид. С. С. Алексејев, *Общая теория права*, I-II, Москва 1981; Д. Чорбић, *Политички систем: основи политикологије*, Ниш 2005.

правнике да заговарају, а политичаре да истрајавају на примени две врсте међународне владавине права: *thin* и *thick rule of law*. То се чини упркос чињеници што се у најразвијенијим земљама света суштински морални и вредносни састојци, карактеристични за *thin rule of law*, у заоштреним економским и политичким околностима лако преобраћају у формалне правне састојке карактеристичне за *thick rule of law*.

Изгледа да је међународној владавини права најближа идеја Вилијама Џенингса који је пре скоро сто година јасно истакао да владавина права не постоји само у Енглеској. Она је или заједничка свим нацијама, или уопште не постоји.⁴²¹ У том случају, наведено разликовање између две врсте међународне владавине права остало би без значаја.

⁴²¹ W. I. J. Jennings, *The New Despotism*, 19.

Девета глава

ГЛОБАЛИЗАМ И СВЕТСКА ВЛАДАВИНА ПРАВА

Универзалистичке (космополитске) идеје глобализма и интернационализма. Различити ставови око глобализације и подела на тзв. „скептике“, „глобалисте“, „суперглобалисте“, „антиглобалисте“ и „трансформационисте“. Интернационализам и глобализам (Б. Холден, Д. Хелд). Седам врста глобализације (Ричард Фалк): корпоративно-монетарна, грађанска, империјална, апокалиптичка, регионална, еколошка и нормативна. Осма врста: технолошка глобализација. Порекло идеје светске државе или светске владе (Вергилије, М. Аурелије, Б. Расел, А. Ајнштајн, Џ. Х. Велс, Џ. Орвел и други). Савремена схватања о светској држави као светској федерацији држава. Кораци у правцу стварања светске државе (документи Уједињених нација, стварање Европске, Афричке, Азијско-Пацифичке и Северноамеричке уније). Разарање државног суверенитета националних држава (Л. Диги, Ж. Гурвич, Л. Петражицки, Е. Морен, Н. Мекормик, Н. Вокер, Д. Хелд итд.) и наднационалног суверенитета Европске уније (предлог Трансатланског трговинског и инвестиционог партнерства /TTIP/ између САД и ЕУ и глобалистички замишљен Споразум о трговини и услугама /TISA/). Везе правне државе (владавине права), демократије и светске владе (Д. Хелд, Д. Арчибуги и Р. Марчети). Визија „универзалне“ (космополитске) правде. Федерализована светска држава и цивилно друштво (Р. М. Унгер или К. Фридрих). Стварање универзалног права светске државе коришћењем правних трансплантата. Спољашње границе светске државе, светско становништво, федерално устројство и организација главних врста власти. Спутаване стваралачких снага људи и теорија о одрживом „нултом расту“ (Агенда 2030 за одрживи развој Уједињених нација из 2015. године). Да ли је будућа светска држава замишљена као Архипелаг Гулаг у светским размерама.

1. Глобализам и светска држава

Израз „глобализам“ („мондијализам“) први пут се сусреће у Вебстеровом *Речнику америчко енглеског језика* из 1961. године. Скван је и коришћен током

последње две деценије XX века, прво у академским расправама како би се означило све снажније дејство сједињујућих чинилаца у савременом свету. Убрзо затим, постао је саставни део речника бројних доктрина и супротних тумачења.⁴²²

Различити ставови око глобализације као сложеног друштвеног процеса, нарочито ставови њених поборника и противника, довели до даљих подела на тзв. „скептике“ (који поричу постојање глобализације као друштвеног процеса), „глобалисте“ (који у глобализацији виде пожељну промену која доводи до ширења идеологије неолиберализма и тржишне економије), „суперглобалисте“ (који глобализацију сматрају објективно планетарним процесом), „антиглобалисте“ (који се усредсређују само на непожељне последице процеса глобализације) и „трансформационисте“ (који глобализацију проучавају свеобухватно и избалансирано, мерећи њене добре и лоше стране).⁴²³

Данас се најновије промене, нарочито промене у развијеним либерално-демократским друштвима, очигледно одвијају у знаку глобализма.⁴²⁴ Невоља је у томе што је та универзалистичка идеја у XIX и XX веку доживела две суштински различите интерпретације. Прва је интернационалистичка, а друга, млађа, глобалистичка. Прва рачуна са нужним разликама и признаје их, док друга те разлике тежи да укине и сведе на пуки фолклор. Универзалистичка идеја у интерпретацији интернационалиста у разликама препознаје главни замајац људског развоја и тежи успостављању хармоније у различитостима међу државама и народима. Универзалистичка идеја у интерпретацији глобалиста свих могућих врста управо у тим разликама – осим фолклорних – препознаје главну препреку успостављању светске државе. Док интернационализам признаје постојање различитих или барем формално равноправних националних држава без жеље за њиховим укидањем и претварањем у једну глобалистички замишљену државу

⁴²² Вид. D. Mockle, *Mondialisation et Etat de droit*, Bruxelles 2002.

⁴²³ Г. Дабовић, *Глобализација права: усклађивање права у савременом свету*, Београд 2007, 13–17.

⁴²⁴ Д. Хелд, „Светска власт, међународно право и етика бриге“, у: *Глобално управљање светом*, Београд 2012, 359–382. Вид. В. Мићовић, *Глобализација и светски поредак*, Београд 2001; С. Перовић, *Људска права и судијска независност*, Београд 1998.

корпоративног типа са једном Светском владом на челу, догле глобализам представља средство за стварање Светске државе укидањем националних држава какве су до сада постојале. И обрнуто, глобалисти се залажу за корените економске, политичке, културне и друге врсте промена у савременим државама које доводе до њиховог осипања и уситњавања, а интернационалисти за појачавање оних међународних активности које јачају националне државе и омогућавају им да изграђују нове институције способне да се супротставе налету глобалистичких процеса у свету. Глобалисти се залажу за униполарни, а интернационалисти за мултиполарни свет. Наведену разлику јасно изражава оцена по којој се глобализам односи на све процесе који могу да промене природу међународног поретка, уклоне сувереност и аутономију националних држава, као и да их ближе повежу са циљем да се створи „интегрисано светско друштво“ (Б. Холден /*B. Holden*/).⁴²⁵ Такав свет „сложене међузависности“ производи „драматичне последице за суверенитет, аутономију и одговорност државе“ (Д. Хелд).⁴²⁶

Данас се може говорити чак о седам врста глобализације (Ричард Фалк /*Richard Falk*/): корпоративно-монетарној, грађанској, империјалној, апокалиптичкој, регионалној, еколошкој и нормативној.⁴²⁷

Корпоративно-монетарна глобализација (долара) огледа се у функционисању финансијских тржишта, валутних аранжмана, светске трговине и инвестиција подржане светским институцијама (Међународни монетарни фонд, Светска трговинска организација, Светска банка итд.) које се руководе давањем предности делотворном капиталу и слављењем успона неолибералног капитализма.⁴²⁸ У исто време, појавиле су се нова, неформална „не-владина“ поља

⁴²⁵ Вид. В. Holden, *Global Democracy*, London – New York 2000.

⁴²⁶ Д. Хелд, 125.

⁴²⁷ Р. Фалк, „Глобална власт – нове замисли“, у: *Глобално управљање светом*, 43. Вид. Н. МасКау, *The Globalisation of Culture?. A Globalizing World?*, London – New York 2004.

⁴²⁸ У интервјуу за децембарски број часописа *Newsweek* за 2015. годину, Балази Сринивасан из компаније Андерсен Хоровиц сматра да Силиконска долина постаје моћнија од Вол Стрита и саме

за стварање политике.⁴²⁹ Али, када се схвати да се све банке и друге финансијске институције налазе под контролом исте глобалне елите, тешко је уздржати се од питања: од какве су вредности ствари попут демократије или владавине права?

Дејство корпоративне и монетарне глобализације створило је на први поглед супротан покрет на нивоу идеја и поступака. То је покрет који тражи праведнију и одрживију светску економију. Мада није нужно супротстављен глобализацији, он садржи и неке елементе који подржавају локалну одрживост. Реч је о грађанској глобализацији која подстиче „другачију глобализацију“ али се не поистовећује са антиглобалистичким популизмом. Није изненађујуће што грађанска глобализација тек треба да створи целовиту и уједначену представу онога што се сматра „њеним приступом људима“.⁴³⁰

Империјална глобализација се пре свега односи на глобални милитаризам САД (присилну „американизацију“ света). То важи и за њене последице везане за управљање политичким понашањем у свету. Заступници новог империјализма воле да наглашавају предности такве глобализације. Нарочито наводе као предности ширење уставне демократије, људских права и обезбеђење могућности за очување мира! Истичу да то може да буде далеко делотворније од ослањања на Уједињене

америчке владе. То се чини стварањем друштва изван друштва, тј. друштва које води технологија. По њему, „метанационалне компаније“ руководе се само једним правилом: увек постоји неко место на којем ће профит бити већи, окружење пријатељскије и прилике шире. Тај принцип помогао је метанационалним компанијама и корпорацијама да прерасту своје првобитне газде – државу. Приложена је и табела 25 најмоћнијих корпорација на свету са њиховим годишњим приходом у милијардама долара: Волмарт (486), Ексонмобајл (269), Ројал Дач Шел (265), Епл (234), Гленкор (221), Самсунг (163), Амазон (107), Мајкрософт (95), Нестле (93), Алфабет (75), УБЕР (62,5), Хјуавеи (60), Водафон (60), Анхеусер-Буш (47), Маерск (40), Голдман Сачс (34), Халибартон (31), Асенчру (31), Мек Доналдс (25), Емирејтс (24), Фејсбук (18), Алибаба (12), Блекрок (11), Мек Кинсеј и Компани (8), Твитер (2,2). Реченом треба додати да шездесет двоје људи на планети поседује количину богатства једнаку богатству којим располаже половина човечанства, тј. нешто више од три и по милијарде људи.

⁴²⁹ Р. Фалк, 44–46.

⁴³⁰ *Ibid.*, 46–47.

нације. Дакле, они воле демократију, али још више воле послушне владајуће елите и пасивно грађанство. Такав оптимизам не деле њихови критичари који, иначе, нису њихови противници. Они су само забринути због могућности стварања геополитичког савеза Кине и Европе, јачања БРИК групе земаља итд., дакле, за одржавање светског монопола САД у будућности, а не за ужасне последице које узастопне ратне авантуре САД изазивају дилем света под изговором ширења демократије и заштите људских слобода и права.⁴³¹ Наравно, постоје и критичари који су истински противници заговорника такве глобализације.

Са империјалном је у блиској вези апокалиптичка глобализација. И она се првенствено односи на империјалистичку политику САД, ту најратоборнију светску државу. Везује се за екстремне облике политичког насиља које изазива Запад (а нарочито подстичу тзв. „неоконзервативци“ у САД) „ратом без ограничења“ (Ал Каида, Авганистан, тзв. „арапско пролеће“, рат у Сирији, Јордану итд.). У крајњем, апокалиптична глобализација показује да је данас на проби и најјача постојећа консолидација државне моћи (САД) у целокупној људској историји, будући да врховна оружана моћ глобално угрожава људски опстанак на планети.⁴³²

Регионална глобализација је појмовно и идеолошки привлачна као одржива синтеза притисака да се образују веће политичке заједнице и обезбеди успон политике идентитета повезаног са цивилизацијским и регионалистичким усмерењем. Она треба додатно да подстакне економски напредак, друштвену демократију, решење сукоба у етничким и територијалним споровима и да пружи отпор империјалним, апокалиптичким и корпоративно-монетарним странама глобализације. Односи се првенствено на размахнуте регионалистичке процесе у Европској унији. Основна замисао је да се садашњи развој европског регионализма посматра као истраживачки подухват, у ствари оглед, експеримент, који својим

⁴³¹ *Id.*, 47–49. На пример, од 1945 до 2001. године САД су учествовале у 221 рату на 153 места широм планете. Само 47 ратова започето је без икаквог јасног утицаја САД.

⁴³² *Id.*, 49–50.

успешним примером може да доведе до опонашања у другим главним регионима света. У исто време, регионална глобализација подразумева разарање садашњих националних држава-чланица Европске уније у корист неприродно састављених региона као њиховом припремљеном заменом.⁴³³

Еколошка глобализација тиче се пре свега растуће забринутости због штетних последица климатских промена које производе низ тешких проблема (глобално загревање планете, суше, отапање ледених полова, сечу шума, повећање киселости океана, смањивање и уништавање биоразноврсности, растућу учесталост екстремних временских неприлика и низа штетних последица због све веће несташнице питке воде у свету). Ти проблеми се могу делотворно решавати облицима сарадње међу владама, што се формално и чини на до сада невиђеном нивоу и у размерама које никад нису постојале. На пример, Протокол из Кјота из 1997. године или Конференција о климатским променама у Копенхагену 2009. године показали су да су неки делови света све више забринути због штетних дејстава глобалног загревања у предстојећим деценијама. Слично страховање се поновило крајем 2015. године на Конференцији о климатским променама у Паризу.

Нормативна глобализација односи се на утицај „међународног права, Уједињених нација, људских права и религиозних и секуларних облика хуманизма на транснационално понашање и политичке програме“. Она се састоји у препознавању улоге вредности и права, како у јавној свести тако и у политичком понашању. Разматрањем ових утицаја у оквиру глобализације показује да су „оквири националног идентитета у различитим степенима потиснути универзалистичким и цивилизацијским идентитетима“.⁴³⁴ Тзв. „хуманитарне интервенције“ изведене у име заштите људских права (акција Милосрдни анђео 1999. године против Србије), подржане ширењем идеје грађанске глобализације, препознатљиви су негативни изрази нормативне глобализације. Али, нормативна (или правна) глобализација може да делује и преко скривених носилаца

⁴³³ *Id.*, 50–51.

⁴³⁴ *Id.*, 51.

империјалне или апокалиптичке глобализације, чак и корпоративне и монетарне глобализације.⁴³⁵

Фалкова типологија показује да глобализација није једноставан већ сложен процес. Започиње као идејна, а наставља се као економска, политичка, културна итд. глобализација. Тиме је Фалк посредно признао да се бавио карактеристичним изведеним облицима глобализације, а не њеним узроцима.

Многе од наведених врста глобализације још нису сагледане у потпуности, што изазива оправдан страх од видљивих или очекиваних штетних последица по националне и наднационалне субјекте права. Нарочито је изражен оправдан страх од империјалне и апокалиптичне глобализације. Али, није мањи страх ни од суноврата вредносног и идејног система праћеног разарањем институција, уништавањем привреда националних држава, стварањем послушних медија у служби новог светског поретка који индоктринацијом (испирањем мозга и заглупљивањем), стварањем најразноврснијих обмана (симулакрума) и другим врстама манипулације које људима одвраћају пажњу од оног што је важно. Тиме постојано одржавају жељену лажну слику стварности у којој је појединац сведен на послушног пасивног потрошача.⁴³⁶ Све то води ка стварања „глобалног села“ у коме идентитет више није цењен. Већ данас бројни локални идентитети бледе пред универзализованим реклама Кока-коле, Мекдоналдса, Старбакса итд. У ствари, више „не постоје нације. Не постоје народи. Не постоје Руси. Не постоје Арапи. Не постоји Трећи свет. Не постоји Запад. Не постоји Америка. Не постоји демократија. Постоје само IBM, ИТТ, АТ&Т, DiPon, Dau, Junion Karbaid и Ekson. То су нације данашњег света. Ми више не живимо у свету нација и идеологија“.⁴³⁷ Традиција и обичаји се заборављају, док се у контролисаној мери допуштају претежно фолклорне разлике међу људским заједницама. Није ни чудо што многи стручњаци и освешћени лаици у јачању глобалистичких тежњи препознају озбиљну или

⁴³⁵ *Id.*, 51–52.

⁴³⁶ В. Драшковић, *Контрасти глобализације*, Београд – Котор 2002, 85 и даље.

⁴³⁷ А. Jansen, *American Rethoric: Movie Speech*, Network 1976. Нав. према Р. де Рајтер, 18.

највећу претњу не само демократији у савременим либералним друштвима већ и властитом опстанку у условима у којима се здушно ради на стварању јединствене светске културе. То се чини у исто време спровођењем политичке и правне унификације света. Последице су стварање „транзиционих“ држава националне сигурности као замене за националне правне државе са националном владавином права, као и стварање наднационалних државних интеграција које је лакше контролисати у условима нарастајућег Новог светског поретка и могућег стварања Светске државе.

Изгледа да постоје два могућа исхода за будућност света, како их види Фалк. Први исход је негативан и односи се на поменуте империјалне и апокалиптичке варијанте глобализације које не доносе мир и сигурност људском роду већ анархију и „стање рата свију против свих“, тј. тоталитарну диктатуру. Други исход је позитиван и односи се на демократско космополитско решење проблема узрокованих глобалистичким процесима. Због тога Фалк уместо анархије и општег рата предлаже, као осведочени умерени глобалиста, увођење „глобалне демократије“ са „глобалним цивилним друштвом“. У исто време, он предлаже неутрализовање империјалних и апокалиптичних страна глобализације као и демократизовање корпоративне, грађанске, регионалне итд. глобализације.⁴³⁸

Можда се Фалковим седам врстама глобализације може додати и осма, која је извор или узрок свих других седам. Реч је о технолошкој глобализацији. Њена појава се може објаснити на следећи начин: данашњи „развој најразвијенијих друштава није омогућила ни црква, ни политика, а ни власт савремених држава или корпорација, већ технологија у најширем смислу те речи. Због тога више није разложно питати да ли до светске државе, која се технолошки намеће, ма када једном настала, већ до какве светске државе – да ли до државе у којој ће владати потребе, јер технологија то већ сада омогућава, или до државе у којој ће владати профит, како је сада, јер то садашње монополистичко искоришћавање и расподела

⁴³⁸ *Id.*, 52–55. Вид. R. Falk, *On Human Governance*, Cambridge Un. Press, 1995; Ц. Штиглиц, *Противречности глобализације*, Београд 2002.

добра омогућавају“.⁴³⁹ Када се боље размисли, показује се да је управо технолошка глобализација онај замајац који свет данас води на странпутицу Светске државе лишене сваке прихватљиве етичности или барем људске коректности.⁴⁴⁰ Да је реч о странпутици, показују Фалкових седам врста глобализација. Оне су, како је поменуто, пре последица него узрок глобализације. Поента је у следећем: данас се готово све рационално замисливо може технолошки извести, али само за повлашћену мањину и не за добробит човечанства. Погрешно је себично уверење појединаца да ће се баш они са својим потомством наћи у тој групи малобројних изабраних и укрцати на нову Нојеву барку.

2. Светска држава и светска владавина права

Почев од најстаријих сачуваних артефаката и каснијих записа, од Сумера и Вавилона до данашњих дана, непрекинуто провејава иста идеја о благодетима једног свеобухватног или универзалног (космополитског) устројства људске заједнице. Та чињеница показује да је идеја Светске државе, Супердржаве или Светске владе (*World State, Superstate, One World Government*) само нешто млађа од идеје државе.

Бројни су заговорници стварања Светске државе, као и њени противници. Историјски посматрано, изгледа да је први римски песник Вергилије (*Publius Vergilius Maro*) у свом спеву *Енеида* наговестио долазак на власт најмоћнијег владара у историји за кога везује настанак новог светског поретка (*Novus ordo seclorum*) и светске државе.⁴⁴¹ Два века касније, Марко Аурелије је заговарао идеју да таква светска држава представља „холистичку визију универзума и човечанства

⁴³⁹ Нав. према Д. Митровић, *Теорија државе и права*, 83.

⁴⁴⁰ На пример, захваљујући интернету, више није потребно познавати енглески, руски или кинески језик да би се у кућној радиности направила приручна, минијатурна „прљава“ атомска бомб(иц)а, довољна да трајно загади овећи град и затре живот у њему.

⁴⁴¹ Вид. Р. де Рајтер, 24–29.

у њему, у коме су универзум, Бог, природа, истина, закон, разум и човек тесно повезани у космички поредак“. Много векова после овог најпознатијег римског цара-стоика, Бертранд Расел (*Bertrand Russell*) се такође залагао за исту идеју, препознавши у светској држави „главни лек против ратова“ и „примарни светски интерес везан за опстанак људске врсте“. Таква Светска држава требало би да буде довољно снажна „да по закону разреши све спорове између народа“, пошто је само она „остварива након што различити делови света постану толико блиско повезани да ниједан део не може да буде индиферентан према томе шта се дешава у било ком другом делу света“. ⁴⁴² Сличним мотивима надахнута је и следећа изјава Алберта Ајнштајна (*Albert Einstein*): „По мом мишљењу, једини спас цивилизације и људске расе лежи у стварању Светске владе са националном безбедношћу заснованом на закону. Све док суверене државе наставе да имају посебна наоружања и тајне планове о наоружавању, нови светски ратови ће бити неизбежни“. ⁴⁴³ Интересантан је и спис Херберта Џорџа Велса (*H. G. Wells*) *Отворена завера* у коме се детаљно приказује изглед будуће Светске државе и начин на које до ње треба стићи. Велс описује свет као поприште манихејског сукоба заосталости и сујеверја са разумом и поретком чије је неминовно исходиште будућа Светска држава. ⁴⁴⁴

Али, не деле сви писци такав оптимизам у погледу Светске државе. Карактеристично је схватање Ханса Моргентауа (*Hans Morgenthau*), који је идеју светске државе сматрао „непрактичном и неостварљивом“. По њему, „Не постоји ниједно друштво са распрострањем у потребном обиму за Светску државу. Нација је баштиник највише секуларне људске лојаности... Другим речима, народи света нису спремни да прихвате светску владу, и њихова преовлађујућа оданост нацији подиже незаобилазну препреку њеном оснивању... Светска држава не може да буде

⁴⁴² Д. Митровић, 80.

⁴⁴³ N. Nathan, *Einstein on Peace*, New York 1968, 336. Нав. према А. Гајић, *Идеја светске државе – правни, политички и филозофско-правни аспект*, Београд 2012, 14.

⁴⁴⁴ Вид. H. G. Wells, *The Open Conspiracy and Other Writing*, London 1933.

успостављена под садашњим моралним, социјалним и политичким условима у свету. Ни у једном периоду модерне историје није постојала већа потреба за трајним миром, дакле и за Светском државом, и ни у једном периоду савремене историје морални, социјални и политички услови нису били мање повољни за њено успостављање. Не може бити Светске државе без светског друштва вољног да га подржи“.⁴⁴⁵ Сличне ставове износе и други писци који (Р. Арон /*R. Aaron*/, И. Маус, К. Инис /*K. Innis*/, М. Волзер итд.). Поучне су речи Рајнхолда Нибура (*Reinhard Niebuhr*), који сматра да сваки покушај прерастања међународне заједнице у неки облик „надсуверене глобалне државе представља скупу и опасну илузију“.⁴⁴⁶

Данас се Светска држава очигледно одређује као модерна републиканска и демократска држава са федералним државним устројством, тј. као светска федерација држава (тачније, „квазидржава“), а не као универзална монархија по узору на Римску империју, како су некад заговарала античка и средњовековна учења.⁴⁴⁷ Али, „присећајући се барем двехиљадугодишње државно-правне традиције, а нарочито обрасца Римске империје, може се запитати: ако једном настане мали светски Левијатан, неће ли он да порасте и развије се до размера које превазилазе суморна призивања Џорџа Орвела“.⁴⁴⁸ Често се дешавало да космополитизам започне као морални универзализам, али да се убрзо изопачи у глобални империјализам.⁴⁴⁹

Некадашње и садашње вође најмоћнијих нација листом су за стварање Светске државе (В. Черчил, Џ. Варбург, В. Брант, браћа Рокфелер, Џ. Буш ст. и Џ. Буш мл., Р. Гарнер, Пола Мантау, Далај Лама, Х. Кисинџер, М. Горбачов, Н.

⁴⁴⁵ Н. Morgenthau, *Politics among Nations*, New York 1973, 487, 491. Нав. према А. Гајић, *Идеја светске државе*, 168.

⁴⁴⁶ Вид. R. Niebuhr, „Illusions of World Government“, *Foreign Affairs*, No. 27, 1949.

⁴⁴⁷ А. Гајић, 19. Вид. R. Glossop, *World Federation? A Critical Analysis of Federal World Government*, Jefferson 1993.

⁴⁴⁸ Д. Митровић, 81.

⁴⁴⁹ Вид. D. Archibugi, D. Held, *Cosmopolitan Democracy. An Agenda for a New World Order*, Oxford Un. Press, 1995; М. Ранковић, *Глобализација и нови империјализам*, Београд 2009.

Мендела, Ж. Ширак, Н. Саркози итд.).⁴⁵⁰ Али, они су само узвишене фигуре на светској сцени. То је због тога што „Светом управљају сасвим друге особе у односу на личности које замишљају они који немају приступ иза сцене“ (Б. Дизраели /*Benjamin Disraeli*).⁴⁵¹ Немачки политичар Валтер Ратенау (*Walter Rathenau*) још је одређенији: „Приближно 300 људи који познају један другог и који сами себи одређују наследнике одлучују о судбини нашег света. Њихова моћ почива у потпуној тајности“.⁴⁵²

Да такве сумње нису без основа показује пример обележавања педесетогодишњице од основања Уједињених нација, када је усвојен Предлог посебне Комисије за глобално управљање са препотентно интонираним али јасним називом: „Наше глобално управљање“. Он је објављен, али јавност са његовим садржајем дуго времена није била упозната. Сматра се да поменути Предлог представља непосредан повод за ревизију Повеље Уједињених нација. То не треба да чуди, јер се Уједињене нације, Међународни монетарни фонд, Светска трговинска организација и Светска банка сматрају стубовима Новог светског поретка који треба да буде промишљена комбинација „суперкапитализма и комунизма под једном капом“.⁴⁵³

Поред садашњег примера Европске и Афричке уније (основане 2002. године), „постојање истих глобалистичких намера потврђује 2005. године потписани али америчком народу необјављени и у америчком Конгресу нератификовани споразум, који није трговачке природе како би могло да се помисли, о оснивању Северноамеричке уније (*Security and Prosperity Partnership of North America*)“. Њиме су се чланице-потписнице (САД, Канада, Мексико) обавезале на одрицање од свог државног суверенитета. У плану је стварање и

⁴⁵⁰ Вид. Р. де Рајтер, 22–29.

⁴⁵¹ Нав. према Р. де Рајтер, 17.

⁴⁵² Изјава В. Ратенауа у *Nojen Viner Presse* од 24. децембра 1912. године. Нав. према Р. де Рајтер, 17.

⁴⁵³ Изјава Ларија П. Мекдоналда, члана америчког Конгреса 1976. године. Вид. „Congressman Larry McDonald Exposed the New World Order Tyranny“, *Google*, 23. август 2016. године.

других сличних наднационалних творевина, на пример, Азијско-Пацифичке уније (која је предложена 2003. године). Све оне би у једном тренутку, заједнички, „требало да се сједине под једном светском владом у светску државу“.⁴⁵⁴

Да би се тај циљ остварио, потребно је прво разорити сувереност националних држава, а затим разбити интегритет и уклонити идентитет њихових народа. Таква идејна разградња постепено је започета у другој половини XIX века, али је доживела замах на почетку XX века прво у немачкој правној теорији, која је сувереност у духу правне државе почела да одређује као „надлежност о надлежности“. Један од разлога за одустајање од традиционалног појма државне суверености у немачкој правној теорији вероватно је представљало све веће прихватање модерног учења о народној суверености и правној држави, које је такође имало за циљ да оснажи националну државу. То се није уклапало у намере тадашњих глобалиста.

Сувереност је у првим деценијама XX века отворено почела да се оспорава или релативизира као одлучујуће својство државе и од стране француских, а не само немачких правника (Леона Дигија, Жоржа Гурвича /*Georges Gurvich*/, Едгара Морена /*Edgar Morin*/ и других).⁴⁵⁵ Француски правници су нарочито радо истицали да „правни плурализам међународног типа нагриза етатистичко право једнако као и суверену власт“.⁴⁵⁶

Средином XX века поново је постављено питање суверености, али у сложеној држави. Одговорено је тако да се сувереном сматра савезна држава, а не њене државе-чланице. Такав одговор иде у прилог настојању савремених патократа да створе федерализовану светску државу као јединог носиоца изворне суверености.

⁴⁵⁴ Д. Митровић, 81–82.

⁴⁵⁵ V. C. de Visscher, *Théories et réalités en droit international public*, Paris 1960, 281 и даље.

⁴⁵⁶ *Ibidem*. Вид. Ph. Harris, *An Introduction to Law*, Cambridge Un. Press, 2007; О. Бо, *Држава и њена власт*, Београд 2016.

И данас многи писци сматрају да сувереност треба одбацити због све веће међузависности држава, почев од трговачких и финансијских односа до успостављања система колективне сигурности (војних савеза) и стварања механизма тзв. „светске међународне заједнице“ (нпр., Лиге народа или Уједињених нација) или зато што је кроз историју показала велику штетност као узрок многих ратова.

Карактеристично је резмишљање Нила Мекормика (*Neil MacCormick*) који оцењује да је Европа ушла у подручје „постсуверенитета“. То значи да је Мекормик разумео потребу глобалиста да се напусти област националног суверенитета који треба да се пресели на наднационалног или глобалног титулара.

Иста чињеница нагнала је многе друге писце да испитају могућности за преобликовање појма суверености како би он одговорио новим изазовима, уместо његовог пресељавања или одбацивања. Тако је настала теорија уставног плурализма, по којој односи између држава треба да буду „хетерархијски“, а не хијерархијски, јер савремене околности траже напуштање јединственог и апсолутног суверенитета у корист дијалога и прилагођавања између уставних власти различитих држава (Нил Вокер /*Neil Woker*/).⁴⁵⁷

Трећа врста писаца, као глобалиста-федералиста Дејвид Хелд, закључују како државе неће ослабити због губитка свог спољашњег суверенитета, пошто увек постоје послови који су у искључивој надлежности државе.⁴⁵⁸ То би требало да значи да никоме, чак ни међународној заједници, неће бити дозвољено мешање у чисто унутрашња питања садашњих националних држава. Хелдову неутемељену глобалистичку тврдњу побија не само пракса Европске уније која потврђује формалну надређеност заједничких (комунитарних) прописа над националним прописима држава чланица, већ и подухвати који се чине због успостављања Светске државе. А они у овом тренутку имају за циљ да окрње и онај део суверености које су државе-чланице већ пренеле на Европску унију, што значи да

⁴⁵⁷ Вид. Д. Митровић, 73–74.

⁴⁵⁸ D. Held, „Changing Contours of Political Community“, *Global Democracy*, London 2006, 26.

се појам суверености не одбацује у целости, већ постепено премешта на институције Европске уније, с циљем да се у једном тренутку пренесе на институције Светске државе.

Да свет улази у нову еру у којој најмоћнији принцип није национални суверенитет већ принцип „понуда-потражња“ показују најновији документи које је 2016. године прва објавила истраживачка група *Corporate Europe (CEO)*. Од тада је почело озбиљно и критички да се пише о том споразуму који је у Западној Европи схваћен као још једна нова врста њеног подјармљивања, пре свега од стране САД.

Реч је о предлогу Трансатланског трговинског и инвестиционог партнерства (*TTIP*) између САД и Европске уније у ужем смислу, а у ширем смислу између САД, Канаде и Мексика, с једне, и Европске уније, држава кандидата за пријем у Унију (ту је и Република Србија) и чланица Европске слободне трговинске зоне (ЕФТА), с друге стране.⁴⁵⁹

Карактеристичан је предлог споразума који садржи решење по коме ће Европска комисија (која ником није одговорна, јер није изабрана већ постављена) имати сву моћ одлучивања. Европски парламент се неће много питати, а национални парламенти нимало. Између осталог, Комисија ће имати овлашћење да одлучује у којим ће стварима морати да затражи мишљење САД, док обрнут случај није предвиђен. То би значило нов губитак суверенитета како за државе-чланице

⁴⁵⁹ Европско удружење слободне трговине (ЕФТА) основано је 1960. године Стокхолмском конвенцијом. Земље оснивачи биле су Аустрија, Данска, Норвешка, Португал, Шведска, Швајцарска и Велика Британија, а накнадно су им се прикључили Исланд и Финска. ЕФТА данас броји четири чланице: Република Исланд, Кнежевина Лихтенштајн, Краљевина Норвешка и Швајцарска Конфедерација. Остале првобитне чланице напустиле су ЕФТА по приступању Европској унији (ЕУ). ЕФТА је закључила 18 споразума о слободној трговини (нпр., Канада, Чиле, Хрватска, Египат, Израел, Либан, Македонија, Мексико, Сингапур, Србија, Албанија итд.), а тренутно се воде преговори са још 6 држава и царинских територија. Споразум је први пут ступио на снагу 2010. године. Вид. www.pks.rs, 11. јун 2016. године.

тако и за саму Европску унију и њене органе, осим за Комисију Европске уније. Заговорници таквог партнерства истичу да ће се тиме ослободити непотребне бирократије, смањити трошкове итд. У овом случају, под бирократијом се вероватно или углавном мисли на демократски изабране чланове Европског парламента који се неће питати ни за каква допуштења у предложеном смислу.⁴⁶⁰

У предлогу истог документа се наводи и да ће велике корпорације и групе (нпр., British American Tobacco или Philip Morris) моћи да утичу на развој тако замишљене регулативне сарадње. То практично значи да ће корпорације бити у центру политике, а на штету животне средине, јер својим нижим (америчким) стандардима могу да доведу до нарушавања виших стандарда европске заштите потрошача које садржи прокламовани и контролисани европски „принцип предострожности“. Шта више, оне могу да се за заштиту својих права обратe трговинским судовима који су независни од националних и ту же владу односне државе према правилима Светске трговинске организације (WTO). Такође, предвиђа се да буду уклоњене све препреке америчком извозу у Европску унију. Обећава се да ће обострано бити остварен знатан профит (процењује се да ће САД остварити 150 милијарди долара профита годишње, а ЕУ 120 милијарди долара). То је још један пример који показује шта све може „глобализација долара“ на делу.⁴⁶¹

С друге стране, све су гласнији многобројни противници овог споразума и глобализације уопште (политичари /нпр., недавни аустријски канцелар Вернер Фајман/ и научници /нпр., Ингебор Маус/). Они се залажу за очување здраве животне средине у истој мери као и за очување народне и националне (државне)

⁴⁶⁰ Вид. „ТТИП: Процурели забрињавајући документи који откривају да ће САД моћи да мењају законе ЕУ ако им се не свиђају“, www.4dportal.com, 18. март 2016.

⁴⁶¹ Вид. „Процурели документи. Америчке корпорације хоће да загађују Европу“, www.blic.rs, 2. мај 2016. године. У августу месецу 2016. године дошло је до прекида трогодишњих преговора јер између главних преговарачких страна није постигнута сагласност ни у једној од тачака садржаних у 27 поглавља. Вид. електронско издање листа *Блиц*, www.blic.rs, 29. август 2016. године.

суверености у којој проналазе најсигурнијег заштитника слобода, демократије и владавине права.⁴⁶²

За садашње државе и њихове народе још је погубнији потпуно глобалистички замишљен и у највећој могућој тајности припреман Споразум о трговини и услугама (*TISA*), који подржавају неке од највећих светских корпорација као што су Microsoft, Google, IBM, Walt Disney, Walmart, Citigroup и JP Morgan Chase. Споразум су опет иницирале САД, с циљем да се додатно либерализује светска трговина услугама, укључујући ту и приватизацију јавних служби у области здравства, школства, поштанских услуга, железнице итд. У његовом припремању изван знања јавности тренутно учествују владе педесетак земаља (Канада, Аустралија, Јапан, земље Европске уније, али и земље Јужне Америке, Пакистан итд.). Споразум има за циљ да омогући пре свега великим мултинационалним компанијама да доносе одлуке о јавном здрављу, просвети, комуналним службама итд. грађана у тим земљама. Према налазима активиста групе Global Justice Now, реч је о приватизационом споразуму који је заснован на идеји да владе, уместо да служе јавном интересу, треба да се повуку и омогуће корпорацијама да се баве тим пословима. Једна од најспорнијих одредби предвиђа да, ако се нека јавна служба приватизује, такву приватизацију ће бити немогуће поништити чак и ако не буде успешна. Такође, Споразум предвиђа да националне државе не могу увести прописе који би домаћим компанијама дали предност у односу на иностране. Предвиђена је и могућност корпорације да тужи такву државу арбитражном телу на светском нивоу. Споразум представља проблем и за раднике који одлазе да раде у другим државама. Они су класификовани као „независни пружаоци услуга“, што значи да за њих неће важити минималне зараде нити ће моћи да се учлањују у радничке синдикате. Биће то нова робовска снага неолибералног капитализма.

⁴⁶² И. Маус, 43, 79–103. Вид. И. Маус, „Кантови разлози против глобалне државе: народна сувереност као принцип међународног права“, у: *Глобално управљање светом*, 143–156; G. Harman, *Moral Relativism and Moral Objectivity*, Oxford Un. Press, 2006.

Очигледно, Споразум има за циљ да разори преосталу сувереност садашњих националних држава, угрози борбу против климатских промена и свеопштег загађења планете, спречи владе да дају предност обновљивим изворима енергије итд.⁴⁶³ С друге стране, националне државе треба да капитулирају пред навалом међународних корпорација у име стварања некакве глобалистички замишљене корпоративне светске државе. Њиховим развлашћивањем престала би да постоји национална правна држава док би грађани били препуштени власти корпорација.

Постоји још једна страна коју треба размотрити а тиче се претпостављене везе правне државе (владавине права), демократије и Светске владе (Светске државе).⁴⁶⁴ Због те везе се још једном може поставити питање: да ли поред међународне владавине права уопште може или треба да постоји глобална, тј. светска владавина права? Дејвид Хелд тврди да може, и то као „вишеслојни систем владавине права“ на локалном (унутрашњем регионалном и националном нивоу), наднационалном (Европска унија) и глобалном нивоу (са реформисаним и демократизованим Уједињеним нацијама).⁴⁶⁵ Шта више, Хелд оптимистички замишља и остваривање демократије као облика глобалне владавине права. Она се распростире у три повезана нивоа. Први ниво се односи на успостављање демократије и владавине права у границама националних држава, други на успостављање демократије и владавине права у међудржавним односима, а трећи на глобалну демократију и владавину права. Тај највиши ниво за који се залаже захтева постојање „светског грађанина“ који учествује у демократским процесима независно од његовог правног и друштвеног положаја у националним државама или наднационалним заједницама.

⁴⁶³ Вид. електронско издање листа *Блиц*, www.blic.rs, 31. август 2016. године.

⁴⁶⁴ К. Дузинас, *Људска права и империја*, Београд 2009, 151 и даље.

⁴⁶⁵ Д. Хелд, *Демократија и глобални поредак*, 316–319. Вид. В. Holden, *Global Democracy*, London – New York, 2002; А. Hutchinson, Р. Monahan, „Democracy and the Rule of Law“, *Law and Morality*, Toronto 2001; Р. Bellamy, В. Jones, *Globalization and Democracy. An afterword*, London – New York 2000.

Визију космополитске демократије и владавине права сличну Хелдовој заступају Данијел Арчибуги (*Daniel Archibugi*) и Рафаел Марчети (*Raffaele Marchetti*).⁴⁶⁶ Заједничко им је да ту визију доживљавају као заобилажење традиционалних „колективних субјеката одлучивања“ (локалних, регионалних и националних органа) и непосредно укључивање појединаца у глобални политички процес „са циљем њихове интеграције, а у ствари ради олакшане будуће контроле и доминације“.⁴⁶⁷ Том приликом, пропуштено је да се каже како такав „огољени“ грађанин света нема апсолутно никакве шансе да учествује у глобалном демократском процесу, под условом да је он уопште могућ. Према Робину де Рајтеру (*Robin de Ruiter*), глобализација је „клопка за демократију... земље које се супротстављају Новом светском поретку ризикују своју независност“.⁴⁶⁸

Подстицајна је (у скептичком смислу) и Марчетијева утопистичка визија универзалне (космополитске) правде којом допуњава своје учење. Према њему, космополитска правда подразумева да „морална личност може бити само универзална и свеукључујућа“.⁴⁶⁹ Та чињеница, наводно, омогућава да сви појединци имају једнаке могућности да буду политички признати. Изгледа да је заборављено да таква универзална правда, исто као универзални етички закон, представља пре жељени идеал него остварено стање човечанства. Решењу тог проблема ближи су представници комунитаризма који тврде да се глобализам заснива на идеалима и вредностима Западног света. Али, тај свет није универзалан, иако се ради на томе да то постане.

⁴⁶⁶ Вид. D. Archibugi, *The Global Commonwealth of Citizens. Toward Cosmopolitan Democracy*, Princeton 2008; R. Marchetti, *Global Democracy: For and Against – Ethical Theory, Institutional Design and Social Struggles*, London – New York 2008.

⁴⁶⁷ Д. Аврамовић, *Савремена правна држава*, 228.

⁴⁶⁸ Р. де Рајтер, 102–193.

⁴⁶⁹ R. Marchetti, *Global Democracy: For and Against – Ethical Theory, Institutional Design and Social Struggles*, 20, 37, 40, 52.

Користећи хиљадугодишњу државно-правну традицију, федерализована Светска држава била би спремна да буде одвојена од цивилног друштва (*Civil Society*) које би „својим извандржавним положајем, постојањем слободног јавног мњења и других ванинституционалних облика повезивања представљало не само аутономну област друштвеног живота изван домаћа државне власти већ и суштинску брану од свеобухватности овакве суверене државе и тоталитарних тенденција које би могле у њој да се временом појаве“.⁴⁷⁰ Наводно, тиме би владавина права добила нови замах и смисао иако се пре ради о „псеудоуниверзалности“, тј. етичкој ограничениости скривеној иза универзалне етике. Због те псеудоуниверзалности цивилно друштво би лако могло да се претвори у упориште западњачког „демократског“ плана о извођењу „глобализације одоздо“, а не само одозго.

Оптимистичко-утопистичку слику о односу Светске државе и светског цивилног друштва нарочито развија у свом учењу Роберто Магабеира Унгер (*Roberto Magabeira Unger*). Он одређује „идеал заједнице са органским групама које ће превазићи систем доминације. Управљање активностима ових група и спречавање наметања једне другима вршиће држава која би требало да буде на светском нивоу“.⁴⁷¹ Само, може се запитати: „да ли оно што у будућности треба да буде заштићено глобалним монополом силе уопште још заслужује име „људских права“ и владавине права“.⁴⁷²

Произилази, а то се и наговештава, да једино место на коме би унутар Светске државе могли да се задрже „остаци“ владавине права представља поменуто цивилно друштво. Оно би се односило првенствено или искључиво на области изван политике, као што су рад, власништво, производња, комуникације итд.⁴⁷³

⁴⁷⁰ А. Гајић, 60. Вид. С. Аврамов, *Цивилно друштво и невладине организације*, Београд 2006; Џ. Кин, *Цивилно друштво*, Београд 2003.

⁴⁷¹ Р. М. Унгер, *Знање и политика*, Загреб 1989, 324–325 и даље.

⁴⁷² И. Маус, 7.

⁴⁷³ D. Archibugi, *The Global Commonwealth of Citizens. Toward Cosmopolitan Democracy*, 89; R. Layton,

Насупрот цивилном друштву, постојала би поменућа Светска влада, тј. Светска држава са својом ничим ограниченом силом. Може се запитати како би уопште тај међупростор био попуњен, и у чију корист би био попуњен: у корист цивилног друштва или у корист Светске државе?

Упркос идеализованој слици коју подржавају и развијају поменути писци, други писци као Карл Фридрих (*Karl Friedrich*) изражавају оправдану бојазан да ће због глобалистичких процеса доћи до приближавања технократске тоталитарне државе и уставне демократије.⁴⁷⁴ То је рецепт за стварање државе националне сигурности као прелазног облика. Једино се заборавља да би у том случају, обрасце тоталитарне државе и уставне демократије лако могла да прогута општа анархија,⁴⁷⁵ појава коју многи глобалисти одбацују чак и као примисао када говоре о Светској држави. Највероватније је да би то било слабо и незаштићено друштво засновано на стварању збрке и ширењу страха.⁴⁷⁶

Најзад, треба истаћи да нормативни глобализам истрајава на стварању универзалног права Светске државе.⁴⁷⁷ То се данас чини или доношењем универзалних прописа, или уједначавањем националних права све чешћим и ширим коришћењем правних трансплантата. Ови други, тј. правни трансплантати,

Order and Anarchy. Civil Society, Social Disorder and War, 2006, 45–81; Ц. Кин, *Цивилно друштво*, Београд 2003, 151.

⁴⁷⁴ Вид. К. Ј. Фридрих, *Конституционализам (ограничавање и контрола власти)*, Београд – Подгорица 1996.

⁴⁷⁵ К. Ј. Фридрих, 492.

⁴⁷⁶ Треба забележити следеће речи Мајкла Ледина, неоконзервативца од поверења америчког председника Џорџа Буша млађег: „Ми хоћемо динамику. Наше средство је креативно пустошење, било да се ради о нашем друштву или о страним државама“. Нав. према Р. де Рајтер, 416.

⁴⁷⁷ Вид. J. Wiener, *Globalization and the Harmonization of Law*, London–New York 1999; W. Twining, *Globalizacion and Legal Theory*, Cambridge Un. Press, 2000; Ц. Штиглиц, *Противречности глобализације*, Београд 2002; F. Snyder, *Globalisation and Law in the 21st Century*, London–New York 2003; Г. Дабовић, *Глобализација права: усклађивање права у савременом свету*, Београд 2007; Ј. А. Шолте, *Глобализација*, Подгорица 2009; *Глобално управљање светом*, зборник радова, Београд 2012.

могу да се одреде као средства за „преношење правила или система права из једне земље у другу или из једног народа у други“.⁴⁷⁸ На тај начин, трансплантати додатно подстичу глобалистичке процесе у области права и владавине права. Њихово све чешће и шире коришћење показало се као згодно средство да се у кратком времену изведе коренита промена националних права која се у том случају стављају у подређен положај према заједничком (наднационалном) или новонастајућем универзалном (космополитском) праву чије је заокруживање у току барем када се ради о Уједињеним нацијама, другим поменутиим светским организацијама или Европској унији.⁴⁷⁹ Због тога, приликом добровољног усвајања неког трансплантата увек треба имати у виду промене до којих он доводи у праву независно од тога о којој је грани права реч.⁴⁸⁰

Погодности које пружају трансплантати не значе да сва права обавезно треба да имају уједначен или јединствен систем. Очигледно је да у овом тренутку такав потпуно заједнички или универзални правни систем није могућ, а вероватно ни довољно пожељан. Реч је пре о стварању правне свести да не мора свако да има свој потпуно оригиналан систем права и да је уједначавање права барем у овом тренутку и у неким областима (пре свега приватног права) могуће и пожељно, што не мора да буде случај са Светском државом.

3. Да ли је могуће достићи универзалну светску државу и владавину права?

Насупрот идеји националне државе, идеја Светске државе представља варијанту модерне државе, само развијену до крајњих граница у територијалном,

⁴⁷⁸ А. Вотсон, *Правни транспланти. Приступ упоредном праву*, Београд 2000, 18.

⁴⁷⁹ Вид. Н. Чомски, *Профит изнад људи: неолиберализам и глобални поредак*, Нови Сад 1999; *Нужне илузије: контрола мисли у демократским друштвима*, Нови Сад 2000; *Хегемонија или опстанак: америчке тежње за глобалном доминацијом*, Загреб 2004.

⁴⁸⁰ К. Фридрих, 141–183.

персоналном и властодржачком смислу. Њена појава означила би крај традиционалне националне државе, а можда и наднационалне државе.

Светска држава, очигледно, не би имала своје спољашње државне границе. Постојале би само границе, а можда ни то, између квазидржава, чланица светске федерације. Такође, Светска држава би обухватала „све становнике планете, који би били подвргнути њеној власти и тиме обавезни да поштују светски правни поредак. Сви њени грађани имали би светско држављанство, а у случају њеног федералног устројства, и квазидржављанство федералних чланица, тј. двојно држављанство. Тиме би престала потреба за садашњим разликовањем држављана од странаца и апатрида, али не и потреба за одређивањем услова за стицање и престанак држављанства, укључујући ту могућу појаву глобалних апатрида. У таквој светској држави установе азила, екстрадиције итд., постале би излишне, ако не и немогуће“.⁴⁸¹ Најзад, Светска држава имала би исти састав власти као и национална држава: законодавну би вршио светски парламент, извршну за то одређени органи (бирокуратски и оружани), а судску некаква врста светског суда. Такав план потврђује запажање Нормана Казенса (*Norman Cousins*), према коме ће Светска држава у својој надлежности сигурно имати законодавство (Светски парламент реформисаних Уједињених нација), светски монетарни и финансијски систем (Светска банка и Међународни монетарни фонд), оружане снаге (америчка армија, НАТО и здружене снаге земаља Запада, тзв. Англосаксонска алијанса) и Светски суд (вероватно у оквиру реформисаних Уједињених нација).⁴⁸²

Таква светска држава имала би исте задатке које данас имају националне државе. Ипак, њен првенствени задатак био би одржавање светског мира, што данашње националне државе не могу саме да постигну. У земаљским размерама, она би била апсолутно фактички и правно неограничена као нека врста Хобсовог

⁴⁸¹ Нав. према Д. Митровић, 80.

⁴⁸² Нав. према Р. де Рајтер, 25.

„смртог бога“ или, као код Хегела, барем „нешто земаљски божанствено“.⁴⁸³ Она би без икаквих правних ограничења могла да доноси универзално обавезне прописе, док правно никоме не би одговарала. Винстон Черчил ту идеју потврђује следећим речима: очување Новог светског поретка, захтева „успостављање владе са неограниченим овлашћењима на светском нивоу, и ми ћемо свим силама радити на томе“ да се успостави „светски поредак у свим његовим димензијама: духовној, економској, политичкој, друштвеној“.⁴⁸⁴

Иако је познато да је идеја владавине права уместо владавине људи уграђена у саму срж правне државе, што омогућава ослобађање успаваних стваралачких људских снага, данас се те стваралачке снаге све више спутавају. То спутавање објашњава се позивањем на теорију о одрживом „нултом расту“ као једином начину да се сачувају човечанство и планета, о чему може и треба да се расправља. То је учињено 2015. године усвајањем нацрта Уједињених нација под називом Агенда 2030 за одрживи развој.

У предговору документа пише следеће: „Ова агенда је план деловања за људе, планету и просперитет. Она такође треба да ојача универзални мир у све већој слободи. Јасно је да је искорењивање сиромаштва у свим облицима и димензијама највећи глобални изазов и обавеза за одрживи развој. Све државе и сви деоничари који учествују у овој сарадњи примењиваће овај план. Решени смо да ослободимо људску расу од тираније сиромаштва и желимо да излечимо и обезбедимо нашу планету. Одлучни смо да преузмемо мудре и значајне кораке који су хитно потребни како би се свет вратио на одржив пут. Полазећи на ово колективно путовање, заклињемо се да нико неће остати иза нас“.⁴⁸⁵

⁴⁸³ Д. Митровић, 81.

⁴⁸⁴ Нав. према Р. де Рајтер, 24.

⁴⁸⁵ Извод из текста који је 2. септембра 2015. године објављен на званичном сајту Уједињених нација: „Генерална скупштина УН је данас одобрила резолуцију по којој ће се нацрт Агенда 2030 за одрживи развој дати на усвајање крајем месеца, чиме ће међународна заједница добити прилику да оствари сан о свету пуном мира и достојанства за све, навео је генерални секретар Бан Ки Мун“.

Ако је то заиста „универзална агенда“, шта ће бити са онима који не желе да буду њен део? Како ће доносиоци ове Агенде тачно осигурати да „нико неће остати иза њих“ ако буде нација или група које не желе да учествују у том плану? Нарочито, шта ће бити са онима који о њему уопште нису обавештени? И шта све могу да значе речи: „заклињемо се да нико неће остати иза нас“. Да ли је то завет, патетична метафора или претња непослушнима?

Повод за доношење Агенде 2030 је намера Уједињених нација да (већ од септембра 2015. године) покрену „нови универзални план“ за човечанство. Када доспе на дневни ред заседања, план треба да прихвате све државе-чланице Уједињених нација. Тако ће се наводно постићи да се читава планета посвети остваривању 17 циљева одрживог развоја и достизању 169 специфичних „мета“ одрживог развоја.

Срж читавог плана представља следећих 17 циљева:

- окончати сиромаштво свуда и у свим облицима;
- окончати глад, остварити безбедност хране, побољшати исхрану и побољшати одрживу пољопривреду;
- осигурати здрав живот свих људи у свим животним добима;
- осигурати свеобухватно и једнако образовање и дати прилику за учење свима у свим добима живота;
- остварити једнакост полова и дати моћ женама и девојкама;
- осигурати доступност воде свима и одрживо управљање њеним изворима и санитацијом;

Такође, Бан Ки Мун је изјавио: „Данас је почетак нове ере. Много тога смо прошли да бисмо дошли до овог тренутка. Очекује се да ће светски лидери усвојити нацрт на самиту у Њујорку који ће се одржавати 25–27. септембра“. Збиља, постоји ли неко ко не сања о „свету пуном мира и достојанства за све“? Када се то тако каже, то збиља сјајно звучи. Али, тако се не укидају сиромаштво и неједнакост који бујају. Нав. према *webtribune.rs*, 4. септембар 2015. године. Вид. Michael Sneider, *endoftheamericandream.com*, 2. септембар 2015. године или *www.autentik.net*, 18. јануар 2016. године.

- осигурати приступ јефтиној, поузданој и модерној енергији свима;
- обезбедити одрживи и свеобухватни економски раст, продуктивно запошљавање и пристојан посао за све;
- направити отпорну инфраструктуру и промовисати свеобухватну и одрживу индустријализацију и иновације;
- смањити неједнакост међу државама;
- учинити да градови и насеља буду свеобухватни, отпорни и одрживи;
- осигурати одржив шаблон потрошње и производње;
- хитно деловати против климатских промена и њиховог утицаја;
- одржавати и одрживо користити океане, мора и морске ресурсе при одрживом развоју;
- заштитити, повратити и побољшати одрживу употребу екосистема на копну, одрживо управљати шумама, борити се против настанка пустиња и зауставити и преокренути пропадање земље и губитак биодиверзитета;
- промовисати мирна и свеобухватна друштва за одрживи развој, омогућити приступ правди за све и изградити ефикасне, поуздане и свеобухватне институције на свим нивоима;
- ојачати начине примене и ревитализовати глобално партнерство за одржив развој.

Документ Уједињених нација обећава да ће овај план „трансформисати наш свет боље до 2030. године“, упркос томе што је мало ко чуо за тако нешто, ни у медијима ни уопште. Можда се ради само о још једној глобалистичкој утопији.

Агенда 2030 је у ствари наставак и надградња претходно донете Агенде 21 Уједињених нација, у којој је забележено: „Ефикасно извршење Агенде 21 ће захтевати темељно преусмеравање читавог људског друштва, другачије од ма чега што је свет икад искусио, велики заокрет у приоритетима како влада тако и појединаца, и до сада забележено преусмеравање људских и финансијских

ресурса“.⁴⁸⁶ Суштина је у следећим речима забележеним у Извештају са састанка Римског клуба 1991. године: „Уверени смо да се налазимо у почетној фази стварања новог типа глобалног друштва, које ће се разликовати од данашњег колико и доба у које је свет ушао током Индустијске револуције у односу на оно које му је претходило“.⁴⁸⁷

За разлику од Агенде 21, која се усредсређује на околину, Агенда 2030 представља образац за управљање светом. Човечанству ће се рећи како је циљ ове агенде (плана) да се „оконча сиромаштво“ и да се „реша проблем климатских промена“, али то није цела прича. Шта ако све те речи имају неко скривено значење за светску елиту?; и шта ако се на пример доведу у везу са поменутиим спомеником-водичем за Нови светски поредак у Џорџији. Посебно питање представља недоумица шта заправо значи „одрживи развој“ и како Уједињене нације планирају да осигурају да се он оствари глобално?

Познати економиста и писац Патрик Вуд наводи да Уједињене нације и њихови подржаваоци гледају на одрживи развој као на средство за стварање дуго очекиваног међународног економског поретка или Новог светског поретка. Они планирају да ограниче готово сваку људску активност која утиче на околину „како би могли да контролишу све што радимо, а рећи ће нам да једноставно спашавају планету“. Вуд сматра да они никад неће то назвати Нови светски поредак јер „одрживи развој“ звучи много лепше и прихватљивије.⁴⁸⁸ Беспотребно је рећи да ће грађани моћи да се поздраве са својим слободама и правима.

И саме Уједињене нације су признале да им је главни задатак да намерно преобразе модел економског развоја по први пут у историји човечанства. Како ли ће изгледати тај нови систем? И како ће они остварити ту утопију коју обећавају? Једно је сигурно, транзиција коју обећавају постаће неповратна оног тренутка када

⁴⁸⁶ Нав. према Р. де Рајтер, 496.

⁴⁸⁷ А. King, B. Schneider, *The First Global Revolution – A Report by the Council of the Club of Rome*, 1991. Нав. према Р. де Рајтер, 495.

⁴⁸⁸ Вид. П. Вуд, *www.autentik.net*, 18. јануар 2016. године.

се човек и технологија потпуно интегришу и започну доба трансхуманизма. Након тога, појединац каквог данас познајемо престаће да постоји.

Изгледа да постоји и план за успостављање таквог Новог светског поретка. Он треба да буде остварен у следећим фазама:

- успостављање јединственог међународног светског парламента;
- стварање јединственог глобалног финансијског система;
- ограничавање утицаја свих суверених држава у корист диктаторске светске владе;
- потпуна контрола над свим токовима хране у рукама Светске агенције за храну;
- потпуна контрола над свим изворима сировина, нафте и гаса;
- стварање светске армије...;
- спајање и изједначавање свих религија у једну хуманистичку светску религију;
- стварање друштвене демографске мреже која ће обједињавати све аспекте свакодневног живота кроз употребу компјутера;
- успостављање једне светске ‚престонице‘;
- успостављање глобалног лидера.⁴⁸⁹

Изгледа да „Светска влада стиже, у ствари она је неизбежна. Никакви аргументи за и против ње не могу то да промене“.⁴⁹⁰ То потврђују и следеће речи Џејмса Варбурга (*James Varburg*): „Имаћемо светску владу, свидело се то нама или не. Једино питање је да ли ће Светска влада бити успостављена споразумно или под принудом“.⁴⁹¹ Ове речи треба запамтити, јер је требало да прође мање од сто година да се речи америчког председника Вудро Вилсона у његовом Извештају америчком Конгресу из 1914. године о „глобалној хармонији“ преобрате у речи Џејмса Варбурга и њему сличних о „глобалној хегемонији“.

⁴⁸⁹ Нав. према Р. де Рајтер, 85.

⁴⁹⁰ *Ibid.*, 84.

⁴⁹¹ *Id.*, 24.

Вавилон је био први такав покушај стварања „глобалне власти“, а од тада па надаље глобална елита покушава поново да створи оно што је Вавилон започео. Очигледно, Агенда 2030 и све друго је само план за Нови светски поредак који је 29. јануара 1991. године званично најавио амерички председник Џорџ Буш старији речима да постоји једна „велика идеја, Нови светски поредак, где се народи уједињују у заједничком циљу стварања светског мира, слободе и владавине закона“.⁴⁹² И док једни сматрају да је реч само о политичкој фрази, други мисле да је реч о стварању некаквог новог феудалног или робовласничког светског поретка, трећи о укидању садашњих држава и нација у корист тоталитарне Светске државе или Светске владе, четврти о суштинској промени људског бића у духу трансхуманизма итд. Једно је сигурно: глобалисти желе да у потпуности преобразе све што је везано за данашње друштво. То укључује економију, владу, забаву, друштвене интеракције, породице, па чак и религијска веровања.

Када је реч о светској владавини права, може се речи да би такав „демократски облик глобалне владавине права подразумевао установљавање једног укључујућег, консенсуалног, кооперативног, мултилатералног конституционалног оквира који би створио истински функционалну и оперативну верзију владавине права“.⁴⁹³ А можда и не би, јер то не би било потребно у случају успостављања глобалне диктатуре над убогаљеним остатком некадашњег човечанства. Према многим писцима-антиглобалистима, „демократски Нови светски поредак уопште није крајњи циљ. Он би сам по себи представљао противречност“.⁴⁹⁴

Иако се светска држава и владавина права приказују као нешто опипљиво, најрационалније и најделотворније, они то још нису или нису у толикој мери због бројних препрека које стоје на путу њеног успостављања. Некада је најважнија препрека била географске природе, али њен значај данас опада. Од ње су сигурно

⁴⁹² Нав. према „Свети грал свих завера: шта се подразумева под злогласним термином Нови светски поредак“, www.kurir.rs/vesti/, 8. мај 2016. године.

⁴⁹³ Д. Аврамовић, 233.

⁴⁹⁴ Р. де Рајтер, 429.

важније бројне препреке социјалне природе (хетерогеност човечанства, јаз између богатих и сиромашних земаља, верске, идеолошке, културолошке, технолошке и друге разлике). Већ те две главне препреке, са другим бројним унутар сваке од њих, показују да је ипак реч о једном идеалу натопљеном бројним утопијским елементима.

Ако се једног дана успостави светска држава, требало би да изгледа као „држава мултиполарног света, вишеслојне владавине, максимално децентрализована, заснована на културном плурализму и начелу хетерархије“.⁴⁹⁵ Таква светска држава требало би да се заснива на укрштању цивилизација, а не на њиховом сукобу и међусобном уништењу коме теже патократе славећи смрт уместо живота. Само за такву светску државу могло би се рећи да је успоставила идејно и етички исправну владавину права у глобалним размерама. На жалост, и у овом случају су жеље једно, а дела друго. Малобројне владајуће елитне групе које су до сада покуповале лажним новцем (без покрића) готово све што се могло купити на планети имају другачији циљ: да уведу „глобалну диктатуру“ и целом свету наметну „Нови светски поредак“. То би био „Архипелаг Гулаг светских размера“.⁴⁹⁶

⁴⁹⁵ Д. Аврамовић, 223.

⁴⁹⁶ Р. де Рајтер, 19, 21, 102.

Десета глава

ПРАВНА ДРЖАВА, ВЛАДАВИНА ПРАВА
И ТРАНСХУМАНО ДРУШТВО

Две стране трансхуманистичког учења: трансхуманизам као покрет који утеловљује најизазовније, најхрабрије, најмаштовитије и најидеалистичкије тежње човечанства и као једна од најопаснијих идеја на свету. Трансхуманистичко предвиђање дубоко промењене будућности у којој се ствара „нови индивидуализам“ наводно ослобођен стега грађанског друштва. Жртвовање правне државе и владавинер права у корист трансхуманистичког тоталитарно-технолошког подухвата. Трансхуманизам и еугеника заједно и у служби глобализма залажу се за дехуманизацију људског рода и његових творевина. Један од најважнијих задатака светских еугеничара јесте да се у свету изврши тиха депопулација јер они верују у култ смрти, а не у култ живота. Два карактеристична учења о смислу и будућности правне државе: неолибералистичко, по коме савремена држава треба да буде неутрална када је реч о индивидуалном идентитету и примени начела друштвене правде, и комунитаристичко, по коме не треба придавати одлучујући значај процедуралној страни правне државе већ колективном идентитету заснованом на полу, раси, религији итд. Крај правне државе и владавине права.

1. Трансхуманистичка учења и
дехуманизација човечанства

Преостаје да се размотри још једно важно питање. То је питање односа садашњег друштва и права и могућег будућег тзв. „трансхуманог друштва и права“. Али, да би се знало шта су трансхумано друштво и право потребно је претходно одредити основни појам. Дакле, шта је „трансхуманизам“?

Обично се одређује као међународни интелектуални и културни покрет који подржава употебу нових наука и технологија за побољшање људских менталних и физичких способности и природних вештина, као и поништење онога што се сматра непожељним и непотребним странама људског стања као што су глупост, патња, болест, старење и нежељена смрт. Трансхуманистички мислиоци проучавају могућности и последице развоја техника побољшања човека и других технологија прилагођених тој сврси. Могуће опасности, баш као и добити од моћних нових технологија које би могле коренито изменити услове човековог живота, такође су предмет бриге трансхуманистичког покрета.

Иако се прва позната употреба речи трансхуманизам везује за 1957. годину, њено савремено значење је уобличено током девете деценије XX века, када је група научника, уметника и футуриста из САД почела да организује оно што је касније прерасло у трансхуманистички покрет. Трансхуманистички мислиоци предвиђају да ће људска бића временом преобразити у бића са толико побољшаним способностима које ће оправдати назив „постчовек“.

Постоји и други, мање познат одговор о томе шта је трансхуманизам. Према том одговору, трансхуманистички план се само на први поглед заснива на дубоко укорењеној тежњи човечанства за обновом његове првобитне суштине, савршене форме о којој говоре многе древне езотеричне школе и антички митови. Према универзалном миту, у једном тренутку, човек је „пао“ у материју, односно појавну телесност којој и данас робује.⁴⁹⁷ Он ће се ослободити захваљујући технологији са

⁴⁹⁷ Општеприхваћени симбол трансхуманизма је Прометеј, пали титан након крађе ватре са Олимпа и жеље да ту ватру подари људима. Богови га кажњавају за тај злочин и уношења немира у строго хијерархијски ред Космоса, као и намере да започне еру лажног егалитаризма у коме ватра Божова долази у свачији посед, пре свега у посед оних који је нису вредни. У овоме последњем се налази његов највећи злочин, за који је Прометеј осуђен окивањем на планинама Кавказа, где му орао (симбол соларно-уранског реда Космоса) свакодневно чупа јетру. У грчком миту Прометеја ослобађа Херакле, получовек-полубог, онај који стоји на средини, између смртности и бесмртности. Он је своју ватру Олимпа заслужио херојским напором. Дакле, не треба да чуди што се Прометеј сматра пријатељем и заштитником савременог човека. У добу инстант-духовности, егалитаризма,

којом је трансхуманизам данас нераскидиво повезан. Такви циљеви приказују трансхуманизам као још једну од низа изопачених идеологија које под изговором ослобађања у ствари доводе до ограничавања и заробљавања људске природе у тродимензионалном свету материјалног. Шта више, он увлачи човека још дубље у материјални свет и његове илузије (*matrix*), уместо да га води ка ослобођењу од истог. Нарочито технологија којом се материјални свет манипулише постаје моћно оруђе у апсолутној контроли човека. Оног тренутка када постане нераскидиви део матрикса, човек губи своју људскост, сав духовни потенцијал и доживљава свој коначан пад. Може се запитати: да ли је прави план модерног трансхуманизма стварање армије испразних клонова или пребацивање комплетне свести у самоствариву виртуелну стварност.

Трансхуманистичко предвиђање дубоко промењене будућности човечанства је привукло многе заговорнике и критичаре: од француских просветитеља, Адама Вајсхаупта и Илумината, Мери и Перси Шели, Оскара Вајлда, Едварда Карпентера и Фабијанског друштва, Волта Витмана, Исидоре Данкан, Ани Бесант или Елеоноре Маркс до садашњих перјаница погрета *New Age* заснованог на испразној идеологији „инстант-просветљења“. Може се још једном запитати: „да ли трансхуманизам тежи монструозности и вештачком животу зомбија Франкенштајна или декадентности Доријана Греја? Да ли он тежи стварању стандардизованог безобличног друштва путем пажљиво испланираног друштвеног инжењеринга у којем вредности духа нестају испод гомиле свих могућих девијантности, градећи глобални затвор људи заробљених у илузорној сигурности својих домова, прикачених на виртуелни рачунарски свет где машта, креативност и људскост уопште престају да постоје у корист света илузија и алгоритама, вештачких емоција, изврнутих вредности и непостојања“?⁴⁹⁸

прогреса и сцијентизма, његово обожавање је готово логично. Вид. одредницу „трансхуманизам“ у *Википедија. Слободна енциклопедија*, 16. јануар 2016. године.

⁴⁹⁸ Нав. према *Википедија. Слободна енциклопедија*, 16. јануар 2016. године.

Трансхуманизам је описан од стране једног заговорника као „покрет који утеловљује најизазовније, најхрабрије, најмаштовитије и најидеалистичкије тежње човечанства“ (Р. Бејли /*R. Bailey*/), док га је један од истакнутих противника описао као „једну од најопаснијих идеја на свету“ (Ф. Фукујама /*Francis Fukuyama*/).⁴⁹⁹

Између крајности оба одговора на питање шта је трансхуманизам налази се једноставна истина да он има за циљ стварање неке врсте „новог индивидуализма“, наводно ослобођеног стега „грађанског друштва“.⁵⁰⁰ То значи да индивидуализам и грађанско друштво какво познајемо и упражњавамо више неће бити потребни.⁵⁰¹

И данашње право се налази на највећој прекретници од када постоји људски род. Оно постаје у све већој мери „оно што може бити“.⁵⁰² Та чињеница још једном захтева преиспитивање места права, правних норми и правних вредности у свету информација. Све више превладава схватање да право своју истину више не заснива на „истинама старог грађанског друштва“. Умреженој суми информација старог грађанског друштва супротстављају се „приче које обавијају планету“.⁵⁰³ Такође, истиче се како се суштина права налази изван правног текста подједнако као и у њему самом, да приликом проучавања природе права треба применити приступ који ће омогућити да и друге приче „ослобођене индивидуе“ постану део појма права, ма шта то тачно значило. То је потребно учинити у име превазилажења наводне „не-савремености“ правног текста, односно његове садашње смештености у једнодимензионалном „време–простор–акту“ који више не одговарају потребама *New Age* друштва. Само је људска слобода заборављена. Изгледа да је треба још више сузити и затрети.

⁴⁹⁹ Вид. Ф. Фукујама, *Крај историје и последњи човек*, Подгорица 1997.

⁵⁰⁰ Б. Кнежевић, *Наративна функција права*, Београд 2014, 159.

⁵⁰¹ *Ibid.*, 162.

⁵⁰² *Id.*, 163.

⁵⁰³ *Id.*, 159.

Исто важи и за тзв. „трансетичке вредности“ јер се пропагира (нпр., Д. Робинсон /D. Robinson/) да су сва „морална веровања једнаке вредности, што значи да су сви морални судови недоказиви, а језик морала без значења“.⁵⁰⁴

Данашње право се, очигледно, налази на највећој прекретници од када постоји људски род због подложности новинама и „чудима“ технике, аутоматике, роботике и неограниченог протока информација. Та средства, процедуре и њихове неограничене могућности за примену у друштву, светске патократе желе да искористе за смањење становништва планете чији ће остатак бити чипован, роботизован и обездушен. То важи и за уништавање грађанских институција као сведока људске цивилизованости и културних постигнућа.⁵⁰⁵

2. Еугеничка учења и депопулација човечанства

Очигледно је да су светски моћници изабрали један други, притајен и себичан пут за успостављање своје патократске светске власти. Циљ је грађане постепеним променама навикнути на оно што би одмах одбацили када би знали шта је главни циљ. Тај циљ савремених патократа намењен човечанству заснован је на изопаченим учењима трансхуманизма и еугенике. Узети заједно, они се залажу за дехуманизацију и депопулацију људског рода и његових творевина, укључујући ту право, правну државу и владавину права. То захтева одговор на једно друго, претходно питање: шта је еугеника?

У већини речника израз „еугеника“ (од две грчке речи: *eu* и *genos*, тј. „добри гени“) одређена је или као једна од најважнијих грана социјалне политике која се бави расном хигијеном, тј. као наука о условима који воде стварању телесно и душевно здравог потомства (односно који спречавају рађање нездравог и за живот

⁵⁰⁴ Нав. према Б. Кнежевић, 162. Вид. G. Harman, *Moral Relativism, Moral Relativism and Moral Objectivity*, Oxford Un. Press, 2006.

⁵⁰⁵ Д. Асемоглу, Ц. А. Робинсон,; *Зашто народи пропадају. Порекло моћи, просперитета и сиромаштва*, Суботица 2014.

неспособног потомства), или као тежња да се такви услови створе. Оно што је одувек радила функционална породица, сада треба да преузму организације под патронатом државе. У том смислу, еугеника се сматра програмом за побољшање људске врсте спречавањем „инфериорних људи“ да имају децу (негативна еугеника) и подстицањем „супериорних људи“ да се што више размножавају (позитивна еугеника). То се објашњава идејом да је људски напредак угрожен репродуктивним преношењем гена сиромашних, слабих и болесних који би требало да буду уклоњени природним одабиром. У том смислу, еугеника се еуфемистички може одредити и као „примена закона наслеђивања ради побољшања физичких и психичких карактеристика живих бића, а посебно људи“.⁵⁰⁶ Њене самопроглашене перјанице и заговорници својски се труде да, уместо Бога, одређују шта јесте и шта није генетски, медицински, социјални и економски људски „отпад“ овог света.

Еугенички покрет је настао у XIX веку. У великој мери се развијао под утицајем Франсиса Галтона (*Francis Galton*)⁵⁰⁷ у Великој Британији и Чарлса Девенпорта (*Charles Davenport*) у САД.⁵⁰⁸ Ова два научника су охрабривала

⁵⁰⁶ Вид. одредницу „еугеника“ у *Википедија. Слободна енциклопедија*, 16. јануар 2016. године.

⁵⁰⁷ Франсис Галтон, рођак Чарлса Дарвина, студирао је математику на Кембриџу. Залагао се за развијање механизма социјалне контроле у циљу смањивања броја „непожељних“. Учио је да су и хришћанство, које је одувек указивало на неприкосновеност достојанства људске личности, и медицина, која је развила могућности одржавања у животу оних људи који би у супротном умрли од последица физичких, психичких и моралних поремећаја, само кочили напредак људске расе. Између осталог, изјавио је: „Када би се само двадесети део средстава које трошимо на побољшање узгоја коња и стоке трошио на побољшање узгоја људи, створили бисмо галаксију генија!“. Галтон је такође оснивао еугеничка друштва која су имала за циљ да охрабрују „пожељне“ на размножавање, као и да се боре против размножавања особа са психијатријским поремећајима, ниским степеном интелигенције, доказаних криминалаца и других сличних особа. Вид. „еугеника“, *Википедија. Слободна енциклопедија*, 16. јануар 2016. године.

⁵⁰⁸ Амерички биолог Чарлс Девенпорт познат је по књизи *Утицај наслеђа у еугеници*. Рад овог научника је био толико успешан да је чак и Теодор Рузвелт, председник САД, изјавио: „Веома бих волео да се спречи размножавање погрешних људи! Криминалце треба стерилисати, а слабоумним особама забранити да стварају потомство. Акценат треба ставити на узгој пожељних људи“. Док је

узгајање „пожељних“ и репродуктивну контролу „непожељних“ људи. Таква идеологија је у САД довела до појаве законски регулисане еугеничке стерилизације и помаме за стварањем генетички напредније породице и друштва, што им изгледа није пошло за руком, као ни Хитлеру.⁵⁰⁹ Али утицај овог последњег није усахнуо. Познат је случај Кери Бак, младе ментално ретердиране девојке, којој је суд одредио да буде или подвргнута стерилизацији или да буде враћена у институцију за ментално оболеле. Пошто су и њена бака и мајка биле донекле слабоумне, судија Оливер Вендел Холмс (*Oliver Wendell Holmes*) је изрекао следеће: „Три генерације имбелица су довољне“, након чега је наредио стерилизацију.⁵¹⁰

Једна од најмоћнијих еугеничких организација била је Америчка лига за контролу рађања, основана 1916. године. За оснивача и водећег идеолога ове организације, Маргарет Сангер (*Margaret Sanger*), лекарке из САД, примена еугеничких принципа подразумева „систематско елиминисање свих људи за које се сматра да представљају мање вредне, путем вештачких абортуса и контроле рађања, а све са циљем стварање расе супер-интелектуалаца“. Позната је по следећој изјави: „Циљ контроле рађања је стварање Супермена“.⁵¹¹ Позната је и Медисон Грант (*Medison Grant*), оснивач расистичког покрета у Америци, која је

са једне стране еугенички покрет стално вршио пропаганду за размножавање генетички здравијих особа, са друге стране чинио је све што је у било у његовој моћи да се спречи рађање „мање вредних“. Вид. „еугеника“, *Википедија. Слободна енциклопедија*, 16. јануар 2016. године.

⁵⁰⁹ До краја 1930. године већина америчких држава је имала законску регулативу о стерилизацији. Само је 1935. године изведено око 22.000 стерилизација са или без пристанка стерилисаних особа. Нав. према „еугеника“, *Википедија. Слободна енциклопедија*, 16. јануар 2016. године.

⁵¹⁰ Нав. према „еугеника“, *Википедија. Слободна енциклопедија*, 16. јануар 2016. године.

⁵¹¹ Изјава у листу *New York Times* од 31. јануара 1922. Према њој и заговорницима еугеничког учења, циљеви еугеничке филозофије могу се свести на следеће: подзање нивоа интелигенције у општој популацији; споро повећање популације; онемогућавање имиграције оних људи за које се зна да су мање вредне психофизичке конституције; примењивање строге политике стерилизације и сегрегације над мање вредним групама људи; обезбеђивање одвојених фарми на којима би радили ови издвојени људи под строгим контролом за то обучених особа. Вид. „еугеника“, *Википедија. Слободна енциклопедија*, 16. јануар 2016. године.

изјавила: „Наше погрешно сентиментално веровање у светињу људског живота има за циљ само да спречи елиминацију поремећене деце и стерилизацију одраслих особа које нису од користи друштву. Закони природе налажу уклањање непожељних, а људски живот има вредност само онда када је у служби друштва или расе“.⁵¹²

Ситуација је у Европи била много страшнија. Хитлер је просто преузео идеје еугеничара и сурово их применио у пракси коришћењем масовне еутаназije над „мање вредним“ особама, стерилизације и гасних комора. Херман Раушнинг наводи Хитлерове речи на једном састанку: „Морамо да смањимо становништво и треба да разрадимо технику депопулације... Под тим ја не подразумевам обавезно уништење, него просто мере за гушење њихове огромне природне плодности... Постоји много путева, систематских и релативно безболних, у сваком случају бескрвних, да бисмо навели непожељне расе да изумру...“.⁵¹³

Управо када су нацисти почели са спровођењем својих злодела, Маргарет Сангер и њени истомишљеници 1942. године променили су назив организације у Америчку федерацију за планирано родитељство (која је данас огранак истоимене међународне организације). Од тада па све до данас, уместо израза „еугеника“, „побољшање расе“, „елиминација мање вредних људи“ итд., користи се израз „планирано родитељство“, док се као основни циљ укупне активности Међународне федерације за планирано родитељство наводи „решавање питања пренасељености планете“. То је нови глобални ниво на коме се развија савремена негативна еугеника.

⁵¹² Нав. према *Википедија. Слободна енциклопедија*, 16. јануар 2016. године.

⁵¹³ Већ 14. јула 1933. године Хитлерова Немачка је увела Закон о спречавању рађања потомства код људи са наследним болестима, што је довело до тога да између 320.000 и 350.000 људи буде подвргнуто стерилизацији. Нав. према „еугеника“, *Википедија. Слободна енциклопедија*, 16. јануар 2016. године.

Савремена еугеника састоји се привидно у пропагандном деловању, подржаном могућностима генетичке технологије.⁵¹⁴ Али, то је далеко од потпуне истине. Њене амбиције су глобалне и глобално негативне. О идејном разарању људских институција и њиховом поражавајућем етичком суноврату готово да није потребно говорити јер је то данас очигледно.

Један од најважнијих задатака светских еугеничара-патократа јесте да се у свету изврши тиха депопулација, тј. помор човечанства водом, ваздухом, храном и лековима, вакцинама итд., што се више не скрива а деценијама се чини. Они збиља верују у култ смрти, а не у култ живота. На пример, свако може да погледа и увери се у то шта забрањује *Codex alimentarius*, који је почео да се примењује у САД од пре неколико година, или шта је уклесано на споменику у Елбертону, савезна држава Џорџија (*Georgia Guidestone*).⁵¹⁵

Месеца јуна 1979. године непозната особа или особе под псеудонимом Р. К. Кристијан (*R. K. Christian*), ангажовали су фирму Elberton Granite Finishing Company. Следеће, 1980. године, у округу Елберт (Џорџија, САД), подигнут је велики гранитни монолит са порукама, тј. са десет упутстава човечанству (правилније би било рећи десет нових заповести), на осам живих (у смеру казаљке на сату распоређених језика: енглески, шпански, свахили, хинду, хебрејски, арапски, кинески и руски) и четири мртва језика (вавилонски, старогрчки, санскрит и египатски хијероглифи). Споменик је висок готово 6 метара, од тога штрчи 5 и по метара изнад земље. Сачињен је од шест гранитних блокова-монолита који заједно теже више од 110 тона. Један блок стоји у центру, а четири су распоређена око

⁵¹⁴ За потребе негативне еугенике у све већој мери се користе могућности модерне генетике, нарочито могућности пренаталне дијагностике. Она се односи на различите дијагностичке процедуре (као што је амниоцентеза) које за циљ имају рано откривање урођених аномалија код детета. Еугенички покрети лобирају да овакви прегледи постану законска обавеза у току трудноће а да плодови за које се утврди да имају урођене аномалије буду уништени. Вид. „еугеника“, *Википедија. Слободна енциклопедија*, 16. јануар 2016. године.

⁵¹⁵ Вид. *Википедија. Слободна енциклопедија*, 16. јануар 2016. године.

њега. Централни камен је наслоњен преко пет астрономски уграђених и оријентисаних блокова-монолита. Додатна камена плоча, постављена на земљи, недалеко од структуре споменика на западу и садржи податке о повести и сврси споменика. На плочама је уклесано следећих десет заповести, које нису од Бога:

- одржавајте људски род испод 500 милиона у непрестаној равнотежи са природом;
- управљајте мудро репродукцијом, унапређујући могућности и разноликост;
- уједините човечанство новим живућим језиком;
- управљајте страшћу, вером, традицијом и свим стварима уравнотежено и разборито;
- штитите људе и нације поштеним законима и непристрасним судовима; б) нека све нације владају унутар себе и решавају спољне размирице на светском суду;
- избегавајте ускогруде законе и беспотребне службенике;
- одржавајте равнотежу између личних права и друштвених дужности;
- величајте истину, лепоту и љубав, тражећи склад са бесконачним;
- не будите рак на Земљи. Оставите простора природи и природном.

То су поруке-водиље светских патократа. Барем шест њих је сасвим разумно, тј. прихватљиво и поучно. Међутим прва, а делимично и друга порука, квари повољан утисак о свим осталим. То је због тога што те поруке нису намењене данашњем човечанству, већ неколико десетина пута смањеном човечанству у најављеном „Добу разума“ или „Златне зоре“ које тек треба да наступи после глобалног холокауста.

Можемо запитати да ли је споменик у Џорџији унапред подигнут свима нама живима који не припадамо данашњој светској елити, нити смо предвиђени за преживљавање глобалног холокауста. Произилази да је глобално управљање светом, подржано еугеником и трансхуманизмом, пут који води ка уништењу

цивилизације какву човечанство познаје. Очигледно, реч је о најављеној Апокалипси светских патократа, а не о најављеној Апокалипси Јована Богослова.

3. Крај правне државе и владавине права

Остаје још једно важно питање које треба барем поменути, ако не и размотрити. То је питање о вези људског бића, правне државе (владавине права) и трансхуманог права у трансхуманом друштву. Тиме се покушава завирити барем у блиску будућност човечанства. А она није привлачна. У ствари, застрашујућа је. Скоро да се дословно може видети како је информација постала „најтраженија роба, ствар од које се живи, ствар која је насушна потреба, она која постаје живот или која га највећим делом обележава“.⁵¹⁶ Такво „освајање слободе“ у новом раздобљу нејасно је и неодређено названо „информатичко“, „трансхумано“ или „постљудско“ доба. У њему човек постаје „неиндивидуа беспоговорно укључена у глобалну арену комуникације“,⁵¹⁷ симулације и симулакрума. Захваљујући доступности информација и прича, индивидуа у таквом друштву себе може доживљавати на многоструке начине, укључујући и онај најпогубнији за људску слободу.⁵¹⁸ Тако нешто као што је право на самоопредељење или на самоизбор, који подразумева преузимање одговорности за своје поступке и подухвате, више неће постојати. Уместо тога, заговара се потпуна интеграција човека и технологије у корист успостављања „технократске диктатуре“.

Пратећи управо такве промене у савременим друштвима може се са великом забринутошћу запитати: нису ли правна држава и владавина права свесно жртвоване и напуштене, а затим систематски и према потреби рушене људска творевине?

⁵¹⁶ Б. Кнежевић, 159.

⁵¹⁷ *Ibidem*.

⁵¹⁸ М. Вилеј, *Право и права човјека*, Загреб 2002, 231.

Када се ради о људима, правна држава у наведеном смислу све више представља вредност од које се свакодневни живот све више удаљава у правцу трансхуманог схватања човека и његових права. Средња класа је уништена: довољни су медији. Радничка класа је непотребна: њен посао већ данас обављају роботи који постепено али сигурно истискују људе из материјалног процеса производње и пружања „понављајућих“ услуга. У таквом друштву је могуће замислити, у ствари, нужно је замислити, постојање државе без грађанских и људских права која се данас тако транспарентно истичу у важећим расправама и документима. Будући да би грађанска и људска права постала непотребна, престала би потреба за правном државом. Уместо њеног обрасца, успоставио би се образац бирократско-технократске правне организације којом би управљала малобројна повлашћена номократија у име још малобројније светске елите владара. Зашто би било другачије, када је циљ елиминисање највећег броја припадника људског рода.

На жалост, и данас је „мало људи који су свесни да сву моћ на овом свету чврсто држи у својим рукама неколицина моћних породица, које су постепено задобијале контролу над изманипулисаним човечанством“. У овом тренутку „многе владе су, свесно или не, попут марионета чије конце вуче ‚влада у сенци‘. Бескрајне активности ове моћне организације се углавном одвијају на сумњив, закулисни начин и дефинитивно би морале да буду преиспитане“.⁵¹⁹ С друге стране, „Апатија великих група људи непрекидно расте. Људи живе у сопственим малим, срећним световима, устежући се да изађу из чауре и прошире свој видик. Радије ће се прикључити Новом светском поретку него да отворе очи и сагледају стварност. Људи који су концентрисани једино на своју свакодневну егзистенцију лако могу да доживе гадно изненађење... Ускоро ће човечанство бити спремно на сваку жртву само да осигура мир; већина нас ће отворено прижељкивати светску владу“.⁵²⁰

⁵¹⁹ Р. де Рајтер, 497.

⁵²⁰ *Ibid.*, 498.

Описани развој може да доведе до зачуђујуће ситуације: да ће се већина данашњих грађана одрицати својих слобода и права, исто као што су њихови преци пре двеста и више година захтевали њихово увођење и признавање. То значи да је већина спремна да се одрекне благодети правне државе, која је од свог настанка чврсто била повезана са утврђивањем и гарантовањем основних грађанских, а касније и људских слобода и права.

Да је већина грађана збиља спремна да благодети слободе (која нас чини људима) замени благодетима сигурности (која нас чини робовима), показује изигравање учења о људским правима која су постала званична идеологија и програм деловања САД од 1976. године, за време америчког председника Џимија Картера. Интересантно је да се од тада у редовним годишњим извештајима бројних невладиних организација све чешће указује на све учесталије кршење не само људских слобода и права, већ и основних грађанских права, иако је тешко поверовати да човечанство није познавало исте случајеве кршења људских права и пре него што су она постала државна доктрина за време владе поменутог америчког председника. Само, изгледа да су сви дотле ћутали или су спокојно „спавали“ у тренуцима када је људска слобода постала искључиво ствар грађанске будности. Такво ћутање је разумљиво када је реч о све више отуђеној државној власти од бирача и народа. Али, оно није разумљиво када се ради о највећем делу човечанства које живи распоређено у свим земљама света под влашћу истих тих патократа.⁵²¹

На тим основама и закључцима о смислу и будућности правне државе настала су два карактеристична учења: неолибералистичко и комунитаристичко.

Прво учење заговара идеју да савремена либерална правна држава и даље треба да буде неутрална када је реч о индивидуалном идентитету, који треба схватити као збирни појам за укупност припадајућих грађанских и људских слобода и права, те стога неутрална и у погледу оправдања и примене начела

⁵²¹ Вид. А. Лобачевски, *Политичка понерологија. Научна студија о природи зла прилагођеног за политичке сврхе*, Београд 2011.

друштвене правде, која треба да омогући постизање општег добра за што већи број чланова друштва.

Друго учење сматра да неолиберална концепција индивидуализма превише истиче процедуралну страну правне државе и занемарује суштинске везе које сачињавају идентитет појединца заснован на полу, раси, религији, сексуалној оријентацији, хендикепу итд. Према њеним заговорницима, човек је аутономно биће у односу на друге. Њега интересује само то да се представи у светлу својих суштинских полних, расних, религијских и других обележја. Та обележја се схватају, како је поменуто, као његов индивидуални идентитет, али се предност даје колективном идентитету групе којој такав појединац припада.

Најновија је варијанта која правну државу и људска права све више разматра у светлу трансхуманог друштва. На пример, трансхуманиста Мишел Фуко (*Michel Foucault*) говори о „универзалним људским правима“ као „симболичком поретку који почива на искључивањима забрањених речи, лудака и потраге за истином“.⁵²² У њему би хипотетички колективни идентитет било које друштвене (аскриптивне) групе однео потпуну превагу над индивидуалним идентитетом појединаца. Само, да ли се тада уопште може говорити о људским правима у традиционалном либералном или новијем неолибералном смислу, о држави у којој влада право уместо људи.

Жртвовање правне државе садржи у себи и елемент апсурдности: савремене правне државе (или владавине права) данас се више баве природом и живим организмима него људима. Према поборницима савремених еугеничких учења, који пропагирају идеју о тзв. „златној милијарди“ људи у најповољнијим варијантама, тј. геноцид над целокупним човечанством које сада броји нешто преко седам милијарди душа, и камен је важнији од људског бића. Шта тада рећи о правној држави, нарочито о њеној етичности, када су све вредности једнаке и релативне, а тиме нетачне и неважне, док је истина укинута. У таквом друштву,

⁵²² Б. Кнежевић, 160.

треба то поновити, људи постају неважни. У ствари, они постају сувишни, а са њима право, правна држава и владавина права.

Посматрано из историјске перспективе, прво је створена правна држава старијег либерализма, а убрзо затим правна држава млађег либерализма. Недуго затим настала је културна правна држава чији побољшани (софистициранији) облик представља социјална правна држава. Она је убрзо утопљена у образац правне државе благостања или изобиља итд., све до данашње неолибералне (либертаријанске) правне државе коју настоје да смене заговорници комунитаристичког учења својим схватањем о месту појединца и колектива у држави и друштву које је чиповано, роботизовано и смештено у свет некакве виртуелне стварности пошто су људи „очишћени“ од људскости. Такво довођење изворних идеја правне државе до њихове потпуне негације показује да идејна и етичка путања правне државе на крају лако може да се заврши њеним нестајањем. На тај начин, идејни и етички круг правне државе затворио би се на штету највећег дела људског рода и његових творевина.

Упркос све отворенијим трансхуманистичко-еугеничким настојањима, грађани правну државу и даље снажно везују за постојање демократије и најширу могућу скалу грађанских и људских слобода и права подржаних старим и новим правним инструментима за њихову заштиту. У противном, у веома кратком времену ништа не би остало осим људских дужности према таквој технократско-номократској тоталитарној организацији. И док поборници идејних и етичких вредности правне државе говоре у корист њеног усавршавања, њени противници ћуте и делају у тишини на разарању правне државе, владавине права и њиховој замени државом националне сигурности.

Шта ће се даље десити, може се само нагађати. Али ти уништавачки процеси су све чешћи, снажнији и обухватнији у све већем броју области друштвеног живота. Када се у једном тренутку, ако до њега збиља дође, друштво преобрати у правцу глобализма, трансхуманизма и еугенике, правна држава ће се срушити сама од себе као нешто непотребно. Али то не треба да спречи да се, све

док потрага за истином не буде забрањена, саопштава једноставна истина која показује да је и данас идеалан облик државе Платонова меритократија, а најбољи правна држава, тј. владавина права, као нека врста Аристотелове политије. Та идеја и тај идеал могао би да се одреди и овим речима: правна држава (владавина права) под најбољима и по мери изворне људске природе.

Завршно разматрање
ИДЕЈНИ И ЕТИЧКИ ПРЕОБРАЖАЈИ ПРАВНЕ ДРЖАВЕ –
ОД НАСТАНКА ДО ЗАЛАСКА

1.

Учења која се баве истраживањем облика државе представљају засебан део правне теорије. Тај део се често непрецизно назива теорија државних облика. Али, будући да о облицима државе постоје друге теорије (политичка, социолошка, функционалистичка, институционална итд.), боље је и прецизније користити назив правна теорија државних облика. Њен је нарочити задатак да одговори на два основна питања: постоји ли идеални тип државе и који је облик државе најбољи.

Ова питања су чисто етичког карактера. Она показују да није могуће пратити преображај појава без праћења преображаја идеја које им претходе и изазивају их. То значи да није могуће разумети и разматрати правну државу и владавину права без преображаја њихових етичких и правних идеја.

2.

Етичка страна правне државе поново је истакнута крајем XIX и почетком XX века, захваљујући учењима припадника етичко-културалистичких теорија које су идејно припремиле и наговестиле настанак културне правне државе. Ипак, на чисто етичко питање: који је облик државе идеалан, први је успешно одговорио Платон, а на друго чисто етичко питање: који је облик државе најбољи, Аристотел. Њихови одговори важе и данас. Наиме, идеалан облик државе представља Платонова меритократија, а најбољи владавина права, као нека врста Аристотелове политије. Таквој идеалној и најбољој држави супротне су клептократија и

патократија, изрази који се користе у савременој правној и политичкој литератури за означавање најгорих држава, лишених било какве етичности.

3.

Могу се поставити још два слична питања: шта је правни облик државе и који је правни образац државе најбољи.

Када је реч о одговору на прво питање, под правним обликом може се сматрати све што право додаје обичној стварности како би је претворило у правну стварност. Дакле, све оно што право додаје држави, претварајући је у правну организацију, чини правни облик државе. У том смислу, свака држава је правна. Не постоје „не-правне државе“. Све су правне, али само као правне организације. То је чисто позитивистичко становиште о правној држави као творевини позитивног а не природног права.

Али, постоји и другачије становиште које правну државу приказује као посебан облик правне организације државе. На тој основи се добијају препознатљива два обрасца правне државе: образац правне државе као правне организације (владавине људи) и образац правне државе као посебне врсте правне организације (владавине права). У првом случају, циљ државе требало би да буде остваривање права, макар оно представљало разобручену силу. У другом случају, циљ правне државе требало би да буде досезање људске правде исправним понашањем, тј. владањем по моралном закону. Само се овај други образац може сматрати погодним за разматрање правне државе у етичком смислу. Он се јасно разликује од пуке правне организације државе, на шта се односи први образац.

Наглашавање разлике између наведена два обрасца нема за циљ да направи некакву одсечну или потпуну разлику између првог обрасца као апсолутно лошег и другог обрасца као апсолутно доброг. Такав избора било би могуће оспорити тврдњом да ако нема добра или зла, онда нема смисла расправљати у корист етичности или неетичности образаца правне државе. Такође, ако нема добра и зла,

тј. моралног закона, тада су сва сазнања и сви закључци о правној држави етички релативни. А када су релативни, тада су неважни јер је све дозвољено.

4.

На истој тој разлици додатно је направљена још једна: разлика између државе безакоња, законске државе и правне државе или владавине права. Наведена разлика јасно показује да све државе нису правне иако су све државе правне организације.

У држави безакоња утицај права на државу је незнатан, јер је право ствар процене појединца или елите концентрисане у државном апарату. У држави безакоња постоји право, али се оно не односи на његове творце или се не односи подједнако на све. За једне је такво право привилегија, а за друге обавеза. У држави безакоња постоји правна организација, али нема опште правне обавезаности. У њој постоје закони, али нема законитости. Очигледно, у држави безакоња утицај права на државу је најмањи.

Везивање државе за право и законе обезбеђено је тек у законској држави. Захтев за једнакошћу свих пред законом довео је до истицања уставног положај парламента и стављање управе под законе. У њеном средишту налази се проблем изналагања одговарајућих средстава за ограничавање слободног деловања управе и успостављање независног судства. Контроли рада у законској држави нарочито доприноси увођење установа уставно-судске контроле, управног спора, предузимање на закону заснованих процесуалних и материјалних радњи приликом примене закона итд.

Правна држава се од законске државе разликује према облику, садржају, циљевима, друштвеним, политичким, културним и етичким донетима. Основно начело правне државе представља да сва правна правила, када су донета, и све док важе, имају подједнаку обавезну снагу како за оне који управљају тако и за оне којима се управља. На тај начин, у једно се спајају две важне идеје: идеја о свеопштој правној обавезности и владавиних правила са идејом о вредносној

садржини правне државе. Прва идеја важна је за одређивање формалног појма правне државе, а друга за одређивање њеног материјалног појма.

5.

Правна држава у формалном смислу представља такав правни облик у коме су сви једнако обавезани правом. Али, одређивање појма правне државе у садржинском смислу изазива неупоредиво већа спорења међу писцима. Према једнима, који предност дају форми над садржином правне државе, важна је само идеја опште нормативности, док је садржина правне државе променљива и мање важна. Правна држава је тек нешто више од процедуралног облика. Према другима, управо је садржина правне државе оно поуздано мерило за одређивање њеног појма. Она може постојати само у демократским порецима јер се само у њима легитимност изводи из легалности.

Поред правног постоје и друга значења правне државе, као што је случај са њеним етичким, економским, политичким и организационим значењем.

У етичком смислу, правна држава представља једно морално добро за себе и по себи надахнуто хуманистичким вредностима слободе, правде, једнакости итд.

За економску теорију, правна држава је пре свега једна организациона форма слободног тржишта на којем се сусрећу слободна предузећа, слободна радна снага, слободан капитал и предузетништво, речју један неутрални државни механизам.

За политичку теорију, пак, правна држава представља једну уравнотежену организацију власти засновану на систему поделе власти који је подржан њеном децентрализацијом и демократизацијом. Често се за правну државу у том смислу каже да је за њу најважније успостављање првенства законодавне над судском и извршном влашћу, као и политички плурализам изникао на тековинама демократских успостављених друштвених и правних институција.

Најзад, према организационим теоријама, а истакнуто место припада системској теорији Никласа Лумана заснованој на појму нормативног очекивања,

право је систем, целина састављена од елемената, правних прописа, повезана захтевом међусобне непротивречности. Као целина, право је одвојено од своје околине, јасно обележено системским границама, са сразмерно високим степеном аутономије. Ова аутономија почива на темељима правне државе, односно на услову да сваки правни пропис изводи своју законитост из другог правног прописа и тако, у том логичком низу, све до основне норме – важећег устава. Такође, право је самореферентно, јер правни систем упућује сам на себе, а посебно на своје јединство постулатом сразмерне сталности, тј. правне сигурности, условом економичности и идеалом праведности. Оно је и рефлексивно, јер се састоји из процедуралног и правно-моралног дела. Први део има за циљ да одговори на питање према каквом се поступку стварају правне норме, а други какве правне норме уопште смеју да се стварају.

Тек заједно узета, ова значења омогућавају целовито сагледавање савремене правне државе која штити права појединаца као њихов орган права. У њој треба да владају право и закони јер нико не може да буде изнад закона, па ни законодавац. Тиме се потврђује главна идеја: да је задатак правне државе да ограничи државну власт, рационализује је и деперсонализује. Само се за такву државу може рећи да је у исто време правна и демократска.

6.

Даљи развој правне државе довео је до нечег новог и бољег. Почело је да се сматра како правно знање, специјализовано правничко знање и познавање алтернативних и субсидијарних норми, вредности и правног осећаја (правног етоса) омогућава успостављање културне правне државе као усавршенијег облика. Тиме је истакнуто да је савремена правна држава преузела на себе вршење одређених социјалних и културних задатака не одричући се свог либерално-демократског карактера. Обављајући ту своју културну мисију, она се не устручава да позове на одговорност сопствене органе када се огреше о право и поредак, што значи да је у културној држави створено најповољније окружење да право буде

сигурно и утемељено на чињеницама, а не на личним судовима у појединачним случајевима.

Нарочито је важно да су чињенице на којима се право темељи установљене са што мање забуне, тако да у пракси могу да се докажу, макар морали да се помиримо са грубим поједностављивањима. Дакле, културна је само она либерална демократска правна држава која на себе преузима вршење културних друштвених задатака, подржаних постојањем ефикасних средстава за контролу и заштиту грађанских и људских слобода и права.

Постоји још једна страна културне правне државе. Наиме, у данашњем добу све израженијих интеграционих процеса, ширење културних образаца одвија се од развијених земаља ка земљама у развоју, чиме се преносе и правна решења о појединим значајним културним и правним питањима. Преузимањем културних и правних решења, тј. коришћењем трансплантата, земље у развоју делимично или потпуно усвајају културне моделе најразвијенијих земаља, тј. њихове културне обрасце који се тичу основних питања савремене цивилизације. Ипак, њихово прихватање не мора неизоставно да води ка стварању културне монолитности. Уместо тога, прихваћени страни културни утицаји и обрасци могу да поспеше убрзано усвајање савремених цивилизацијских тековина, доприносећи бржем развоју мање развијених земаља и њиховом лакшем укључивању у међународну заједницу, какав је управо случај са културним обрасцем правне државе.

7.

Садржај правне државе није одређиван само према задацима културне државе, већа и према задацима социјалне правне државе благостања. Тиме је интересовање за правну државу средином XX века усмерено на социјалну страну друштва обиља и одређивање појма социјално-правне државе која почива на идејама једнакости, слободе и солидарности у друштвеном окружењу мешовите привреде, политичке демократије и развијеног система социјалне сигурности. Тако замишљена социјално-правна држава усредсређена је на питања економске, тј.

социјалне демократије и успостављање и остваривање економских и социјалних права која се у области рада испољавају у облику радничке или неке друге врсте партиципације.

Посебном врстом социјалне државе може се сматрати и социјалистичка правна држава.

8.

Од свог настанка правна држава је била повезивана са утврђивањем и гарантовањем основних грађанских слобода и права. Од тог тренутка списак тих права је стално прошириван. На размеђи XIX и XX века грађанска права су проширена економским правима везаним за област производње, затим социјално-економским правима везаним за рад, а од средине прошлог века и културним правима у најширем смислу. Заједничко им је да се сматрају моралним, природноправним, историјски старијим (преддржавним), атомистичко-индивидуалистичким итд. слободама и правима.

Читав тај процес проширивања људских слобода и права учвршћен је стандардизовањем људских слобода и права у бројним међународним документима (декларацијама, конвенцијама, пактовима, протоколима итд.).

Данас се садржај правне државе, готово на ултимативан начин поистовећује са људским слободама и правима које нису искључиво везана за област државе и јавне власти. Посебно место међу тим слободама и правима придаје се колективном правима најразноврснијих аскриптивних група.

Упоредо са проширивањем списка грађанских и људских слобода и права, мењали су се облик и садржај правне државе. Данас се воде жестоке расправе поводом одређивања садржаја данашње неолибералне (либертаријанске) или, могуће будуће, комунитаристички замишљене правне државе која представља теоријску припрему за оправдање увођења државе националне сигурности у пракси, али и за могуће друге врсте интеграција у свету.

Како год била замишљена или одређена, правна држава се готово без изузетка и данас везује за постојање демократије и прокламовану најширу могућу скалу грађанских и људских слобода и права подржаних старим и новим правним инструментима за њихову заштиту. Али, одвија се и другачији процес којим се грађанске слободе и права све више ограничавају на рачун непримереног проширивања људских слобода и права. То оживљава стару идеју о нужној толеранцији која, наравно, није неисцрпна. Ту идеју је најјасније изразио Волтер речима: не слажем се са тим што говориш, али ћу до смрти бранити твоје право да то слободно кажеш. Јасно је да са свиме осталим што може да уследи из ове чувене Волтерове реченице треба поступати опрезно и одмерено, због могуће злоупотребе те величанствене идеје.

9.

Разноврсност која се придаје садржају некадашње и садашње правне државе, као и њен ништа мање драматичан развој, нису могли да одстране два важна приговора, који доводе у питање основаност и формално-логичку доследност правне државе.

Први приговор правној држави формалног је карактера и односи се на несклад који постоји између прокламоване опште обавезности и правне обавезности суверена. Дакле, реч је о логичкој недоследности у формалном појму правне државе. Ту недоследност само привидно може да отклони теорија о самообавезивању суверена. Уместо теорије, тај приговор је отклонило увођење система поделе власти у држави. Други приговор односи се на променљивост, тј. релативност садржине правне државе (бирократска, демократска либерална, неолиберална, комунитарна итд. правна држава), а тиме и на вредности које она данас треба да остварује и штити (слобода, правда, једнакост, сигурност, људска права итд.). Изгледа да је пут од Платонове замисли да људима треба да владају закони а не људи законима значајнији по трајању те замисли него по њеној остварености.

10.

Међу старим и новим изазовима правној држави и владавини права, нарочито место припада израженом нормативизму који, подржан претераним произвођењем прописа, може да доведе до аномије права. Постоје и изазови чисто везани за демократију, која се све чешће своди на процедуру гласања грађана на изборима. Постоје и нови програмски и технолошки изазови који се данас веома лако могу довести у везу са идејама и процесима наднационалног удруживања и глобализације. Такве најновије промене навеле су поједине писце да суморно закључе како је дошло до крађе демократије и права на самоодлучивање легитимних учесника, да је у току драстично растакање суштине демократског начина владавине, односно да је већ сада устоличена модерна форма тоталитаризма.

Важно место припада и потпуно новим технолошким изазовима. Многе ствари већ су заједничке: изумирање шума, река, мора, уништавање земљишта, воде, ваздуха, изумирање бројних биљних и животињских врста итд.; речју, свеопште загађење и затирање живота на планети. Очигледно и овде постоје два аршина: правна држава важи само за богате и развијене земље, али не и за сиромашне и земље у развоју. Посебан технолошко-еколошки изазов представља свеопште загађење радиоактивним отпаcima у најширем смислу.

Могу ли правна држава и владавина права да одговоре таквим изазовима? Очигледно, никако или веома споро, и то по правилу тек када се причини штета која више не може да се исправи. Може се једино закључити како савремена правна држава и владавина права – сучељени са новим изазовима, почивају на претпоставкама које не могу да гарантују и остваре, што их чини немоћним и претвара у некакву шупљу правну форму.

11.

Због наведених приговора, старих и нових изазова, правна држава треба првенствено да се схвати као драгоцен покушај да се друштвеним сукобима да потребан легитиман и законит облик, како би сукоби могли мирно и без великих друштвених потреса да се решавају. У немогућности да се таквом циљу удовољи, налазе се разлози за осипање и разарање правне државе, нарочито њене етичке и природно-правне стране. Шта више, ту се скривају разлози како за еволуцију од државе са законима до правне државе тако и за деволуцију од правне државе до државе са законима. Ипак, то не значи да хуманистичку идеју правне државе треба одбацити пошто је одиграла изузетну улогу у преобликовању колективне свести, популарисању и правном утврђивању вредности које су блиске идеји слободе и правде. Уместо разарања и напуштања, циљ би требало да буде даље прилагођавање и усавршавање правне државе. А то значи да правна држава треба да се оспособи за решавање нових изазова са којима се сучељава додатном подршком и успостављањем нових демократских механизма. То је могуће постићи подржавањем демократских струја у друштву, економском помоћи, укидањем протезираног положаја судства у корист законодавне власти, спречавањем рефеудализације правног система који најмоћнијима обезбеђује готово феудалне привилегије у погледу одговорности за причињене штете природи и друштву и другим подстицајима за развој правне државе.

12.

Можда је најзначајнији савремени изазов онај који произилази из увођења стања државне нужде (некада римска диктатура, а данас француска установа опсадног стања, енглеска установа унутрашњег ратног стања или америчка установа ванредних уставних овлашћења). Наведене установе у свим системима права представљају средства за одбрану државе споља и изнутра. Али, постоји и друга страна ванредног стања, будући да се његово увођење може злоупотребити. Тиме се постиже супротно од жељеног – да се увођење ванредног стања због

очувања демократије и јачања заштите људских права преобрати у средство за одржавање недемократске власти или за извођење државног удара којим се руше устав, демократија, правна држава и владавина права. На тај начин су припремљени услови за успостављање државе националне сигурности, као неке врсте замене за демократску правну државу.

Држава националне сигурности представља образац правне организације државе са великим дискреционим и другим овлашћењима извршне власти, а не нову врсту правне државе. Њена овлашћења подсећају на полицијску државу из доба просвећеног апсолутизма. Као таква, она је у исто време корак уназад од правне државе и корак унапред ка стварању нове тоталитарне државе.

13.

За даљи преображај правне државе и владавине права нарочито интересантан случај представља садашња Европска унија, која се сматра специфичном политичком заједницом или заметком федералне државе. Упоредо са тим процесом, одвија се процес увођења нових правних институција и новог наднационалног права. То се чини стварањем комунитарног права које је надређено националним правима држава-чланца Европске уније. У том смислу, може се говорити о наднационалној правној држави или владавини права. Наднационално начело владавине права нарочито је спроведено у области политике правосуђа и основних права која имају за циљ очување и унапређење Европске уније као простора слободе, безбедности и правде.

Развој наднационалног права Европске уније убрзан је коришћењем правних трансплантата. Њихово широко коришћење представља згодно средство да се у кратком времену изведе коренита трансформација права. Ипак, свако ко то жели може да запази како начин доношења одлука Европску унију не приказује сасвим као демократску творевину, јер се у њој игноришу најосновнија правила парламентарне демократије. Многи њени важни документи нису доступни јавности

и не постоји право на жалбу суду. Често се иза затворених врата одлучује о стварима о којима грађани немају појма, иако су погођени њиховим последицама.

Посебан случај представља Европски устав из 2004. године, односно његова замена – Лисабонски уговор о реформи Европске уније из 2007. године. У њему се изјављује да би законодавна, извршна и правосудна власт морале бити под јединственом контролом! Такође, Европски устав предвиђа постојање Европског парламента који је лишен икакве стварне моћи. Он има само саветодавну улогу и лишен је могућности да непосредно интервенише, јер је то задржано за извршне органе који имају сву моћ и власт (искључиво право да предлажу законе, оцењују да ли се закони исправно примењују, да одређују казне на начин који њима одговара итд.). Ти органи су Министарски савет и Европска комисија, али и разне друге организације у којима кључне положаје заузимају појединци који нигде и ни од кога нису изабрани (нпр., Европска централна банка и Европски суд).

Једно је сигурно: грађанима Европске уније биће бити веома тешко да се организују и супротставе одлукама које су већ донете у другом делу Повеље о основним правима, Завршном акту, политичким смерницама итд. Барем када је реч о грађанима, још једном се показује да није довољно имати само мишљење о начелима, већ у још већој мери о детаљима. Вероватно су те чињенице довеле до изласка Велике Британије из Европске уније 23. јуна 2016. године (*Brexit*).

14.

Поред наднационалне, постоји међународна владавина права. Односи се или на државе и друге субјекте међународног права, или на првенство међународног над унутрашњим правом, или на глобалну владавину права у којој појединци нису везани за националне прописе већ правила глобалне заједнице, што није толико спорно. Али, спорно је у чему се она данас састоји.

Можда је за потпуније разумевање преображаја правне државе и владавине права интересантно задржати се само на најновијем учењу о постојању две врсте међународне владавине права: *thin* (танке, ретке) и *thick* (дебеле, густе) *rule of law*.

Прва (дебела, густа) врста владавине права, карактеристична наводно за западне демократије, садржи поред суштинских правних, још моралне и вредносне састојке. Због тога она има супстанцијални карактер и доживљава се као сама суштина праведног друштва које подразумева постојање слободе и демократије.

Друга (мршава, танка) врста владавине права не испуњава те високе услове. Више је окренута формалним и инструменталним странама владавине права, оним где демократија и морал нису важнији од заштите имовинских права и постојања ефикасног правосуђа.

Наведено разликовање између две врсте владавине права не помаже појашњењу ових појмова ни теоријски ни практично. Уместо тога, они постају све тежи за објашњавање и примену због различите садржине која им се придаје. Упркос таквим најновијим настојањима, сасвим је јасно да правна држава и владавина морају да буду јединствени или их нема. Не постоје дебела и танка владавина права. То потврђује пракса правне државе, која још мање може да буде дебела и танка.

15.

Када је реч о светској држави и владавини права, треба истаћи да идеја светске државе представља посебну варијанту модерне идеје државе, само развијену до својих крајњих граница, насупротив националним државама. Изгледа да ће у блиској будућности и државна права све више деловати у оквирима наднационалних државних поредака, јер правни плурализам међународног типа нагриза етатистичко право једнако као и суверену власт, све до једног могућег тренутка у коме би се наднационални пореци стопили у универзалан поредак ма како замишљене Светске државе.

Ако се једног дана успостави светска држава, требало би да изгледа као држава мултиполарног света, вишеслојне владавине, максимално децентрализована, заснована на културном плурализму и начелу хетерархије. Таква светска држава требало би да се заснива на укрштању цивилизација, а не на

њиховом сукобу и међусобном уништењу коме теже патократе. Само за такву светску државу могло би се рећи да је успоставила идејно и етички исправну владавину права у глобалним размерама. На жалост, и у овом случају су жеље једно, а дела друго. Малобројне владајуће елитне групе које су до сада покуповале лажним новцем (без покрића) готово све што се могло купити на планети имају другачији циљ: да уведу глобалну диктатуру и целом свету наметну Нови светски поредак. То би био Архипелаг Гулаг светских размера.

16.

Остаје још једно питање које треба барем поменути. То је питање о правној држави и владавини права у условима трансхуманог друштва и права. У таквом друштву ствара се нека врста новог индивидуализма ослобођеног стега грађанског друштва. Човек постаје неоиндивидуа – ма шта то значило – беспоговорно укључена у глобалну арену комуникације и симулације. Захваљујући доступности информација и прича, индивидуа у таквом друштву може себе доживљавати на многоструке начине, укључујући и онај најпогубнији за људску слободу и природу.

Пратећи управо такве наговештаје и промене у савременим друштвима, може се са великом забринутошћу запитати: није ли правна држава свесно жртвована и напуштена, а затим систематски и према потреби рушена људска творевина која се све више бави природом и живим организмима, уместо људима због којих је створена. Такво жртвовање правне државе садржи у себи и елемент апсурдности: савремене правне државе (или владавине права) данас се више баве природом и живим организмима него људима.

Према поборницима савремених еугеничких учења, који пропагирају идеју о златној милијарди људи (у повољнијим варијантама) или да је довољно и триста милиона људи-робова (у најнеповољнијој варијанти), тј. геноцид над целокупним човечанством које сада броји нешто преко седам милијарди душа, и камен је важнији од људског бића. Шта тада рећи о правној држави, нарочито о њеној етичности, када су све вредности једнаке и релативне, а тиме нетачне и неважне. У

таквој правној држави или владавини права, треба то поновити, људи постају неважни. У ствари, они постају сувишни, а са њима право и правна држава (владавина права). Таквим довођењем изворних идеја савремене правне државе до њихове потпуне негације, круг би се затворио на штету највећег дела људског рода и његових творевина.

ДОМАЋА И ИНОСТРАНА НАВЕДЕНА
И КОРИШЋЕНА ЛИТЕРАТУРА

- АВРАМОВ, С.: *Цивилно друштво и невладине организације*, Београд 2006.
- AGABEN, K. W.: *State of Exception*, Chicago – London, 2005.
- АЛБРЕХТ, А.: „Правна држава“, *Гледишта*, бр. 10-12, Београд 1998.
- ALOTT, A.: *The Limits of Law*, London 1980.
- АРИСТОТЕЛ: *Политика*, Београд 1960.
- ARCHIBUGI, D.: *The Global Commonwealth of Citizens. Toward Cosmopolitan Democracy*, Princeton Un. Press, 2008.
- ARCHIBUGI, D., HELD, D.: *Cosmopolitan Democracy. An Agenda for a New World Order*, Oxford Un. Press, 1995.
- АРНИО, А: *Криза легитимитета у постиндустријском друштву*, Београд 1987.
- АСЕМОГЛУ, Д., РОБИНСОН, Ц. А.: *Зашто народи пропадају. Порекло моћи, просперитета и сиромаштва*, Суботица 2014.
- BARZEL, Y.: *A Theory of the State*, Washington Un. Press, 2002.
- БАСТА, Д.: „Начела правне државе“, *Гледишта*, бр. 10-12, Београд 1989.
- БАСТА, Д.: „Шта није правна држава“, *Гледишта*, бр. 10-12, Београд 1989.
- БЕКЕР, В.: „Правна држава и људска права“, *Политичка мисао*, бр. 34 Београд 1997.
- BELLAMY, R., JONES, B.: *Globalization and Democracy. An afterword*, London – New York 2000.
- BERGEL, J. L.: *Théorie générale du droit*, Paris 1985.
- BEYME, K. von: *Сувремене политичке теорије*, Загреб 1976.
- BEVIR, M.: *The Logic of the History of Ideas*, Cambridge Un. Press, 2002.
- BINGHAM, T.: *The Rule of Law*, London 2011.

- БЛАГОЈЕВИЋ, С.: *Грађанско друштво, политичка држава, правна држава*, Подгорица 2002.
- БЛАГОЈЕВИЋ, С.: „Стварање права и правне државе“, *Правни живот*, бр. 12, Београд 1997.
- БЛОХ, Е.: *Природно право и људско достојанство*, Београд 1977.
- BLUNTSCHLI, J. K.: *The Theory of the State* 2001.
- БО, О.: *Држава и њена власт*, Београд 2016.
- БОБИО, Н.: *Доба права. Дванаест есеја о људским правима*, Београд 2008.
- БОБИО, Н.: *Будућност демократије. Одбрана правила игре*, Београд 1990.
- BORNHART, K.-D.: *Абецеда права Европске уније*, Луксембург 2010.
- BRETT, A. S.: *Liberty, Rights and Nature, Individual Rights in Later Scholastic Thought*, Cambridge Un. Press, 2003.
- БУГАРСКИ, З.: *Проблеми демократије*, Нови Сад 1993.
- WALKER, N.: „The Rule of Law and the EU: Necessity’s Mixed Virtue“, *Relocating the Rule of Law*, Oxford – Portland 2009.
- VILLEY, M.: *Право и права човјека*, Загреб 2002.
- ВИСКОВИЋ, Н.: „Шта је правна држава“, *Гледишта*, бр. 10-12, Београд 1989.
- ВОЛЗЕР, М.: *Морал и прљаве руке*, Београд 2010.
- ВОЛЗЕР, М.: *Подручје правде*, Београд 2000.
- ВОТСОН, А.: *Правни транспланти. Приступ упоредном праву*, Београд 2010.
- ВРАЧАР, С.: „Релативно остваривање прокламованог принципа законитости у Совјетском Савезу“, у зборнику радова: *Симпозијум о основама и облицима уставности и законитости у социјализму*, САНУ, Београд 1967.
- ВУКАДИНОВИЋ, Г., АВРАМОВИЋ, Д.: *Увод у право*, Нови Сад 2014.
- ВУКАДИНОВИЋ, Г.; МИТРОВИЋ, Д; ТРАЈКОВИЋ, М.: *Увод у право*, Нови Сад – Београд – Ниш, 2012.
- VUKADINOVIĆ, G. – MITROVIĆ, D.: „Contemporary Multidisciplinary Legal Theories and the World State“, *24th IVR World Congress: Global Harmony and Rule of Law*, Beijing, 2009, *Annals of the Faculty of Law in Belgrade. Belgrade Law Review*, 3/2009.
- ВУКАДИНОВИЋ, Г.: *Теорија државе и права I-II*, Нови Сад 2008.

- ВУКАДИНОВИЋ, Г.: *Жан Жак Русо и природно право*, Нови Сад 2005.
- ВУКАДИНОВИЋ, Г.: „Повратак правној држави“, *Правни живот*, бр. 12, Београд 1997.
- ВУКАДИНОВИЋ, Г.: *Правна држава. Схватање српских писаца о правној држави у првој половини двадесетог века*, Нови Сад 1995.
- ВУКАДИНОВИЋ, Р. Д.: *Право Европске уније*, Београд 1996.
- ГАЈИН, С.: *Људска права. Правно-системски оквир*, Београд 2012.
- ГАЈИЋ, А.: *Идеја светске државе*, Београд 2012.
- ГАСМИ, Г. *Право са правом Европске уније*, Београд 2010.
- GEORGE, R. P.: *Natural Law, Liberalism and Morality*, Oxford 2001.
- ГИДЕНС, А.: *Последице модерности*, Београд 1998.
- ГЛИНТИЋ, Т.: *Правда, слобода, једнакост*, Београд 1995.
- ГЛОБАЛНИ СВЕТ*, зборник радова, Београд 2003.
- ГЛОБАЛНО УПРАВЉАЊЕ СВЕТОМ*, зборник радова, Београд 2012.
- GLOSSOP, R.: *World Federation? A Critical Analysis of Federal World Government*, Jefferson Un. Press, 1993.
- GOWDER, P.: *Rule of Law in the Real World*, Cambridge Un. Press, 2015.
- ГРЕЈ, Џ. Ч.: *Либерализам*, Београд – Подгорица 1999.
- ДАБОВИЋ, Д.: *Глобализација права*, Београд 2007.
- ДАЛ, Р.: *Демократија и њени критичари*, Београд – Подгорица 2003.
- Д’АНТРЕВ, А. П.: *Природно право*, Београд – Подгорица 2001.
- ДВОРКИН, Р.: *Суштина индивидуалних права*, Београд – Подгорица 2001.
- ДЕЛ ВЕКИО, Ђ.: *Право, правда, држава*, Београд 1999.
- ДИВРЕЖЕ, М.: *Демократија без народа*, Београд 1968.
- ДИГИ, Л.: *Преображају јавног права*, Београд 1998.
- DICEY, A. V.: *Introduction to the study of the Law of constitution*, London 1982.
- DOWDING, K.: *Justice and Democracy*, London 2004.
- ДУЗИНИС, К.: *Људска права и империја*, Београд 2009.
- ДУШАНОВ ЗАКОНИК*, приредио Н. Радојчић, Нови Сад 1950.

ЂУРКОВИЋ, М.: *Поредак, морал и људска права*, Београд 2001.

ЂУРКОВИЋ, М.: *Капитализам, либерализам, држава*, Београд 2001.

ЕВРОПСКА ЗАЈЕДНИЦА НАРОДА И УНИВЕРЗАЛНЕ ВРЕДНОСТИ,
међународни зборник радова, Сремски Карловци 2010.

ЗАСЛАВСКИ, С.: *Држава благостања*, Београд 1975.

ИЛИЋ-ГАСМИ, Г.: *Право и институције Европске Уније*, Београд 2007.

IVERSEN, T.: *Capitalism, Democracy and Welfare*, Harvard Un. Press, 2005.

ЈЕЛИНЕК, Г.: *Борба старог права са новим правом*, Београд 1999.

JENNINGS, W. I. J.: *The Law and the Constitution*, London 1933.

JENNINGS, W. I. J.: *The New Despotism*, London 1929.

ЈОВАНОВИЋ, С.: *О држави. Основи једне правне теорије*, Београд 1922.

ЈОВИЧИЋ, М.: *Закон и законитост*, Београд 1977.

КАНТ, И.: *Метафизика ћудоређа*, Сарајево 1966.

КЕЛЗЕН, Х.: *Проблем суверености и теорија међународног права. Прилог
једној чистој теорији права*, Београд 2003.

КЕЛЗЕН, Х.: *Опита теорија права и државе*, Београд 1998.

КЕЛЗЕН, Х.: *Чиста теорија права*, Београд 1998.

КИМЛИКА, В.: *Мултикултурално грађанство. Либерална теорија
мањинских права*, Нови Сад 2002.

КИН, Ц.: *Цивилно друштво*, Београд 2003.

КОЖЕВ, А.: *Феноменологија права*, Београд 1984.

КОМЕСАР, N. K.: *Law's Limits. Rule of Law and Supply and Demand of Rights*,
2002.

КРБЕК, И.: *О дискреционој оцјени*, Загреб 1937.

- КРБЕК, И.: *Законитост управе*, Загреб 1936.
- КУХУЛ, Р.: *Облици грађанске владавине*, Београд 1978.
- ЛИЈПХАРТ, А.: *Модели демократије*, Београд – Подгорица 2003.
- ЛОБАЧЕВСКИ, А.: *Политичка понерологија. Научна студија о природи зла прилагођеног за политичке сврхе*, Београд 2011.
- ЛОК, Џ.: *Две расправе о влади*, I-II, Београд 1979.
- ЛУКИЋ, Р.: *Уставност и законитост у Југославији*, Београд 1966.
- ЛУМАН, Н.: *Теорија система. Сврсисходност и рационалност*, Београд, 1998.
- LYNCH, J.: *Age in the Welfare State*, 2006.
- МАКИЈАВЕЛИ, Н.: *Владалац*, Београд 1964.
- MacCORMIC, N.: *Rethoric and the Rule of Law – A Theory of Legal Reasoning*, Oxford Un. Press, 2009.
- MacKAY, H.: *The Globalisation of Culture?. A Globalizing World?*, London – New York 2004.
- МАРКОВИЋ, Б. С.: *О праведном праву*, Београд 2014.
- МАРКОВИЋ, Б. С.: *Начела демократије*, Београд 1937.
- МАРКОВИЋ, М. Ч.: *Правна држава*, Београд 1939.
- MARCHETTI, R.: *Global Democracy: For and Against*, London – New York 2008.
- МАТУЛОВИЋ, М.: *Људска права. Увод у теорију људских права* Загреб 1996.
- МАУС, И.: *Аспекти народне суверености*, Београд 2001.
- МЕКИНТАЈЕР, А.: *Критика историје етике*, Београд 2000.
- МИРИЋ, Ј.: *Демократија у посткомунистичким друштвима*, Загреб 1996.
- МИТРОВИЋ, Д. М.: *Увод у право*, Београд 2015.
- МИТРОВИЋ, Д. М.: *Теорија државе и права*, Београд 2010.
- МИТРОВИЋ, Д. М.: *О правној држави и другим правним темама*, Београд 1998.
- МИТРОВИЋ, Д. М.: *Начело законитости – појам, садржина, облици*, Београд 1996.
- МИЋОВИЋ, В.: *Глобализација и светски поредак*, Београд 2001.

- MOLE, N; HARBY, C: *Право на правично суђење. Водич за примену члана 6 Европске конвенције о људским правима*, Београд 2003.
- МОНТЕСКЈЕ, Ш.: *О духу закона*, I-II, Београд 1989.
- МОРИС, К.: *У чему се састоје људска права*, Београд 1991.
- МОСКЛЕ, D.: *Mondialisation et Etat de droit*, Bruxelles 2002.
- НЕДОВИЋ, С.: *Држава благостања*, Београд 1995.
- НЕРСЕСЈАНЦ, В. С.: *Право и закон*, Москва 1983.
- НОЈМАН, А.: *Владавина права. Политичка теорија и правни системи у модерном друштву*, Београд 2002.
- НОЈМАН, А.: *Демократска и ауторитарна држава*, Београд 1981.
- О ДЕМОКРАТИЈИ*, зборник радова, Београд 1995.
- ПЕЈН, Т.: *Права човека*, Београд 1987.
- ПЕРОВИЋ, М. А.: *Етика*, Нови Сад 2001.
- ПЕРОВИЋ, С.: *Људска права и судијска независност*, Београд 1998.
- ПЕТЕРИ, З.: *О правној држави*, Нови Сад 1992.
- PIERSON, Ch.: *The Modern State*, London – New York 2004.
- ПЛАТОН: *Држава*, Београд 1969.
- ПЛАТОН: *Закони*, Београд 1957.
- POGGE, T.: „Cosmopolitanism and Sovereignty“, *Etics*, Vol. 103, 1/1992.
- POIUS, R. M.: *The War on Terrorism and the Rule of Law*, Los Angeles 2006.
- ПОКРОВАЦ, З.: *Грађанско друштво и држава*, Загреб 1991.
- POSNER, R. A.: *Problematics of Theory of Moral and Law*, Harvard Un. Press, 2002.
- POSNER, R.: „Security versus Civil Liberties“, *The Atlantic Monthly*, Nov. 2001.
- ПРАВНА ДРЖАВА – ПОРЕКЛО И БУДУЋНОСТ ЈЕДНЕ ИДЕЈЕ*, зборник радова, Београд 1991.
- ПРОЈС, У.: *Правна држава*, Београд 1965.

- РАДБРУХ, Г.: *Филозофија права*, Београд 2006.
- РАДИВОЈЕВИЋ, З., КНЕЖЕВИЋ-ПРЕДИЋ, В.: *Институције Европске уније*, Ниш 2008.
- РАЈТЕР, де Р.: *Светско зло и беда*, Београд 2013.
- РАЗ, Ј.: *Моралност слободе*, Загреб 2007.
- РАЗ, Ц.: *Етика у јавном домену*, Београд – Подгорица 2005.
- РАНКОВИЋ, М.: *Глобализација и нови империјализам*, Београд 2009.
- РОЛС, Ц.: *Право народа*, Београд 2003.
- РОЛС, Ц.: *Теорија правде*, Београд – Подгорица 1998.
- РОЛС, Ц.: *Политички либерализам*, Београд 1998.
- РУСО, Ж-Ж.: *Друштвени уговор*, Београд 1974.
- РУСО, Ж-Ж.: *О поријеклу и основама неједнакости међу људима*, Загреб 1977.
- SANDEL, M.: *Liberalism and the Limits of Justice*, Cambridge Un. Press, 1998.
- SCHMITT, C.: *Legalität und Legitimität*, München und Leipzig 1932.
- СИМИЋ, М.: *Из историје српске правне мисли*, Ниш 1997.
- СПЕКТОРСКИ, Е.: *Држава и њен живот*, Београд 2000.
- СПЕКТОРСКИ, Е.: *Историја социјалне филозофије*, Београд – Подгорица 1997.
- СТАНОВЧИЋ, В.: „Демократија и владавина права“, *Анали Правног факултета у Београду*, бр. 2, 2005.
- STEINBERGER, P. J.: *The Idea of the State*, 2005.
- СТЕПАНОВ, Р; ВУКАДИНОВИЋ, Г.: *Правна мисао XX века*, зборник радова, Петроварадин 2000.
- СТОЈАНОВИЋ, Д.: *Правна држава*, Ниш 1989.
- ТАДИЋ, Љ.: *Филозофија права*, Београд 1996.
- ТАДИЋ, Љ.: *Метаморфозе правне државе. Правна држава. Rule of Law. Rechtsstaat. L'Etat de droit*, Београд 1991.
- ТАМАНАНА, В. Z.: *On the Rule of Law: History, Politics, Theory*, Cambridge Un. Press, 2006.
- ТАРАНОВСКИ, Е.: *Енциклопедија права*, Београд 2003.
- ТАСИЋ, Ђ.: „Проблеми законитости у правној држави“,

- Летопис Матице Српске*, бр. 306 (2–3), Нови Сад 1929.
- ТЕЈЛОР, Ч.: *Призивање грађанског друштва*, Београд 2000.
- ТЕМЕЉИ МОДЕРНЕ ДЕМОКРАТИЈЕ. *Избор декларација и повеља о људским правима (1215–1989)*, Београд 2011.
- ТРАЈКОВИЋ, М.: „Вредносна усмереност права наспрам правног позитивизма“, *Анали Правног факултета у Београду*, Год. 62, бр. 1, 2014.
- ТРАЈКОВИЋ, М.: „Вредносни приступ савременој правној држави“, *Правни живот*, бр. 58, том 6, бр. 14, Београд 2009.
- ТРАЈКОВИЋ, М.: *Етичка димензија права – правнотеоријски аспект*, Нови Сад 2008.
- ТРАЈКОВИЋ, М.: „Законодавна етика савремене правне државе“, *Правни живот*, VI, бр. 14, Београд 2008.
- ТРАЈКОВИЋ, М.: „Моралност правног система као основа савремене правне државе“, *Правни живот*, том 6, бр. 14, Београд 2007.
- THE RULE OF LAW – HISTORY, THEORY AND CRITICISM*, Dordrecht 2007.
- TWINING, W.: *Globalisation and Legal Theory*, Cambridge Un. Press, 2000.
- УНГЕР, Р. М.: *Знање и политика*, Загреб 1989.
- FALK, R.: *On Human Governance*, Cambridge Un. Press, 1995.
- FALK, R. A. and SHUMAN, S. I.: *The Bellagio Congregence on Legal Positivism*, *Journal of Legal Education*, No. 2, 1961.
- ФАСО, Г.: *Историја филозофије права*, Београд – Подгорица 2007.
- FAUPEL, R.: „The Rule of Law“, *Страни правни живот*, бр. 2, Београд 2009.
- ФРИДРИХ, К. Ј.: *Конституционализам (ограничавање и контрола власти)*, Београд – Подгорица 1996.
- ФУКУЈАМА, Ф.: *Крај историје и последњи човек*, Подгорица 1997.
- ФУЛЕР, Л.: *Моралност права*, Београд 2001.
- ХАБЕРМАС, Ј.: „Проблеми легитимације у модерној држави“, *Гледишта*, бр. 10, Београд 1979.
- ХАЈЕК, Ф. А.: *Пут у ропство*, Београд 2012.

- ХАЈЕК, Ф. А.: *Студије из филозофије, економије и политике*, Београд 2002.
- НАЈЕК, Ф. А.: *Право, законодавство и слобода*, Београд – Подгорица 2002.
- ХАЈЕК, Ф. А.: *Кобна идеја*, Подгорица, 1998.
- НАЈЕК, Ф. А.: *Politički ideal vladavine prava*, Zagreb 1994.
- НАЈЕК, Ф. А.: *The Constitution of Liberty*, Chicago 1979.
- HARMAN, G.: *Moral Relativism, Moral Relativism and Moral Objectivity*, Oxford Un. Press, 2006.
- ХАРТ, Х.: *Есеји из јуриспруденције*, Београд 2015.
- ХАРТ, Х.: *Појам права*, Београд 2014.
- ХЕГЕЛ, Г. В. Ф.: *Правни и политички списи*, Београд 1981.
- ХЕЛД, Д.: *Демократија и глобални поредак*, Београд 1997.
- ХЕЛД, Д.: *Модели демократије*, Загреб 1990.
- ХЕЛЕР, Х.: *Правна држава или диктатура?*, Београд 2011.
- ХИНЛИИ, Ф. Х.: *Сувереност*, Београд 2001.
- ХОБС; Т.: *Левијатан*, Београд 2011.
- HOLDEN, V.: *Global Democracy*, London – New York, 2002.
- ХУМБОЛТ, В. фон: *Идеје за покушај одређивања граница делотворности државе*, Сремски Карловци 1997.
- HUESCHLING, L.: *État de droit, Rechtsstaat, Rule of Law*, Paris 2002.
- HUTCHINSON, A., MONAHAN, P.: „Democracy and the Rule of Law“, *Law and Morality*, Toronto 2001.
- CERRONI, U.: „Совјетске правне теорије (проблем законитости), *Право и самоуправљање*, бр. 2–3, Београд 1983.
- ЦИЦЕРОН: *Закони*, Београд 2002.
- ЦИЦЕРОН: *Држава*, Београд 2002.
- ЦИРН, М.: *Управљање са оне стране националне државе*, Београд 2003.
- CHEVALLIER, J.: *L'Etat de Droit*, Paris 2003.
- CHRISTMAN, J.: *Autonomy and the Challenges to Liberalism*, 2005.
- COOPER; J.: *The Individual and Law*, London 1979.

- ЧИПЛИЋ, С.: *Држава у ванредним приликама*, Нови Сад 1999.
- ЧОМСКИ, Н.: *Хегемонија или опстанак: америчке тежње за глобалном доминацијом*, Загреб 2004.
- ЧОМСКИ, Н.: *Нужне илузије: контрола мисли у демократским друштвима*, Нови Сад 2000.
- ЧОРБИЋ, Д.: *Политички систем: основи политикологије*, Ниш 2005.
- ШМАЈЕ, В.: *Историја европске идеје*, Београд 2003.
- ШМИТ, К.: „Легалност и легитимност“, у: *Норма и одлука. Карл Шмит и његови критичари*, Београд 2001.
- ШОЛТЕ, Ј. А.: *Глобализација*, Подгорица 2009.
- ШТИГЛИЦ, Ц.: *Противречности глобализације*, Београд 2002.
- ШУШЊИЋ, Ђ.: *Дијалог и толеранција*, Сремски Карловци 1994.

ПРАВНИ ИЗВОРИ

- *Абецеда права Европске уније* – EU Info Centar.
- *Агенда 2030 за одрживи развој Уједињених нација* из 2015. године.

- *Велика повеља слобода* из 1215. године.

- *Декларација о правима човека и грађанина* из 1789. године.
- *Декларација о независности Сједињених Америчких Држава* из 1776. године.
- *Декларација Уједињених нација* из 1948. године.
- *Декларација о стању националне нужде због терористичких напада* из 2001. године.
- *Душанов законик* из 1349. године.

- *Закон о уједињењу и снажењу Америке* из 2001. године.
- *Закон о спречавању тероризма* из 2010. године.
- *Законоправило св. Саве (Иловачки препис)* из 1262. године.

- *Конвенција о заштити људских права и слобода* из 1950. године.

- *Јединствен европски акт* из 1986. године.

- *Лисабонски уговор о реформи Европске уније* из 2007. године.

- *Наше глобално управљање*, документ Уједињених нација из 1995. године.

- *Пакт о грађанским и политичким правима* из 1966. године.
- *Пакта о економским, социјалним и културним правима* из 1966. године.
- *Протокол бр. 1. Европске конвенције за заштиту људских права* из 1953. године.
- *Повеља о основним правима Европске уније* из 2000. године.
- *Предлог трансатланског трговинског и инвестиционог партнерства (ТТИР)* из 2016. године.

- *Резолуција 61/39 Генералне скупштине Уједињених нација* из 2006.

- *Security and Prosperity Partnership of North America* из 2005. године.

- *Уговор о свеобухватној забрани нуклеарних проба* из 1966. године.
- *Уговор о Европској унији* из 1992. године.
- *Уговор о ЕЕЗ* из 1957. године.
- *Уговор о Евроатому* из 1957.
- *Уговор о спајању* из 1965. године.
- *Устав Европске уније* из 2005. године.

ИНТЕРНЕТ ИЗВОРИ

- *www.autentik.net*
- *www.bastabalkana.com*
- *www.blic.rs*
- *Википедија. Слободна енциклопедија*
- *Encyclopaedia Britannica. Ultimate 2014 Free Download*
- *endoftheamericandream.com*
- *www.echr.coe.int/Documents/Convention_BOS*
- *www.ekonomija.ac.me.*
- *www.4dportal.com*
- *www.kurir.rs*
- *webtribune.rs*

БИОГРАФИЈА АУТОРА

Кандидат Коста Д. Митровић рођен је 26. јануара 1983. године у Београду.

Основну школу и Прву класичну гимназију у Београду завршио је са одличним успехом.

Правни факултет Универзитета у Београду уписао је 2002. године, а дипломирао 2006. године са просечном оценом, 9,03 и стекао звање дипломираног правника.

Марта месеца 2010. године положио је Правосудни испит у Београду.

Мастер студије на Правном факултету Универзитета у Нишу уписао је 2012. године, а завршио 2013. године са просечном оценом 10,00.

Одбранио је мастер рад под називом „Етичка страна преображаја правне државе и владавине права“ са одликом и примио Повељу града Ниша за најбољег мастер студента Универзитета у Нишу 2013. године.

Докторске студије на Правном факултету Универзитета у Нишу уписао је исте 2013. године. Све испите на свим годинама академских докторских студија положио је са просечном оценом 10,00.

Одбранио је следеће семинарске радове са одликом: „Учења два главна светска система права о законитости и њена унификација“ (2014.); „Карактеристична учења о начелу законитости“ (2014.); „Утицај глобалног управљања на право, правду и државу“ (2015.) и „Правна држава и људска права“ (2015.) и изложио реферат на међународном научном скупу „Преображаји правне државе и владавине права“ (2014.).

Аутор је или један од коаутора следећих седам објављених чланака: „Моралност права, пословна етика и биоетика“ (2012.); „Преображаји правне државе и владавине права“ (2014.); „Учења два главна светска система права о

законитости и њихово приближавање“ (2014.); „Историјски и савремени развој главних учења о законитости у правној теорији“ (2014.); „Глобално управљање и опште добро“ (2014.); „Људска права и савремена правна држава“ (2015.); „Легитимност, легалност и правна држава“ (2016.).

Будући да је испунио наведене и све друге академске обавезе, пријавио је за одбрану своју докторску дисертацију под називом „Правна држава као идеја и етичка вредност“.

Од 2006. године био је консултант за правосуђе при Министарству правде, члан радне групе при изради Стратегије и Акционог плана за спречавање борбе против трговине људима за период 2013–2018. године и члан радне групе за израду Стратегије и Акционог плана за борбу против дискриминације за период 2013–2018. године.

Учествовао је као предавач на више националних и међународних саветовања из области Малолетничког правосуђа, Злочина из мржње, Борбе против трговине људима и Борбе против дискриминације. Такође, учествовао је у припремама за преговоре Републике Србије о приступању Европској унији за поглавље 23. Био је члан преговарачког тима Републике Србије о приступању Европској унији (одржаном у Бриселу 9–10. децембра 2013. године, на Билатералном скринингу у оквиру поглавља 23 као преговарач из области Малолетничког правосуђа).

До 2015. године био је стално запослен као стручни сарадник у Прекршајном суду у Београду, а од 2015. године ради као Судија за прекршаје у истом Прекршајном суду у Београду.

Одлично влада енглеским језиком у сва три нивоа, а француским врло добро у сва три нивоа.

Ожењен и отац двоје деце.

Члан је Удружења правника Србије и Удружења судија за прекршаје Републике Србије.

ИЗЈАВА О АУТОРСТВУ

Овим изјављујем да сам искључиви аутор докторске дисертације под називом „Правна држава као идеја и вредност“, као и да сам се у целости придржавао правила из Упутства за обликовање докторске дисертације Универзитета у Нишу.

У Нишу/Београду,
6. септембра 2016. године

Мс Коста Митровић, докторант
академских докторских студија
Правног факултета у Нишу
бр. инд. 1004/13

ИЗЈАВА О ИСТОВЕТНОСТИ ШТАМПАНЕ И
ЕЛЕКТРОНСКЕ ВЕРЗИЈЕ ДОКТОРСКЕ ДИСЕРТАЦИЈЕ

Овим изјављујем да је штампана верзије у целости идентична са електронском верзијом моје докторске дисертације под називом „Правна држава као идеја и вредност“.

Електронска верзија је урађена у формату за архивирање у Дигитални репозиторијум Универзитета у Нишу –PDF.

У Нишу/Београду,
6. септембра 2016. године

Мс Коста Митровић, докторант
академских докторских студија
Правног факултета у Нишу
бр. инд. 1004/13

ИЗЈАВА О КОРИШЋЕЊУ

Овим изјављујем да први пут подносим захтев за одобрење докторске дисертације под називом „Правна држава као идеја и вредност“, односно да никад до сада нисам подносио такав захтев ниједној другој високошколској установи у земљи или иностранству.

У Нишу/Београду,
6. септембра 2016. године

Мс Коста Митровић, докторант
академских докторских студија
Правног факултета у Нишу
бр. инд. 1004/13